

K.L. Sachsenhausen

El camp de concentració de Berlín/Oranienburg, 1936-1945

Marcel Biosca Fortuny

 [publicacions]
URV

AJUNTAMENT DE LA POBLA DE MAFUMET

PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona

Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat

www.publicacions.urv.cat

1a edició: gener de 2024

ISBN Ajuntament de la Pobla de Mafumet (paper): 978-84-09-57798-9

ISBN URV (PDF): 978-84-1365-133-0

D'aquesta edició: © Marcel Biosca Fortuny

Imatge de coberta: «Recompte matutí», dibuix fet el 1943 pel presoner Jan Budding, 1922 -1988. Font: (Cortesia de) Monument Commemoratiu i Memorial de Sachsenhausen (© Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen)

Llibre editat amb motiu de la Festa Major del Lledó 2024

Llibre sota una llicència Creative Commons BY-NC-SA.

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili és membre de la Unión de Editoriales Universitarias Españolas i de la Xarxa Vives, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a nivell nacional i internacional.

*Dedicat al meu pare i a la meua
mare, sense l'ajuda inestimable
dels quals aquest llibre no hagués
estat possible.*

Pròleg

El llibre que teniu entre les mans representa la culminació d'una tasca alhora laboral, acadèmica i divulgativa d'una persona inquieta, tant vital com intel·lectualment parlant que, en acabar la seva formació de Grau en Història a Bellaterra (Universitat Autònoma de Barcelona) decidí viatjar i conèixer Alemanya, o millor dit, les dues Alemanyas: la "reunificada" i la que havia estat l'antiga República Democràtica. Allí va entrar en contacte amb els museus i la museística, treballant en un museu de recreació històrica vikinga medieval i després, a Hamburg, amb refugiats i fent treball polític antifeixista. Des d'aquesta ciutat portuària va donar el salt cap a la capital -Berlín-, una ciutat que l'atreia per la seva vida contracultural, però també en tant que lloc de memòria i història d'un dels temes que més l'havien interessat ja des d'abans dels seus anys universitaris: l'Alemanya del Tercer Reich. Un cop allà, no es limità a viure l'experiència i a gaudir de la ciutat alemanya on més s'ha promocionat i cuidat la memòria democràtica antinazi, sinó que maldà per romandre-hi, formant-se i treballant dos anys com a guia acreditat al camp de concentració de Sachsenhausen alhora que aprofundia en el seu coneixement de la llengua.

Vaig conèixer Marcel Biosca Fortuny en tornar al país per cursar el Màster Universitari de Recerca Avançada en Estudis Humanístics de la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili, en concret l'assignatura que jo hi co-imparteixo -*Democràcies, Dictadures, Feixismes i Populismes a Europa i Amèrica al Segle XX*-. En proposar-me dirigir el seu Treball de Final de Màster (TFM), no vaig tenir cap dubte que calia animar-lo per a què rendibilitzés ell mateix -en primer lloc-, la URV -en segon- i -en el futur-, el públic interessat, els seus coneixements i experiència al camp de concentració del nord de Berlín. Redactant, així doncs, un estudi històric sobre què va ser aquell camp des del moment de la seva fundació durant els primers temps del règim, fins al seu alliberament per part de les tropes soviètiques.

Així ho va fer i el TFM «El camp de concentració de Sachsenhausen, 1936-1945», que vaig poder-li tutoritzar, va obtenir la màxima qualificació quan fou defensat davant del tribunal el 15 de setembre de 2021. Tot i ser un treball elaborat durant el primer any de la pandèmia COVID-19 -amb totes les dificultats d'accés a fonts, arxius tancats, incloent els del propi camp de concentració-, la seva qualitat -com poden copsar per la qualificació obtinguda- no se'n ressentí.

També, des del principi, vaig tenir clar que, a l'hora de socialitzar el treball i a l'hora de donar-lo a conèixer, donada la seva temàtica, podia tenir un gran impacte, conformant una bona mostra d'allò que els nostres col·legues historiadors angloamericans en diuen Història Pública, és a dir, aconseguir transmetre fora de l'acadèmia la feina dels professionals. Maldar per a què no quedi reclosa dins la Universitat sinó que arribi al gran públic. Una de les maneres de portar-ho a la pràctica era organitzar una exposició al Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) del nostre Campus Catalunya, i la seva directora, Carme Montcusí, acceptà immediatament la proposta. Va ésser aleshores quan Marcel Biosca Fortuny va demostrar una altra de les seves capacitats, la comunicadora, essent capaç d'extractar allò fonamental del seu TFM, combinant un contingut analíticament rigorós i visualment atractiu.

Des d'aleshores ja no ha parat: Noves exposicions, xerrades divulgatives per localitats catalanes alguns dels fills de les quals acabaren a Sachsenhausen després d'esser capturats per les tropes alemanyes o la Gestapo a la França on havien arribat dins l'exili republicà el 1939, altres xerrades a escoles, instituts i museus, preparació de nous treballs sobre altres camps nazis...i ara, gràcies al suport de l'Ajuntament de La Pobla de Mafumet i de les Publicacions de la URV - de la mà dels seu responsable i competentíssim editor Jaume Llambrich- publicació i presentació pública del TFM.

Un llibre molt complet, que combina tant l'anàlisi del que foren els feixismes, i del nazisme destacadament dins d'ells, la Segona Guerra Mundial, l'univers concentracionari nazi i l'Holocaust, amb l'estudi exhaustiu del camp de Sachsenhausen, els seus avatars constructius, la seva arquitectura i distribució, el seu funcionament i la seva trajectòria després del final de la guerra. Però no es queda aquí: analitza dibuixos, monuments i imatges i mostra la perversió que feu de la realitat el règim nazi, intentant mostrar al món el camp com un model de bon tracte i reeducació. Un aspecte especialment atractiu del llibre és, també, l'anàlisi crítica que fa de tres films actuals centrats en aquest camp, mostrant-ne tant els punts històricament encertats com les llicències -que deformen la realitat del que succeí en aquell lloc d'horror.

Espero que gaudeixin de la seva lectura ja que és un llibre rigorós i alhora amè però, sobretot, espero que no sigui l'últim que li puguem llegir a Marcel Biosca Fortuny els propers anys.

Tarragona, 13 de desembre de 2023.

Joan Maria Thomàs,

Catedràtic d'Història Contemporània.

Universitat Rovira i Virgili

Salutació de l'alcalde

Sempre és un plaer presenciar el naixement d'un llibre, per tot allò que té associat quant a esclat cultural i difusió de coneixement. Si, a més, es tracta d'un llibre que aporta llum sobre un dels fets històrics més destacats del segle XX, encara millor. I si, per arrodonir-ho, l'autor del llibre és un jove veí del nostre poble, l'alegria es multiplica fins a l'infinit.

Conec en Marcel de tota la vida. A ell i a la seva família. L'he vist créixer fins a convertir-se en l'adult que és avui. Com a alcalde, m'omple de goig veure com els nostres joves s'obren pas i inicien prometedores carreres professionals. En el cas d'en Marcel, com a historiador, aquesta progressió va lligada a un evident creixement personal i cultural. No és fàcil gestionar la informació que ell ha conegut al detall de ben jove i que, amb grans dosis de mestratge i un esperit divulgatiu de primer nivell, ha plasmat en aquest llibre que ara teniu a les mans.

La vocació d'en Marcel són donar a conèixer els horrors viscuts als camps de concentració nazis. Em consta que viu amb passió la seva feina i que, en el vessant de guia turístic i també en la de divulgador històric, destaca sobradament.

Ara, aquí, unim aquesta vocació personal d'en Marcel amb la vocació de l'Ajuntament de la Poble quant a la promoció i difusió cultural, que ha estat i seguirà sent una de les prioritats d'aquest consistori. Ho serà perquè la cultura ens permet, com a individus, ampliar els nostres horitzons, descobrir altres formes de pensar, de viure i de sentir.

Per això, des de l'Ajuntament de la Poble fem costat al projecte d'en Marcel i assistim amb gran entusiasme al naixement de la seva primera obra documental. Un llibre que, esperem, serà el primer de molts altres a través dels quals el jove historiador pobletà il·luminarà les noves generacions, tot connectant el passat amb el futur a través de la divulgació històrica.

Desitjo que gaudiu de la lectura d'aquest llibre que, tot i que pot resultar dur i colpidor, ens relata els horrors d'un temps no gaire llunyà i que cal no oblidar mai. Perquè, com va dir el poeta, novel·lista i filòsof espanyol Jorge Agustín Nicolás Ruiz de Santayana, 'qui no coneix la seva història està condemnat a repetir-la'. Aquesta frase, precisament, encara dona la benvinguda als turistes que visiten el bloc 4 del camp de concentració d'Auschwitz. Tinguem-la sempre ben present, perquè és la nostra obligació evitar repetir els errors del passat, així com transmetre aquests fets a les noves generacions, perquè els nostres fills no repeteixin els errors del passat.

Joan Maria Sardà i Padrell,

Alcalde de la Poble de Mafumet

Índex

1.- Introducció	13
2.- Teories i interpretacions del feixisme i del nazisme	16
2.1.- Definició de feixisme i nazisme	16
2.2.- Controvèrsia sobre els conceptes feixisme i nazisme	17
2.3.- Similituds, diferències i evolució	18
2.4.- Història i memòria: els principals debats teòrics i historiogràfics	19
2.4.1.- «Memòria històrica» i «memòria col·lectiva»	19
2.4.2.- «Historikerstreit», «Alltagsgeschichte», funcionalisme contra intencionalisme	20
2.4.3.- Mite polític antifeixista	22
2.5.- Definició de l'Holocaust	24
2.5.1.- Característiques i causes de l'«Holocaust» com a extermini nazi	24
2.5.2.- Context sociològic germànic	25
2.5.2.1.- Valors morals de la societat alemanya	25
2.5.2.2.- Biologisme: contraposició sa-malalt	26
2.5.2.3.- Antisemitisme	27
2.6.- Enfocament divulgatiu	28
3.- Camp de concentració de Sachsenhausen 1936-1945	29
3.1.- Primera etapa: des de l'obertura fins a l'inici de la guerra (12 juliol 1936 - 1 setembre 1939)	29
3.1.1.- Context històric	29
3.1.2.- Dinàmica històrica del camp entre 1936 i 1939	32
3.1.2.1.- Arquitectura	32
3.1.2.1.1.- Zones i edificacions del camp principal entre 1936 i 1939	33
3.1.2.1.1.1.- Torre A	33
3.1.2.1.1.2.- «Appellplatz» (pati de revista)	33
3.1.2.1.1.3.- Barracons	33
3.1.2.1.1.4.- Camp petit	34
3.1.2.1.1.5.- Bugaderia i cuina	35
3.1.2.1.1.6.- «Zellenbau» (presó, cel·les de càstig i d'aïllament)	35
3.1.2.1.1.7.- Infermeria	37
3.1.2.1.2.- Edificis i instal·lacions vinculades al KL Sachsenhausen	37
3.1.2.1.2.1.- Comandància del camp	37
3.1.2.1.2.2.- «Inspektion der Konzentrationslager» IKL, Oficina d'Inspecció dels Camps de Concentració	37
3.1.2.1.2.3.- Acadèmia i quarters de les SS-Totenkopfverbände	38
3.1.2.1.2.4.- Casino / bar	38
3.1.2.1.2.5.- Barri residencial per als SS	39
3.1.2.1.2.6.- Tallers del pati industrial	39

3.1.2.2.- Onades d'internament abans de la guerra	39
3.1.2.2.1.- Presoners inicials	40
3.1.2.2.2.- Presoners polítics	40
3.1.2.2.3.- Gitanos (sinte i romanís)	41
3.1.2.2.4.- Testimonis de Jehovà	41
3.1.2.2.5.- Homosexuals	42
3.1.2.2.6.- «Asocials» / «Antisocials»	42
3.1.2.2.7.- Jueus	43
3.1.2.2.8.- Criminals comuns	45
3.1.2.2.9.- Dones	45
3.1.2.2.10.- Menors d'edat	45
3.2.- Segona etapa: des de l'inici de la guerra fins l'alliberament del camp (1 setembre 1939 – 22 abril 1945)	46
3.2.1.- Context històric (canvis i desenvolupament de la guerra)	46
3.2.1.1.- Classificació dels camps	47
3.2.1.2.- Funció dels camps	47
3.2.1.3.- Camps d'extermini	48
3.2.1.4.- Desenvolupament de la guerra	48
3.2.1.4.1.- Operació Barba-Roja	49
3.2.1.4.2.- Conferència de Wannsee	50
3.2.1.4.3.- Punt d'inflexió i final de la guerra	52
3.2.1.5.- Evacuació i marxes de la mort	53
3.2.2.- Dinàmica històrica del camp entre 1939 i 1945	55
3.2.2.1.- Arquitectura. Ampliacions, noves instal·lacions i edificis	55
3.2.2.1.1.- Pista de prova de calçat	56
3.2.2.1.2.- «Sonderlager», Camp especial	56
3.2.2.1.3.- «Pathologie», Edifici patològic, sala d'autòpsies i dipòsit de cadàvers	57
3.2.2.1.4.- Crematoris	57
3.2.2.1.5.- Estació Z	58
3.2.2.1.6.- Camps satèl·lit	59
3.2.2.2.- Onades d'internament a partir de l'inici de la guerra	60
3.2.2.2.1.- Polonesos	60
3.2.2.2.2.- Apàtrides	61
3.2.2.2.3.- Soviètics	61
3.2.2.2.4.- Altres nacionalitats	62
3.3.- Funcionalitat del camp	63
3.3.1.- Panoptisme	63
3.3.2.- Simbolisme	64
3.3.3.- Camp model i de propaganda	65
3.3.4.- Crims i experimentació mèdica	65
3.3.5.- Treball esclau	68
4.- Conclusions històriques: Sachsenhausen, de la postguerra a l'actualitat	69
4.1.- Judicis de Nuremberg i desnazificació	69
4.2.- 1945-1950: Camp Especial Soviètic	70
4.3.- 1950-1961: Caserna Volkspolizei i Nationale Volksarmee	72
4.4.- 1961 - Actualitat. Museïtzació de Sachsenhausen	72

4.4.1.- 1961 - 1990: Lloc Nacional de Remembrança i d'Avís de Sachsenhausen	74
4.4.2.- 1990 – Actualitat: Museu i Memorial	74
5.- Per saber-ne més, propostes divulgatives	77
5.1.- Anàlisi comparatiu: fotografies – dibuixos	77
5.2.- Anàlisi de pel·lícules	78
5.3.- Anàlisi d'estàtues	78
6.- Conclusions	81
7.- Referències bibliogràfiques	83
8.- Annexos	89
Annex A.- Mapes, sistema de classificació dels presos, estàtues	89
1.- Mapes	89
2.- Sistema de classificació dels presos	91
3.- Estàtues	92
Annex B.- Fotografies i dibuixos	96
1.- Fotografies	96
2.- Dibuixos	103
3.- Fotografies d'ús intern nazi i fotografies personals dels membres de les SS	109
Annex C.- Pel·lícules	111
1.- «Die Fälscher» / «Los falsificadores»	111
2.- «Saul fia» / «El hijo de Saúl»	115
3.- «El fotógrafo de Mauthausen»	119
Annex D.- Personatges	123
1.- EICHMANN, Adolf	123
2.- EICKE, Theodor	125
3.- HEYDRICH, Reinhard	125
4.- HIMMLER, Heinrich	126
5.- HÖß, Rudolf	127
6.- KOCH, Karl Otto	129
7.- LORITZ, Hans	130

Introducció

El present llibre suposa un pas més a l'hora de difondre la història dels camps de concentració nazis i, en concret, del camp de Sachsenhausen alhora que, també, intenta aportar nous recursos i materials per abordar un tema tan complex. En aquest cas, el punt de partida ha sigut el Treball de Final de Màster titulat «El camp de concentració de Sachsenhausen, 1936-1945» tutoritzat pel Dr. Joan Maria Thomàs i presentat a la Universitat Rovira i Virgili durant el curs 2020-2021, en el context del Màster Universitari de Recerca Avançada en Estudis Humanístics.

Així doncs, aquest llibre té com a objecte d'estudi el camp de concentració de Sachsenhausen situat a la localitat d'Oranienburg, prop de Berlín, i se centra específicament en el període d'activitat nazi comprès entre els anys 1936 i 1945. En conseqüència, se sintetitzarà la història del camp en aquesta etapa històrica i, alhora, afegirem un complement informatiu i visual pensat per fomentar la reflexió entre els lectors i lectores mitjançant diferents tipus de recursos i referències. De la mateixa manera, aquest apartat complementari també serà útil per aquelles persones que puguin visitar l'actual espai museïtzat de Sachsenhausen.

L'abast temporal doncs, comprèn des de l'any 1936, en què s'inicià la construcció del camp de concentració, fins al seu alliberament el 1945 per part de les tropes de l'Exèrcit Roig. Les etapes corresponents al camp de concentració anterior d'Oranienburg (1933-1934) i del «Camp Especial Soviètic» posterior (1945-1950) només seran esmentades a mode de contextualització.

La motivació per escollir aquest tema com a camp d'estudi històric va molt lligada a la meua experiència professional entre els anys 2018 i 2020 com a guia del Memorial i Museu de Sachsenhausen compaginant, d'aquesta manera, tant l'interès personal com professional per aquesta etapa històrica.

La convicció de la necessitat d'explicar, difondre i compartir el que va significar el règim nacionalsocialista per a què no es repeteixi la història en un futur, feia que sovint, després de les visites guiades, considerés que quedava molta informació essencial pendent de transmetre. La durada limitada dels tours, juntament amb la problemàtica que presenta el tema, fa que acabi sent recomanable, o fins i tot imprescindible, fer diverses visites al lloc commemoratiu o bé disposar d'altres mitjans per poder complementar i refermar la informació rebuda per així, tenir una visió més completa del que va ser l'antic camp de concentració de Sachsenhausen i el seu paper dins del sistema concentracionari nazi.

Una de les maneres més útils per fer aquesta aproximació i entendre l'excepcionalitat i la magnitud de la tragèdia provocada pel nazisme en un espai on amb prou feines queden en peu edificacions originals és visualitzant, precisament, allò que no s'ha conservat físicament. Per tal d'aconseguir la construcció d'aquesta imatge mental ens valdrem dels recursos com ara: imatges fotogràfiques de l'època; dibuixos fets pels presoners; recreacions cinematogràfiques actuals i elements commemoratius escultòrics que, tots plegats, permetran al públic lector crear les seves pròpies referències a partir de la participació en les anàlisis i comparacions.

Per tant, volem facilitar unes eines per a què tothom, de manera crítica, pugui complementar els seus coneixements sobre el camp de concentració i acabar de conformar la seva idea i visió sobre aquest. Tot i així, tal i com va dir Montserrat Roig, «cap coordinació d'imatges i de paraules no podrà reconstruir amb tota exactitud i fidelitat allò que era l'Univers concentracionari nazi».¹

Explicar el funcionament i els detalls particulars de qualsevol camp de concentració, en aquest cas específic, Sachsenhausen, no és senzill però, sobretot, es fa més difícil quan la intenció és apropar el que aquest va suposar i significar a un públic divers i heterogeni, que té certs coneixements generals però que sovint no es corresponen amb els fets que concretament allí s'hi van viure.

Que el camp de concentració hagi vist perdre gran part dels seus elements originals i hagi patit modificacions a través del temps no és, tampoc, el problema més gran que l'historiador ha de superar. La principal dificultat rau, en tot cas, en trobar la manera de retrobar el sentit a un espai que ha perdut moltes de les referències primigènies que el caracteritzaven, a causa de les etapes posteriors que ha tingut i on se li ha donat diferents usos i s'han fomentat unes altres narratives.

Així doncs, l'espai ha patit majoritàriament molts canvis materials derivats de la destrucció i desmantellament de gran part dels edificis i a causa de les adaptacions, reutilitzacions i noves construccions de zones senceres. Tanmateix, també hi ha hagut canvis en les explicacions dels fets succeïts al camp de concentració. Els principals exemples serien les exposicions i elements exhibits, sobretot durant la República Democràtica Alemanya, que ens apropen als fets del període nazi des d'unes perspectives determinades i incidint en uns aspectes concrets que poden acabar distorsionant la visió global. Aquestes perspectives i formulacions i, també, les seves resignificacions i reubicacions posteriors, ja siguin d'exposicions o d'estàtues, com a conseqüència de la caiguda de la RDA i de la «reunificació» d'Alemanya, són també part de la història del camp i incideixen igualment en el visitant aportant-li diferents perspectives.

Finalment, l'espai del camp de concentració, també ha patit canvis en la seva funció, passant de ser un camp de reclusió, repressió i mort a ser, actualment, un lloc de diàleg obert i diàfan on els visitants poden establir un lligam íntim amb la memòria de les víctimes i reflexionar, alhora, sobre el passat del camp.

Un cop tenim present aquesta situació inicial, el nostre doble objectiu consistirà, d'una banda, en descriure de manera exhaustiva el camp de concentració de Sachsenhausen entre els anys 1936 i 1945 i, d'altra banda, presentar una proposta d'anàlisi que faci entenedors tant aquest antic camp de concentració com, també, el conjunt del sistema concentracionari i d'extermini nazi. Així doncs, amb aquest segon objectiu volem oferir diversos models d'anàlisi que, a través de comparacions i contrastos de recursos visuals i plàstics, complementin, tot fonamentant l'esperit crític, el que s'ha descrit i explicat anteriorment.

Per tant, en primera instància hi ha un treball bàsicament d'historiador i, després, una tasca més divulgativa i pedagògica que dona sentit al què acabà sent i representa el camp de concentració de Sachsenhausen.

Després de fer un breu repàs de les diverses metodologies que utilitzarem, passem a veure els recursos dels quals ens valdrem. En primer lloc, per donar el contingut rigorós que han de tenir les explicacions,

¹ Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*, 8.a ed. (Barcelona: Edicions 62, 1995), 132.

utilitzarem llibres, publicacions i recursos en xarxa d'autors reconeguts en els camps de la història, l'art i de la memòria personal i col·lectiva. En aquest aspecte, han sigut de gran utilitat les publicacions en les quals han participat tant Günter Morsch com d'Astrid Ley, especialment si tenim present que ambdós han sigut directors del Museu i Memorial de Sachsenhausen, el primer durant més de 25 anys i la segona, de manera interina. Pel que fa a la descripció del camp, han sigut especialment profitosos el capítol de Hermann Kaienburg i el text inèdit de Daniela Geppert, l'accés al qual ha sigut possible gràcies al curs de formació per a guies que s'imparteix al Museu i Memorial de Sachsenhausen i, per a la contextualització de Sachsenhausen dins del sistema concentracionari, el llibre de Nikolaus Wachsmann ha sigut fonamental.

Sobre les causes i conseqüències generals del nazisme i l'Holocaust els principals autors utilitzats han sigut Wolfgang Benz, Richard J. Evans, Ian Kershaw i Laurence Rees mentre que, específicament centrats en la Segona Guerra Mundial, les principals fonts han sigut Chris Bambery i Josep Fontana. Respecte a l'anàlisi de les idees del nazisme i a la modernitat, les referències més importants provenen de Zygmunt Bauman i Ferran Gallego. I, finalment, en l'aspecte referent al tractament de la memòria i als debats historiogràfics la principal font a partir de la qual he arribat a molts dels altres autors citats ha sigut el Treball de Final de Màster de l'historiador i amic Bernat Graell Artigas qui també treballà com a guia al Museu i Memorial de Sachsenhausen.

Sobre aquesta base acadèmica, per tal de fer arribar als lectors els continguts de les explicacions, de forma més entenedora i didàctica, ens valdrem de fotografies i dibuixos del període estudiat. A través de l'observació i comparació de diversos exemples ens adonarem de les diferències existents entre la visió oficial i la que tenien els interns.

Un paper també important és el que li donarem a les pel·lícules però, sempre, tenint present que poden ser artificioses i seran necessàriament simplificadores ja que, tal i com apunta Peter Burke, una pel·lícula és una interpretació col·lectiva que, a vegades, fins i tot, passa per un doble filtre en cas que el guió d'aquesta provingui de l'adaptació d'un text previ,² ja sigui, en aquest cas un llibre de memòries o una investigació.

Acabarem parlant dels grups escultòrics «Pietà» i «Alliberament» que, subjectes a tot tipus de canvis, tant en el procés de creació com en el lloc d'exposició, són l'exemple de les diferents interpretacions que se'ls ha volgut donar a través del temps.

Finalment, abans de començar amb l'anàlisi pròpiament històric, cal esmentar que a l'hora de referir-se als camps de concentració («Konzentrationslager») no hi ha una única denominació ja que, si bé a l'època se'ls coneixia, se'ls anomenava i se'ls abreviava com a «KL» tant en la documentació oficial com de manera col·loquial, el fet és que també han estat abreviats i popularitzats com a «KZ». Per tant, per tal de mantenir la uniformitat, mantindrem la terminologia original que també ha estat la utilitzada per Nikolaus Wachsmann, en la que és una de les obres més recents a l'hora de tractar el sistema concentracionari alemany.³

² Peter Burke, *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*. 1.a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 2005), 201-202.

³ Nikolaus Wachsmann. *KL. Una historia de los campos de concentración nazis*. 1.a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 2015), 13-14.

2.- Teories i interpretacions del feixisme i del nazisme

Per analitzar el que van representar els camps de concentració, primerament hem de definir el règim nacionalsocialista i la seva ideologia. En conseqüència esbrinarem breument què és el feixisme en general i el nazisme en particular, les característiques essencials que comparteixen el feixisme italià i el nazisme alemany i què és específic en cadascun d'ells.

2.1.- Definició de feixisme i nazisme

El feixisme com a ideologia nasqué a Itàlia de la mà de Benito Mussolini, després de la Primera Guerra Mundial i cristal·litzà definitivament amb la fundació del Partit Nacional Feixista. Mussolini arribà al poder l'octubre de 1922 després de la Marxa sobre Roma i que el rei Víctor Manuel III el nomenés cap del govern. Un cop instal·lat en ell, instaurà un règim dictatorial de partit únic en el qual Hitler s'hi emmirallà posteriorment. El moviment, de caire totalitari, s'autodefinia com antisocialista, antidemocràtic, contrari al liberalisme i partidari d'un Estat corporativista. Alguns dels punts del seu programa també eren compartits per altres sectors de la dreta no feixista. Tot i així, la diferència entre les dretes feixistes i no feixistes era que les primeres mobilitzaven les masses des de baix, mentre que la dreta reaccionària tradicional ho rebutjava.⁴

Així doncs, el feixisme no era una ideologia conservadora sinó revolucionària de dretes, ja que les revolucions no són implícitament progressistes, en conseqüència, el feixisme competia contra les esquerres perquè també buscava el suport de les masses. Un dels objectius del feixisme era substituir l'autoconsciència i lluita social de classes, derivada de la classe burgesa liberal per a esdevenir en una consciència de poble (en el cas alemany això es tradueix en la idea del «Volk»).

En parlar del «nacionalsocialisme», primer de tot cal dir que, amb aquest nom, es feia referència a un socialisme d'arrel no marxista que estava absolutament contaminat pel nacionalisme. El socialisme pel qual advocava el nazisme només seria pels membres de la «Volksgemeinschaft» (comunitat nacional-popular) per la qual cosa s'hauria d'explotar als pobles, «races» (ètnies) i comunitats considerades inferiors i infrahumanes («Untermenschen»), com ara els jueus, eslaus, comunistes, homosexuals...

Específicament i pel que fa al nazisme, els seus principals trets característics eren el nacionalisme pan-germanista, l'antirepublicanisme, l'anticapitalisme i l'antimarxisme, els quals tenien com a elements transversals l'agressivitat i l'exaltació de la violència, derivats de les conseqüències socials que havia deixat la Primera Guerra Mundial en els antics combatents. Tots aquests elements en conjunció portaven a un lògic i natural desig d'expansió exterior. Va ser, precisament, dins de l'espai de sociabilitat «völkisch», això és, en aquest espai nacionalista, anticomunista, antirepublicà i antisemita, que Hitler aconseguí la majoria dels seus partidaris inicials.

⁴ Eric Hobsbawm, *Historia del siglo XX. 1914-1991*, 4.a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 1996), 124.

Seguint amb la idea de feixisme (genèric), aquest volia recuperar, a través de la nació, els valors tradicionals i aquelles formes de vida que consideraven que havien entrat en decadència a causa del liberalisme. Un clar exemple el tenim en la intenció d'acabar amb l'emancipació femenina, ja que consideraven que les dones havien de quedar-se a casa, al marge del mercat laboral i tenir molts fills per perpetuar la «raça». Tanmateix, això no suposava cap contradicció pel nazisme que, per exemple, volia una societat moderna i industrial però, alhora, homogènia i estable i, per això, se centrava en la comunitat nacional-popular («Volksgemeinschaft»).

2.2.- Controvèrsia sobre els conceptes feixisme i nazisme

El primer intent seriós de definir el feixisme, encara que amb les seves mancances analítiques, el va dur a terme la «Kommintern» (això és, la «III Internacional» o la «Internacional Comunista») durant la dècada dels anys 20, establint una relació instrumental directa entre el capitalisme i el feixisme italià.⁵ Tanmateix, el feixisme no és una simple reacció a la crisi del liberalisme, ja que aportava tot un projecte darrere que, actualment, en una societat moderna se'ns fa difícil d'encaixar perquè associem «modernitat» amb «democràcia».⁶

La innegable magnitud dels crims provocats pel feixisme, deixant a banda les posicions negacionistes, han provocat que, des de diversos sectors, s'hagi intentat matisar, relativitzar o descriure amb eufemismes uns fets que troben el seu màxim exponent en el camp d'extermini d'Auschwitz. Per aquest motiu s'ha arribat a un punt on el «feixisme», com a terme genèric, ja no existeix, sinó que es parla de les experiències del nacionalsocialisme a Alemanya, de l'experiència mussoliniana a Itàlia, la salazarista a Portugal o de la franquista a Espanya... És evident que hi ha divergències històriques en els diferents espais nacionals i que determinen canvis en la concreció de l'experiència feixista però, això, no justifica la fragmentació que es fa del fenomen.

Només en el cas de la cultura política feixista es fa «microcirurgia» i s'exigeixen moltes condicions per atribuir a quelcom l'adjectiu de «feixista», mentre que a Occident, per exemple, no passa el mateix amb el «comunisme» idea molt més abstracta per tal de poder englobar, de manera simplista, des de Lenin a Stalin o, actualment, Kim Jong-un.

El cas contrari, atribuir a tot l'adjectiu «feixista», com a insult, també és contraproductiu perquè acaba desvirtuant uns fets als quals, si se'ls perd la perspectiva, poden evolucionar i adaptar-se a través de populismes a les noves condicions socials i econòmiques amb resultats imprevistos.

En conclusió, el nazisme no és un cas més d'un fenomen assignat a un temps i a un espai concret, sinó que, manllevant les paraules de Ferran Gallego, el nazisme és més que la simple variant alemanya del feixisme ja que, aquest, s'insereix en el feixisme per acabar superant-lo i esdevenir, així, el feixisme autèntic. El nazisme acabà posant en pràctica de manera més fidel i simultània el text originari del feixisme, tant a Nuremberg com a Auschwitz.⁷

⁵ Ian Kershaw, *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, 4.a ed. (Londres: Arnold, 2000), 27.

⁶ Ferran Gallego, «El nazismo como fascismo 'auténtico'», *HMiC: història moderna i contemporània*, [en línia], 1 (2003), 125.

⁷ Gallego, «El nazismo como...», 121.

2.3.- Similituds, diferències i evolució

Tant el feixisme mussolinià com el nazisme hitlerià queden englobats, dins del concepte «feixisme» però no són, ni molt menys, absolutament iguals.

Itàlia i Alemanya tenien diversos elements socioeconòmics i polítics en comú, tant abans de les seves respectives dictadures com de la Primera Guerra Mundial. La tardana unificació en ambdós casos i el no disposar de grans imperis colonials són dos clars exemples però, un cop acabada la guerra, encara van compartir més característiques a causa de les traumàtiques conseqüències que aquesta comportà.⁸ En tots dos països hi hagué fortes tensions imperialistes i expansionistes entre les classes dirigents, juntament amb els conflictes derivats dels diversos romanents socials arcaics encara presents en unes societats que estaven patint uns processos de ràpida industrialització i transitant cap a un Estat constitucional burgès.

Després de la guerra, tant Itàlia com Alemanya tenien un sistema polític profundament fracturat cosa que explica la percepció de la necessitat del sorgiment d'un líder populista per tal d'aconseguir una unitat imposada «des de dalt». Una unitat vertical que implicava, en primera instància, aixafar l'«esquerra marxista».⁹

Un altre element comú entre el feixisme italià i el nazisme és que en ambdós casos arribaren al poder seguint la legalitat vigent. Mussolini va ser nomenat pel rei Víctor Manuel III i Hitler pel president de la República Paul von Hindenburg, i encara que el feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany propugnaven valors tradicionals, mai van recórrer a l'Església ni a la monarquia, sinó que van intentar suplantat-les pel principi de lideratge únic.¹⁰

Finalment, cal destacar que el principal atractiu del feixisme europeu per a les classes adinerades conservadores va ser la seva defensa davant dels moviments obrers, socialisme, comunisme, ateisme... que inspirava Moscou. Amb tot, l'adhesió del gran capital va ser sempre més per motius pragmàtics que no pas per principis ideològics.¹¹

En definitiva, ambdós règims es basaven en una combinació de valors conservadors, de tècniques de la democràcia de masses i d'una ideologia innovadora de violència irracional centrada, fonamentalment, en el nacionalisme. Van sorgir com a reacció a les migracions massives, al moviment socialista obrer i, també, al liberalisme i a la transformació ràpida que el capitalisme causava en les societats¹² però, mentre el moviment mussolinià presentava el règim feixista i la destrucció de les institucions prèvies, el nazisme en va fer una versió millorada, depurada i més coherent on creà i completà el projecte d'invertir els principis de la democràcia.¹³

Tampoc és possible identificar el feixisme amb una forma concreta d'organització de l'Estat, com el corporatiu, ja que a Alemanya això entrà ràpidament en conflicte amb la «Volksgemeinschaft» (comu-

⁸ Kershaw, *The Nazi Dictatorship...*, 43.

⁹ Kershaw, *The Nazi Dictatorship...*, 43-44.

¹⁰ Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 124.

¹¹ Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 179.

¹² Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 125.

¹³ Gallego, «*El nazismo como...*», 123.

nitat nacional-popular). De la mateixa manera, el racisme, aparentment tan crucial, estava absent en un principi del feixisme italià.¹⁴

L'historiador britànic Ian Kershaw assegura que, tot i que també hi hagué diferències que expliquen els diversos graus de radicalitat entre els dos països, el radicalisme nazi es devia a les relacions entre la cultura política i les estructures socioeconòmiques.¹⁵ Un altre britànic, en aquest cas Erich Hobsbawm deia que, a partir de l'any 1933, es feia difícil identificar els elements en comú de les diferents corrents feixistes que van anar apareixent (deixant a banda l'acceptació de l'hegemonia alemanya). La teoria no era el punt fort d'uns moviments que predicaven la insuficiència de la raó i del racionalisme i la superioritat de l'instint i de la voluntat.

2.4.- Història i memòria: els principals debats teòrics i historiogràfics

2.4.1.- «Memòria històrica» i «memòria col·lectiva»

A l'hora d'abordar un tema tan complex com és el nacionalsocialisme i la materialització màxima del seu ideari en els camps de concentració i d'extermini, és imprescindible tenir present dos elements que es complementen: la història i la memòria.

La història, segons Manuel Delgado, inconscientment o conscient sempre està al servei d'una ideologia que uneix, voluntàriament, fragments del passat per donar una impressió de coherència final a la imatge fictícia que descriu. En conseqüència, la història escull els elements que mostra al món i descarta els que no encaixen en allò que pretén relatar. Al contrari que la història, la memòria és allò que no es pot oblidar però que recorda allò que no es vol recordar. Amb la memòria no es pot constituir una història o un relat coherent, no és voluntària i no depèn de cap desig.¹⁶

A diferència de la història, que treballa amb el passat, la memòria treballa amb el present. Així doncs, segons Francisco Miguel de Toro, la tasca de la memòria consisteix en reconstruir constantment un passat comú a través de la llum del present, donar-li nous significats i, també, ajudar a construir identitats, ja siguin individuals o col·lectives. La pèrdua de memòria, doncs, significa la pèrdua de la identitat. Quan aquesta memòria es comparteix i passa de ser individual a ser col·lectiva, la gent acaba recordant allò que no ha viscut.

No hi ha només una memòria, ja que cada règim polític de cada país, segons el moment i el context en fa la seva definició particular,¹⁷ per exemple la memòria del genocidi dut a terme pels nazis és tan plural com llocs, mitjans i comunitats el recorden.

¹⁴ Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 124.

¹⁵ Kershaw, *The Nazi Dictatorship...*, 44.

¹⁶ PAZ, CONVIVENCIA Y DERECHOS HUMANOS, «Conferencia de Manuel Delgado sobre memoria colectiva y memoria histórica en Maurice Halbwachs», vídeo de Youtube, 54:30, publicat el 13 de maig de 2020, <https://youtu.be/IU3z8uCFM8g>

¹⁷ Francisco Miguel De Toro Muñoz, «La memoria del Holocausto en Alemania: la memoria dividida». *Historia Social*, no. 65 (2009): 87-89. <http://www.jstor.org/stable/40658060>.

A l'hora de parlar de memòria, un dels pioners va ser el sociòleg francès Maurice Halbwachs, mort al camp de concentració de Buchenwald. Ell considerava que no es podia confondre la «memòria col·lectiva» amb la «memòria històrica». Halbwachs separà, d'una banda, la «memòria històrica», que suposa la reconstrucció de la vida social projectada cap al passat a partir de les dades que aporta el present i, d'altra banda, considerà la «memòria col·lectiva» que «recordava», això és, «tenia present» i, per tant, recomponia màgicament el passat. Entremig d'aquestes dues direccions de la consciència (col·lectiva i individual) es desenvoluparien les diferents formes de memòria, les quals canvien segons les seves veritables intencions.¹⁸

Tanmateix, Manuel Delgado apunta que «memòria històrica» és un concepte controvertit, perquè tota la memòria és històrica, ja que, igual que els historiadors, la memòria fa «una» història, però no «la» història, esdevenint així, més important allò que no s'explica o s'oblida de manera conscient o inconscient.¹⁹

2.4.2.- «Historikerstreit», «Alltagsgeschichte», funcionalisme contra intencionalisme

A la República Federal Alemanya, la generació que havia viscut el nazisme en comptes d'analitzar el procés de desnazificació imposat pels aliats com a conseqüència d'una corresponsabilitat col·lectiva va optar per refugiar-se en una amnèsia col·lectiva com a mecanisme d'autodefensa. Segons Harold Marcuse, això comportà la formació dels tres mites fundacionals entorn els quals es conformava la nova identitat de l'Alemanya Occidental i exoneraven a la seva població; el mite de la ignorància, el mite de la victimització i el mite de la resistència.²⁰

No va ser fins a partir dels anys 80 i amb una nova generació, quan els estudis sobre el nacionalsocialisme es començaren a centrar sobre la complicitat en la vida diària i la repressió, fet que posà en dubte les explicacions existents fins aleshores.²¹ De tal manera, l'any 1986, sorgí la coneguda com a «Historikerstreit» o «disputa dels historiadors» com a conseqüència de les tesis inicialment defensades en un article del diari Frankfurt Allgemeine Zeitung titulat «Vergangenheit die nicht vergehen will» («El passat que no vol passar») per part de l'historiador Ernst Nolte. En aquest article es deia que l'«assassinat de races» («Rassenmord») dut a terme pels nazis provenia de la por a l'«assassinat de classes» («Klassenmord») dels bolxevics; que els nacionalsocialistes feren el que altres ja havien fet anteriorment «amb l'única excepció dels gasaments com a procediment»²² i, també, s'hi comparava els camps de treball stalinistes amb els camps de concentració nazis.

Aquestes idees no van ser exclusives de Nolte, sinó que altres historiadors conservadors, de marcat caràcter anticomunista, com ara Andreas Hillgruber i Michael Stürmer també les desenvoluparen, així com alguns polítics.²³ Amb aquests raonaments es relativitzaven els crims i l'excepcionalitat del

¹⁸ Jean-Michel Alexandre, «Prefaci», en *La memoria colectiva, de Maurice Halbwachs* (Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2004), 13.

¹⁹ PAZ, CONVIVENCIA Y DERECHOS HUMANOS, «Conferencia de Manuel Delgado...»

²⁰ Marcuse citat per Bernat Graell Artigas a «La memòria alemanya. Estudi de cas a partir del memorial de Sachsenhausen» (Treball de final de màster, UB-UOC, 2019), 26.

²¹ De Toro, «La memoria del Holocausto...», 90.

²² Friedo Sachser, «Federal Republic of Germany». *American Jewish Year Book*, Vol. 88 (1988): 319. http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/1988_9_CentralEurope.pdf.

nazisme en comparar-lo amb el totalitarisme soviètic. L'anomenada com a «teoria dels totalitarismes» postulava, doncs, que el nazisme i el comunisme eren més o menys el mateix perquè els seus sistemes de domini arrelaven en estructures i mètodes molts similars a l'hora de governar la societat.²⁴ Tanmateix, comparar l'Alemanya de Hitler amb la Unió Soviètica d'Stalin és una comparació superficial i, segons Ian Kershaw, condemnada al fracàs des de l'inici,²⁵ sense esmentar el fet que, a més, la teoria dels totalitarismes no seria aplicable en època poststalinista. A més, pel que fa a Alemanya, hi ha una important diferència que l'historiador Ulrich Walther resumí el 2007 dient que, mentre que la dictadura nazi va deixar muntanyes de cadàvers, la dictadura del Partit Socialista Unificat d'Alemanya (SED) va deixar muntanyes de fitxers.²⁶ Les crítiques i respostes que reberen aquests historiadors conservadors van venir des de l'espectre liberal fins a l'esquerra.

Ernst Nolte, autor de l'exitós llibre, publicat el 1963, «Der Faschismus und seiner Epoche» («El fascisme en su época» Madrid: Ediciones Península, 1967) i que havia sigut alumne i amic de Martin Heidegger, va ser durament criticat a partir de l'any 1986, tant per la seva relativització del nacionalsocialisme com per les comparacions que feia amb fets que no hi tenien cap mena de relació, per exemple amb els Khmers Rojos o el genocidi armeni, a diferència del feixisme italià que sí que hi estava estretament lligat. Entre els seus múltiples crítics s'hi trobava l'historiador marxista britànic Timothy Mason que, alhora, era un referent dels estudis comparatius.²⁷ El filòsof i sociòleg Jürgen Harbermas, així com els historiadors Martin Broszat, Hans-Ulrich Wehler, Ian Kershaw i Charles S. Maier van ser altres dels grans intel·lectuals crítics no només amb Nolte sinó, també, amb els altres historiadors conservadors Andreas Hillgruber i Michael Stürmer.

Tot i així, val a dir que l'estatunidenc Charles S. Maier digué que la divisió típica fins aleshores entre esquerra i dreta o entre marxistes i liberals/ reaccionaris no sempre aportava les millors eines per entendre el debat, els orígens ni les implicacions del nacionalsocialisme. D'aquesta manera, s'entén que també als anys 80 sorgís una nova tendència historiogràfica, la «Alltagsgeschichte» (Història de la vida quotidiana) la qual, tot i que fou iniciada per historiadors d'esquerres (Alf Lüdtke i Hans Medick) va acabar no només sent útil per a la dreta sinó, també, essent acusada de trivialitzar els horrors del règim nazi.²⁸ Tanmateix, va ser precisament aquest discurs local un dels principals impulsors de la memòria històrica i de l'eclosió de gran quantitat d'estudis sobre l'Holocaust i el nacionalsocialisme.²⁹

Si seguim, encara, amb les crítiques contra els historiadors conservadors, ja l'any 1989, Richard J. Evans digué que Nolte semblava fomentar la victimització alemanya en considerar que el nazisme havia passat a la història com a quelcom negatiu només pel fet d'haver perdut la Segona Guerra Mundial sense tenir per a res present l'Holocaust. Evans també va reconèixer que, tot i que Andreas Hillgruber havia sigut un gran historiador, la seva reputació es va ensorrar amb els seus posicionaments durant la

²³ Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 36

²⁴ Enrico Heitzer, «Dealing with multiple pasts: conflicts and memory politics in the Sachsenhausen memorial since 1989», *The Journal of Social Policy Studies*. Vol. 13, núm. 3 (2015): 495 <https://bit.ly/2VC5fgm>

²⁵ Kershaw, *The Nazi Dictatorship...*, 46.

²⁶ Rudolf Walther, «Eine fulminante Rede», *Die Tageszeitung*, 18 de novembre de 2007. <https://taz.de/!5191476/>

²⁷ Timothy Mason, «Whatever Happened to 'Fascism?'», *Radical History Review* núm. 49 (1991): 96. <https://doi.org/10.1215/01636545-1991-49-89>.

²⁸ Omer Bartov, «Resseny de 'The Unmasterable Past. History, Holocaust and German National Identity' per Charles S. Maier» *German Politics & Society*, núm. 16 (1989): 59. <http://www.jstor.org/stable/23735210>.

²⁹ De Toro, «La memoria del Holocausto...», 88.

«Historikerstreit» i que els historiadors de dretes havien produït un efecte nociu en la cultura política de l'Alemanya Occidental.

De la mateixa manera, altres historiadors com ara l'austro-israelí Walter Grab criticaren Hillgruber per la seva aparent simpatia amb els oficials de la Wehrmacht i en considerar Alemanya com a protectora de la civilització occidental en contra del barbarisme asiàtic encarnat per la Unió Soviètica³⁰ així com, també, pel fet de demanar respecte per la desesperada lluita dels alemanys en el front oriental per tal de preservar el Reich i prevenir les orgies revengistes russes.³¹

En conclusió i recuperant les paraules d'Omar Bartov, els debats sorgits entorn la natura dels règims feixistes i totalitaris, l'Holocaust i la seva historització demostren la complexitat subjacent en la «Historikerstreit» a nivell ideològic, metodològic i historiogràfic.³²

Tot i així, la «Historikerstreit» no va ser l'únic debat historiogràfic a Occident sinó que, lligat a aquest, aparegueren diverses corrents analítiques a l'hora de definir l'origen de l'Holocaust, en aquest cas entre les tendències intencionalistes i les funcionalistes, terminologia desenvolupada per Timothy Mason, un debat que encara és vigent.

D'una banda, els intencionalistes limitaven la responsabilitat col·lectiva de la societat alemanya ressaltant la singularitat del «Tercer Reich»³³ considerant que la ideologia hitleriana havia tingut un paper primordial en les decisions polítiques; des de l'existència d'un pla mestre per a dur a terme l'Holocaust jueu fins a la prevalença de les ordres de Hitler a l'hora d'aplicar-lo. Entre els principals intencionalistes trobaríem a Andreas Hillgruber, Eberhard Jäckel i Daniel Goldhagen.

D'altra banda, els i les autores funcionalistes identificaven el nacionalsocialisme amb l'Holocaust i s'inclinaven per veure en el nazisme una complexa i caòtica maquinària.³⁴ D'aquesta manera, tot i la innegable responsabilitat de Hitler en l'encoratjament de l'antisemitisme, havien sigut els rangs més baixos de la burocràcia els qui havien pres la iniciativa, fent doncs de la societat alemanya en el seu conjunt, la responsable dels crims perpetrats. Alguns dels principals representants d'aquesta tendència historiogràfica serien el mateix Timothy Mason, Zygmunt Bauman, Martin Broszat, Christian Gerlach i, dins de l'Estat espanyol, Ferran Gallego.

2.4.3.- Mite polític antifeixista

Mentre a la República Federal Alemanya hi havia tot aquest seguit de debats, la historiografia de la República Democràtica Alemanya seguia marcada per la falta de pluralitat per a què es desenvolupés cap debat realment dialèctic.

³⁰ Walter Grab, «German Historians and the Trivialization of Nazi Criminality: Critical Remarks on the Apologetics of Joachim Fest, Ernst Nolte and Andreas Hillgruber», *Australian Journal of Politics & History*, Vol. 33, núm. 3 (2008): 276, <https://doi.org/10.1111/j.1467-8497.1987.tb00152.x>

³¹ Sachser, «Federal Republic of Germany...», 319.

³² Bartov, «Resenya de 'The Unmasterable Past'...», 59.

³³ Jorge Vilches, «Resenya de Ferran Gallego: De Munich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945, Barcelona, Plaza y Janes, 2001, 521 págs'» *Historia y política*, núm. 8 (2002): 350-351. <https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44861>.

³⁴ Gallego, «El nazismo como...», 143.

La RDA a mode d'autojustificació davant el món es concebia a sí mateixa a través d'un mite polític creat per ella mateixa, no només com un Estat «socialista real» sinó, també, com a un Estat antifeixista.³⁶ D'aquesta manera, i seguint les tesis de Maurice Halbwachs, la societat de l'Alemanya Oriental era qui, mitjançant la memòria col·lectiva emmarcada en el seu record (un record sempre constituït en el present) conformava el mite del seu origen.³⁷

L'antifeixisme de la RDA era el que alimentava el seu passat i el que justificava l'existència d'un nou Estat sense cap límit físic, cultural o lingüístic previ.³⁸ Gràcies a l'antifeixisme, la RDA es presentava com a successora d'una herència definida per ella mateixa, la qual, d'una banda, servia per acabar amb la divisió de la classe obrera amb la creació del SED («Sozialistische Einheitspartei Deutschlands» – Partit Socialista Unificat d'Alemanya)³⁹ i, d'altra banda, servia per distanciar-se de l'Alemanya Occidental a qui feia hereva del nazisme i responsabilitzava les seves elits capitalistes.⁴⁰ D'aquesta manera s'entén que, especialment en els primers anys d'existència de l'Alemanya Oriental, aquesta se centrés en l'antifeixisme i relegués a un segon pla, l'Holocaust i les víctimes jueves. Les víctimes jueves eren, doncs, considerades com un element a part de la cosmovisió de la RDA la responsabilitat de les quals requeia en la RFA. A més, ideològicament, el racionalisme dins el pensament comunista conduïa a rebutjar la tradició i la religió i, per tant, també, els i les jueves de la narració antifeixista.

El prestigi de la RDA, doncs, es fonamentava en la superioritat social i moral derivades del seu idealisme i de l'antifeixisme com a element aglutinador i transversal d'una societat que havia superat el capitalisme mentre que s'oposaven al prestigi econòmic i a l'eficàcia d'una RFA on el feixisme podia retornar.⁴¹

Com a conclusió extraïem que l'Holocaust és extremadament important a l'hora de modelar l'autopercepció dels alemanys des del final de la Segona Guerra Mundial però, especialment, des de la dècada dels 80,⁴² amb un revifament de la memòria i del diàleg en constant dinamisme a partir de la «reunificació» i que arriba fins a l'actualitat. En aquest aspecte es constata la importància de la memòria i del seu funcionament en un doble sentit tant per als individus com per a les nacions que busquen una identitat col·lectiva. Mentre es recrea el passat, des del present, amb una memòria històrica selectiva, alhora, es dona forma al futur a partir de les percepcions del passat. En conseqüència la memòria individual no és ni pot constituir una base sòlida per reconstruir el passat, sinó que necessita ser contrastada dialècticament per adquirir coherència i certa objectivitat.

³⁵ De Toro, «La memoria del Holocausto...», 90.

³⁶ Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 16.

³⁷ Halbwachs citat a Rania Zimmering, «El mito político de la RDA», *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*, Vol. 44, núm. 181 (2001): 116. <https://doi.org/10.22201/fcpys.2448492xe.2001.181.48522>

³⁸ Sarah Farmer, «Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen», *Representations* núm. 49 (1995): 99. <https://doi.org/10.2307/2928751>.

³⁹ Zimmering, «El mito político de la RDA...», 118.

⁴⁰ Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 16.

⁴¹ Zimmering, «El mito político de la RDA...», 118.

⁴² Bartov, «Resenya de 'The Unmasterable Past'...», 59.

2.5.- Definició de l'Holocaust

El terme «Holocaust», derivat del grec «ὁλόκαυστον» (*«holókauston»*) fa referència, des de l'òptica religiosa hebraica, a un sacrifici en què la víctima era totalment consumida pel foc. Amb tot, després de la Segona Guerra Mundial, el terme Holocaust ha aconseguit la categoria de nom propi per tal de referir-se als aproximadament 6 milions de jueus europeus assassinats pel règim nazi.

La problemàtica sorgeix quan aquest concepte s'utilitza només per a referir-se a la comunitat jueva quan, en realitat, les víctimes de l'extermini nazi van ser molt més diverses i corresponien a aquelles persones qualificades com a «Untermensch» («infracumà»), etiqueta que evocava a un component racial i que també englobava a: sinte i romanís (també anomenats Sinti i Roma), homosexuals, eslaus, discapacitats físics, Testimonis de Jehovà, asocials i enemics polítics com ara comunistes, anarquistes o socialdemòcrates.⁴³

Tanmateix, l'interès suscitat per l'Holocaust i la seva memòria a partir de la dècada dels anys 80 ha provocat que faci també referència a altres situacions allunyades en termes històrics i diferents en termes polítics del fet original, esdevenint, així, una metàfora d'altres històries traumàtiques i de la seva memòria.⁴⁴ Per tant, agafem i utilitzem la paraula «Holocaust» en el seu significat ampli per tal d'englobar tots aquells grups víctimes de l'extermini nacionalsocialista.

L'Holocaust es va concebre i realitzar en el món racional, hereu de la Il·lustració i en plena civilització industrial moderna. La nova organització tècnica i productiva no va ser una condició suficient però sí necessària per a què l'Holocaust tingués lloc. En conseqüència, la seva terrible experiència conté informació fonamental sobre la societat a la qual pertanyem ja que és un producte d'aquesta i no pas una simple ferida o deformitat.⁴⁵ «L'assassinat en massa de la comunitat jueva europea perpetrat pels nazis no va ser només un assoliment tecnològic de la societat industrial sinó, també un triomf organitzatiu de la societat burocràtica».⁴⁶

Per altra banda reduir el nazisme a l'Holocaust jueu és la manera de desnaturalitzar el nazisme de la seva essència i desvincular-lo de qualsevol altre acte de l'extrema dreta autoritària que no sigui específicament antisemita seguint els termes essencialistes i biològics nazis.⁴⁷

2.5.1.- Característiques i causes de l'«Holocaust» com a extermini nazi

L'Holocaust i l'extermini nazi no són només una tragèdia alemanya, sinó un fet universal que interpel·la a tota la Humanitat. Els camps d'extermini no són cap accident sinó que són un producte de la civilització moderna i industrial. El fet de la seva existència ens ha de fer reflexionar sobre la fe cega en la millora tecnològica entesa com a progrés o quelcom progressista. La dimensió que adquireix el genocidi no és religiosa sinó que té un caràcter social i econòmic i, per tant, no ateny només als jueus. L'Holocaust nazi, doncs, no és un esdeveniment limitat al seu espai ni a la seva dimensió temporal, sinó que afecta a tots els terrenys de la nostra moderna civilització.⁴⁸

⁴³ Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 13.

⁴⁴ Andreas Huyssen, *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*. 2.a ed. (Buenos Aires: FCE, 2007), 17.

⁴⁵ Zygmunt Bauman, *Modernidad y Holocausto*, 8.a ed. (Madrid: Ediciones Sequitur, 1997), 16.

⁴⁶ Browning citat a Bauman, *Modernidad y Holocausto...*, 34-35.

⁴⁷ Gallego, «El nazismo como...», 125.

Segons la historiadora Sarah Gordon no hi va haver només un factor que propiciés l'Holocaust, sinó que foren un seguit d'elements que, units, van fer-lo possible. Entre aquestes causes hi ha el sentiment antisemita radical, racista i exterminador dels nazis; el fet que l'Estat estigués al càrrec d'un enorme i eficient aparell burocràtic; el permanent «estat d'excepció», o sigui, una situació extraordinària, en aquest cas de guerra, que va permetre al govern i a la seva burocràcia aconseguir coses que s'haguessin trobat amb majors obstacles en temps de pau i, finalment, també ho permeté que gran part de la població civil no interferís i acceptés, passivament, aquests fets.⁴⁹

2.5.2.- Context sociològic germànic

Les conseqüències derivades del règim nazi no haguessin sigut possibles si no hi hagués hagut una part substancial de la societat alemanya que abraçés i estigués convençuda d'aquelles idees, ni que sigui parcialment, més enllà de votar al NSDAP a les eleccions. Alhora, la consecució i plasmació de l'ideari nazi, per molt que, en termes generals, estava exposat en el llibre «Mein Kampf» («La meua lluita») de Hitler, va ser possible gràcies a una radicalització progressiva de la societat, especialment a partir del Crack borsari de Wall Street l'octubre de 1929.

2.5.2.1.- Valors morals de la societat alemanya

L'antisemitisme a Alemanya no va començar amb Hitler sinó que ja tenia una llarga tradició de pogroms i persecucions amb un arrelament popular, especialment en la societat camperola, que troba en el s. XVI i amb Martí Luter un dels seus principals exponents.

A més, la societat burgesa, burocràtica i racional alemanya era producte de l'evolució del país, seguint els principis moderns (de ciència, planificació, coordinació, eficiència...) una evolució iniciada ja abans de la unificació del II Reich l'any 1871. Això es traduí en una alta industrialització del país que explica, també, el fort moviment obrer i les mesures preses pels diferents governs per tal de contrarestar-lo.

Pel que fa als nazis, mentre no van accedir al poder, eren una organització amb valors burgesos però que es presentava de forma combativa,⁵⁰ i que adaptava el discurs segons l'ocasió, motiu pel qual va anar convencent a tanta gent, perquè el seu programa reflectia actituds, valors i sentiments d'una gran part dels alemanys del seu temps. Aquest fet, explica, també en última instància, la participació o, com a mínim, connivència de la societat amb uns fets que no passaven desapercebuts i, per tant, segons Josep Fontana, s'ha de veure l'Holocaust menys com una operació política organitzada des del poder, que com una àmplia campanya en la qual hi participà la població alemanya en massa.⁵¹

D'aquesta manera quan, d'una banda, les millores en el rendiment, en la consecució de beneficis i en la tecnologia van veure's corrompudes i pervertides i, d'altra banda, la ciència i la medicina van ser instrumentalitzades, veiem com la idea de progrés i millora acaba englobant i justificant com a cau-

⁴⁸ Daniel Francisco Álvarez Espinosa, «Gallego, Ferrán (ed.), *'Pensar después de Auschwitz'*. Mataró, *El Viejo Topo*, 2004, 225 pp», Revista de Historia Actual Vol. 2, núm. 2 (2004): 179-180. <https://www.historia-actual.org/Publicaciones/index.php/rha/article/view/1520>

⁴⁹ Sarah Gordon citada a Bauman, *Modernidad y Holocausto...*, 120.

⁵⁰ Vilches, «*Ressenya de Ferran Gallego: De Munich a Auschwitz...*», 349.

⁵¹ Josep Fontana, *El siglo de la Revolución. Una historia del mundo desde 1914* 1.a ed. (Barcelona: Editorial Planeta, 2017), 242.

sa solidària amb la «Volksgemeinschaft» (comunitat nacional-popular) l'extermini de les comunitats alienes a aquesta.⁵² Així doncs, amb l'assassinat en massa d'aquelles comunitats marcades pels nazis com infrahumanes veiem la culminació d'alguns dels valors moderns i més característics de la societat alemanya, els quals foren fomentats pel règim: la planificació, coordinació, burocratització, la recerca del màxim benefici econòmic, el racionalisme i eficiència tecnològica a escala industrial...⁵³ Aquestes característiques no les comparteix amb cap dels casos anteriors de genocidi que queden com a primitius, poc efectius i empetitits al seu costat ja que l'Holocaust és un producte de la civilització moderna, concretament són un producte del seu fracàs.⁵⁴

Per tant, certs elements previs en la mentalitat de la societat alemanya o d'una part suficientment gran d'aquesta van facilitar l'arrelament i radicalització dels principis «völkisch» (nacionalisme, anticomunisme, antirepublicanisme i antisemitisme). Sense ells, els resultats finals que coneixem no haguessin succeït en no trobar Hitler una societat que se sentís identificada o en no poder-la convèncer.

2.5.2.2.- Biologisme: contraposició sa - malalt

El progrés científic, durant el s. XIX, va fer un gran salt endavant gràcies, entre d'altres, als estudis sobre l'evolució de Charles Darwin i les teories genètiques de Gregor Mendel. Aquestes idees van arrelar dins de certes corrents polítiques i ideològiques que, precisament, manipulaven i tergiversaven aquests estudis per tal de justificar el seu racisme i la suposada superioritat d'unes «races humanes» per sobre d'unes altres. El cas més paradigmàtic seria el «Darwinisme Social» com a intent de justificació científica del racisme. En el cas concret del nazisme i de l'espai de sociabilitat «völkisch», la raça ària era la raça biològicament superior que havia d'imposar-se per sobre de les altres, en especial de la semita, que es trobava al capdavant de la gradació que havien establert. D'igual manera féu el feixisme italià encara que no amb un caràcter biologista sinó de superioritat cultural amb el qual justificava el seu imperialisme.⁵⁵

Precisament, gràcies al biologisme polític, el nacionalsocialisme i la seva pseudociència van aconseguir enllaçar el racisme amb el progrés social, entenent-lo com un element sanador de la degeneració i dels problemes causats per la modernitat (derrota a la Primera Guerra Mundial, revolució, democràcia, crisi econòmica capitalista...)⁵⁶

Tanmateix aquest suposat paper superior de la raça ària, que li venia donat de manera natural, s'havia de preservar evitant, doncs, que la puresa racial es perdés. Per tant es promovia la salut física, la perfecció, la competència, l'eficiència productiva, etc. La contrapartida corresponia a aquells individus que, suposadament, tenien gens defectuosos i quedaven exclosos de la «raça dels millors»: alcohòlics, criminals, deficients mentals, homosexuals, afeccionats a un cert tipus d'art o de música, partidaris de certes idees polítiques com ara el comunisme, etc. Segons els nazis, si aquests col·lectius es reproduïen anirien debilitant la raça i, amb ella, també la nació alemanya,⁵⁷ a part de suposar una càrrega social i econòmica per a la comunitat nacional. És per aquest motiu que es van aplicar accions

⁵² Ferran Gallego, De Múnic a Auschwitz. *Una historia del nazismo, 1919-1945*. 1.a ed. (Barcelona: Plaza & Janés, 2001), 11.

⁵³ Álvarez Espinosa, «Gallego, Ferrán (ed.), 'Pensar después...'», 179.

⁵⁴ Bauman, *Modernidad y Holocausto...*, 113-114.

⁵⁵ Gallego, «El nazismo como...», 123-124.

⁵⁶ Gallego, «El nazismo como...», 123-124

⁵⁷ Josep Fontana, *El siglo de la Revolución. Una historia del mundo desde 1914* 1.a ed. (Barcelona: Editorial Planeta, 2017), 242.

que seguien teories eugenèsiques de tot tipus, suposadament per tal de millorar la raça ària, que anaven des d'esterilitzacions als membres de col·lectius suposadament inferiors fins al seu assassinat.

El binomi dins el règim racial nazi, doncs, no era el fals i generalista ari-jueu sinó la dualitat sa-malalt. Per tant, el nazisme no propugnava només potenciar els millors, això és, els sans, sinó també eliminar els malalts i els elements corruptors de la societat. Aquestes idees es van veure primerament plasmades amb l'esterilització forçosa de persones que patien malalties mentals i malalties hereditàries, així com també persones d'ètnia gitana. Tanmateix, això acabà derivant en l'extermini de milions de persones d'aquests i d'altres col·lectius. Per a aquesta tasca es crearen les SS («Schutzstaffel» o «Esquadres de Protecció») un cos paramilitar fidel a Hitler i conformat per voluntaris que complien certes exigències racials per tal d'actuar com a guardians de la puresa ària.

2.5.2.3.- Antisemitisme

El concepte d'antisemitisme va ser creat l'any 1879 pel periodista Wilhelm Marr el qual volia referir-se, de manera diferent, a l'antic odi cristià contra els jueus. El cert és que l'actitud antijueva és una constant històrica que ja es pot trobar al Nou Testament i que, a partir del s. IV, es refermà quan els pares de l'Església catòlica van crear tot un seguit d'estereotips que els ha acompanyat des d'aleshores, uns clixés que s'ampliaren, també, amb escrits de Martí Luter al segle XVI. Els jueus, segons aquests tòpics, eren considerats com a enemics de la fe, corruptes, luxuriosos, usurers, responsables d'enverinar pous i de causar la pesta negra, etc.⁵⁸ No va ser fins uns cinquanta anys després de la Revolució Francesa que els jueus van començar a tenir visibilitat gràcies a l'emancipació legal que guanyaren i al fet de poder posseir terres. Concretament, va ser l'any 1871 amb la unificació alemanya quan la comunitat jueva aconseguí la igualtat de drets com a ciutadans alemanys.

Tot i que els jueus suposaven menys de l'1% de la població alemanya, a partir de la dècada de 1890, semblaven ser molts més per la influència i perceptibilitat que havien guanyat en àmbits i sectors com ara la medicina, el dret, les grans empreses, el periodisme, l'art o la música, fet que contrastava amb la fama que tenien de ser gent de poc fiar a causa que, fins poc abans, havien sigut coneguts per la majoria de la població com a prestamistes.⁵⁹

L'odi generalitzat contra els jueus es devia a què podien simbolitzar fàcilment tot allò odiós d'un món injust; podien ser utilitzats com a símbols de l'odiat capitalista i financer; de l'agitador revolucionari; de l'intel·lectual desarrelat; d'influir en els mitjans de comunicació; de ser estrangers i, segons els cristians més tradicionals, d'haver matat a Jesucrist. Així doncs, durant l'últim terç de segle XIX, havent arrelat aquest pensament en totes les capes socials alemanyes, aparegueren multitud de publicacions que tractaven el suposat problema que causaven els jueus amb un seguit d'acusacions contradictòries. D'una banda, se'ls culpava de corrompre la societat i els seus costums i de ser, també, uns paràsits, mentre que, d'altra banda, se'ls acusava de ser poderosos i de controlar la riquesa del país⁶⁰. Entrat el segle XX, se'ls atacà en tant que suposats dirigents de la banca nacional i internacional però alhora contradictòriament se'ls titllava de ser agents del comunisme internacional.

⁵⁸ Ferran Gallego, *De Múnich a Auschwitz. Una història del nazisme, 1919-1945*. 1.a ed. (Barcelona: Plaza & Janés, 2001), 11.

⁵⁹ Álvarez Espinosa, «Gallego, Ferrán (ed.), *Pensar després...*», 179.

⁶⁰ Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi...*, 17.

Finalment, cal esmentar específicament l'antisemitisme agrari a l'Europa central i oriental que es devia a què, en la pràctica, els jueus eren el punt de contacte –intermediaris– entre el camperolat i l'economia exterior de la qual depenien. En nom dels amos de la terra, els jueus, que eren vistos com els veritables explotadors, supervisaven el treball i tot allò relacionat amb la collita i les feines del camp. Així doncs, existeix una continuïtat directa entre l'antisemitisme popular original i l'extermini dels jueus durant la Segona Guerra Mundial.⁶¹

2.6.- Enfocament divulgatiu

Segons la meua experiència personal com a guia, l'interès que desperta Hitler entre el públic no especialista fa que, sovint, també hi hagi molt de fetixisme i misticisme entorn la seva figura. Una part substancial de les persones que visiten el camp de concentració, com a mínim de l'àmbit hispanoparlant, té una visió inconscientment intencionalista en tant que reduccionista i tòpica sobre Hitler, atorgant-li la categoria de nucli primigeni, causant únic de tot el sistema nacionalsocialista i, gairebé, convertint-lo en paradigma del mal. Es correspondria aquesta anàlisi amb la Història limitada als grans personatges que obvia qualsevol altra circumstància. Aquest «Hitler-centrisme» seria en si mateix, segons Ian Kershaw, una reacció desproporcionada però comprensible en contra d'algunes interpretacions d'esquerra que distorsionen l'anàlisi de les causes que originaren el nazisme en reduir Hitler a una mera xifra.⁶²

A través de l'estudi del camp de Sachsenhausen intentarem de rebatre aquella idea i demostrar les causes profundes del sistema que el va fer possible. Tractar una temàtica i uns esdeveniments tant terribles no ha d'esdevenir cap experiència negativa ni traumàtica, sinó que, amb l'enfocament adequat, hauria de convertir-se en el mitjà perfecte per a què els lectors es preguntin no només «què» va passar, sinó que s'interroguin i interessin pel «per què» van ocórrer uns fets de molt difícil comprensió i, finalment, acabin interessant-se per visitar el camp.⁶³ A més, encara que l'Holocaust sigui un fet traumàtic que ha marcat profundament les societats alemanya, jueva i israeliana i també la seva autopercepció,⁶⁴ cap societat està exempta de la necessitat d'aprendre d'aquella experiència, encara que sigui de manera preventiva.

Per tant, considero que s'ha d'intentar evitar caure en excessives simplificacions generalistes però també hem de dotar, al públic lector, d'eines que li serveixin per desenvolupar una anàlisi crítica que pugui aplicar en les diferents facetes de la seva vida, començant, en aquest cas, per l'Holocaust, les seves causes i les seves conseqüències, uns elements que s'emmarquen dins del nazisme, del feixisme i de la societat moderna.

També evitarem fer unes explicacions excessivament teòriques i feixugues sobre els diferents debats historiogràfics que hi ha entorn l'Holocaust, però sí que farem conscient el lector de les diverses narratives existents, determinades i instrumentalitzades per diferents interessos polítics, econòmics, religiosos, etc. com, també en aquest cas particular, de les diferents versions dels presoners i els guardians a partir de dibuixos i fotografies.

⁶¹ Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 126.

⁶² Kershaw, *The Nazi Dictatorship...*, 45.

⁶³ Jeroen Nawijn, Miriam Brüggemann i Ondrej Mitas, «*The effect of Sachsenhausen visitors' personality and emotions on meaning and word of mouth*», *Tourism Analysis*, Vol. 22 (2017): 355. <https://doi.org/10.3727/108354217X14955605216096>

⁶⁴ Bartov, «*Ressenya de 'The Unmasterable Past'...*», 59.

Per acabar, quan el pas inexorable del temps acabi amb l'últim supervivent dels camps de concentració, segons el filòsof francès Paul Ricoeur, hi haurà una transició cap als historiadors i historiadores, les quals hauran d'agafar el relleu d'uns fets que ja no tindran cap testimoni directe viu.⁶⁵ Les noves generacions, per molt traumàtiques que fossin les conseqüències del feixisme i de la Segona Guerra Mundial, seran cada cop més alienes al moment històric del crim, fet que podria conduir cap a la difuminació i posterior oblit d'aquells esdeveniments i, en conseqüència, a la seva possible repetició. És una tasca social de l'historiador, doncs, contribuir a evitar que això succeeixi.

Per tant, una altra manera d'implicar i vincular els i les lectors és incidint en la seva memòria, tant personal com de la societat d'on provenen per, així, trobar determinats punts de pensament comuns on identificar-nos amb el grup de víctimes i seguir en contacte amb elles a través de confondre (sic) el nostre passat amb el seu.⁶⁶ Els testimonis utilitzats serviran tant per enfortir i completar com, també, per invalidar diferents aspectes de l'objecte d'estudi.⁶⁷

A mode de conclusió i objectiu final, i compartint absolutament la idea de Ferran Gallego, les víctimes dels camps de concentració mereixen més que ser considerades les víctimes d'un populista titllat de boig que va saber enganyar tot un país. Van ser víctimes d'un projecte social modern i coherent que exigia el seu sacrifici.⁶⁸

3.-El camp de concentració de Sachsenhausen. 1936-1945

3.1.- Primera etapa: des de l'obertura fins a l'inici de la guerra (12 juliol 1936 -1 setembre 1939)

3.1.1.- Context històric

Tot i que el camp de concentració de Sachsenhausen es va començar a construir, des de zero, al juliol de 1936, a les afores de la ciutat d'Oranienburg, no va ser l'únic camp de concentració que existí en aquesta localitat.

Situada a uns 30 quilòmetres al nord de Berlín, amb una població que va passar d'unes 15.700 persones l'any 1925, a més de 31.600 el 1941,⁶⁹ Oranienburg tingué entre el 21 de març de 1933 i el 4 de juliol de 1934,⁷⁰ el KL Oranienburg, un camp de concentració primigeni, també anomenat «camp de venjança» o «improvisat», sota gestió de les SA («Sturmabteilung» o «Seccions d'Assalt»).

⁶⁵ Ricoeur citat a Carles Torner, *Shoah. Una pedagogia de la memòria*, 1.a ed. (Barcelona, Editorial Proa, 2002), 19-20.

⁶⁶ Maurice Halbwachs, *La memoria colectiva*. 1.a ed. (Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2004), 29.

⁶⁷ Maurice Halbwachs, *La memoria colectiva...*, 25.

⁶⁸ Gallego, «El nazismo como...», 127.

⁶⁹ Hermann Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager», en *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, editat per Wolfgang Benz i Barbara Distel (Munic: C.H. Beck, 2006), 18.

Aquests tipus de camps eren anomenats així degut a la seva funció de perseguir, reprimir i empresonar els adversaris i opositors polítics del règim nazi. De la mateixa manera, com que no seguien cap decret ni directriu provinent de la cúpula del partit es trobaven situats enmig del nucli urbà i, per tant, inserits en la societat local, fet totalment diferent al què passaria amb els camps posteriorment creats i gestionats per les SS («Schutzstaffel» o «Esquades de Protecció»).

Els primers 40 presoners del KL Oranienburg, eren presos polítics que arribaren quan no feia ni dos mesos que Hitler havia accedit al poder. Precisament, van ser internats poques setmanes després que el Parlament alemany («Reichtag») hagués estat incendiat i s'hagués aprovat, com a conseqüència, primerament el «Decret d'incendi del Reichstag» i, després, la coneguda com a «Llei habilitant». Ambdues lleis suposaven, de facto, la cessió de tot el poder legislatiu a Hitler i la possibilitat de perseguir i empresonar els seus adversaris polítics.

Així doncs, els camps de concentració, inicialment, serviren com a element dissuasiu davant la possible oposició comunista alhora que, també, foren utilitzats com a presons pels quadres de les forces «subversives» existents, cosa que els feia estar ben vistos per molts conservadors convencionals.⁷¹ Tanmateix, els camps de concentració no eren res similar a una presó ja que, per començar, no hi havia cap mena de restricció legal ni garantia constitucional.⁷²

El KL Oranienburg, en tant que camp de concentració improvisat, aprofitava les antigues instal·lacions d'una fàbrica de cervesa tot i que, a mesura que passaren les setmanes i mesos, es van anar creant diferents instal·lacions al camp, com ara: un taller de jardineria («Gärtnerei»), una bugaderia, una sastreria, una sabateria, una fusteria, una ferreteria, una serralleria i, fins i tot, un taller per a la reparació d'armes.⁷³

Pel que fa a la resta d'Alemanya, cal tenir present que el primer camp de concentració que es va obrir va ser el de Nohra, prop de la ciutat de Weimar, el 3 de març de 1933 i, com tots els camps primigenis, aprofitava, també, unes antigues instal·lacions, en aquest cas les d'una escola situada en un vell aeròdrom. Amb tot, el més famós i paradigmàtic d'aquests camps inicialment oberts al començament de la dictadura nazi és el camp de concentració de Dachau. Aquest, que estava situat prop de la ciutat de Munic i va ser obert el 22 de març de 1933 (el dia després que comencés a funcionar el KL Oranienburg) aprofitava les instal·lacions d'una antiga fàbrica de pólvora i municions. Dachau va ser el camp que estigué obert més temps ja que es mantingué operatiu fins al final de la Segona Guerra Mundial, concretament fins el 29 d'abril del 1945, essent, així doncs, l'únic dels camps primigenis que, durant el 1936, no va ser tancat ni traslladat a unes instal·lacions més grans.⁷⁴

Tornant al KL Oranienburg, aquest fou el primer camp de concentració obert a la zona de Prússia i estigué operatiu fins a l'inici de juliol de 1934, moment en què fou desmantellat. Precisament, la clausura del camp es derivà de la purga que patiren les SA i la seva cúpula, amb Ernst Röhm al capdavant, quan van ser acusats falsament de conspirar contra Hitler. La coneguda com a «Nit dels ganivets llargs» va ser, també, una purga política, que s'inicià el 30 de juny de 1934 i suposà l'execució, oficialment

⁷⁰ Iris Hax, «Pflasterstein. Das KZ Oranienburg und die 'wilden' KZ in Berlin-Brandenburg», en *Vom Monument zur Erinnerung. 25 Jahre Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten in 25 Objekten*, editat per Ines Reich (Berlín: Metropol Verlag, 2017), 31-34.

⁷¹ Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 155.

⁷² Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi...*, 31.

⁷³ Hax, «Pflasterstein. Das KZ Oranienburg...», 32.

⁷⁴ «KZ Dachau 1933–1945», *Stiftung Bayerische Gedenkstätten - KZ Dachau*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://www.kz-gedenksteue-dachau.de/historischer-ort/kz-dachau-1933-1945/>.

reconeguda, de 71 oficials de les SA així com també d'altres opositors polítics a Hitler, entre els quals cal anomenar a Gustav Ritter von Kahr (antic governador de Baviera i responsable de la repressió al «Putsch» de Munic), Kurt von Schleicher (general d'infanteria i últim canceller abans de Hitler) i Gregor Strasser (antic mà dreta de Hitler i el seu principal rival polític dins el NSDAP). Tanmateix, es considera que la xifra aproximada de camises brunes assassinats durant la «Nit dels ganivets llargs» arribaria als dos centenars.⁷⁵ Aquest fet suposà, no només l'inici del terrorisme d'Estat a Alemanya⁷⁶ sinó, també, que les SS prenguessin el relleu de les SA, de qui fins aquell moment depenien, i que també passessin a ser les encarregades d'administrar els camps de concentració.

En total, pel camp de concentració d'Oranienburg hi passaren més de 3.000 persones provinents de Berlín i el seu entorn, de les quals, fins a un màxim de 1.200 presos van ser internats alhora. Durant el temps en què aquest camp estigué en funcionament van morir-hi, com a mínim, 16 presoners. Quan el KL Oranienburg va ser clausurat els 270 presoners que encara hi havia van ser deportats cap als camps de Sonnenburg i Lichtenberg.⁷⁷

Tot i que, grosso modo, el camp de concentració d'Oranienburg es pugui considerar com el preludi local del KL Sachsenhausen, el fet és que, més enllà d'estar situats dins el mateix terme municipal, hi ha moltes diferències entre ambdós pel que fa a l'organització, funcionament, grandària, etc.

No va ser fins quasi dos anys després del tancament del KL Oranienburg, durant la primavera de 1936, que Heinrich Himmler i Theodor Eicke donaren l'aprovació per a la construcció d'un nou camp de concentració dins del terme municipal d'Oranienburg. La nova localització estava situada a les afores, en uns terrenys boscosos contigus al petit municipi de Sachsenhausen, per aquest motiu el nou camp de concentració va prendre el nom de KL Sachsenhausen per tal de diferenciar-lo clarament de l'antic KL Oranienburg.⁷⁸

El dia 12 de juliol de 1936, es començà a preparar, aquest cop des de zero i amb un disseny funcional, la construcció del nou camp. El KL es complementaria, pocs mesos després, amb la inauguració del KL Buchenwald, prop de la ciutat de Weimar. Així doncs, en un moment en què les SS tenien menys de 5.000 persones internades en diferents camps, els dos nous camps de concentració de Sachsenhausen i Buchenwald van ser pensats per albergar, cadascun d'ells, a més de 6.000 presoners.

Els encarregats de dur a terme els treballs de tala i desbrossament de la zona boscosa on, posteriorment, es construïren les primeres edificacions van ser, alhora, els primers presoners del KL Sachsenhausen que provenien d'altres camps que havien estat tancats, com ara els d'Esterwegen, Lichtenburg, Sonnenburg i de Berlín-Columbia. Amb tot les tasques de construcció del camp mai van acabar a causa de la constant ampliació, tant de Sachsenhausen com dels edificis i instal·lacions vinculades a aquest.

A finals de l'any 1936, quan el KL Sachsenhausen no portava actiu ni mig any, ja tenia 1.600 presos.⁷⁹

⁷⁵ Rosa Toran, *Els Camps de concentració nazis: paraules contra l'oblit*, 1a ed. (Barcelona: Edicions 62 - Generalitat de Catalunya, 2005), 24.

⁷⁶ Ferran Gallego, *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*. 1.a ed. (Barcelona: Debate, 2006), 169.

⁷⁷ Hax, «Pflasterstein. Das KZ Oranienburg...», 32.

⁷⁸ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 19.

⁷⁹ Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 114-116.

3.1.2.- Dinàmica històrica del camp entre 1936 i 1939

3.1.2.1.- Arquitectura

El KL Sachsenhausen va ser el primer camp de concentració edificat sense que s'aprofités cap altra edificació anterior. La construcció en forma de triangle, abastava les 18 hectàrees destinades a ser la zona principal d'empresonament dels interns i internes i estava pensada per optimitzar el control sobre els presoners.

Aquest disseny havia de servir com a model per a futurs camps i el mateix Heinrich Himmler, líder de les SS, digué que Sachsenhausen havia de ser el prototip d'aquell «camp de concentració completament nou i modern, que es podia ampliar en qualsevol moment».⁸⁰ Ben aviat però, això es demostrà fals, concretament després de la «Nit dels Vidres Trencats» («Reichskristallnacht», 9 de novembre de 1938) i el conseqüent internament de diversos milers de nous presoners. El problema de la forma triangular radicava en què impossibilitava que hi hagués ampliacions del camp que respectessin l'estructura original pensada per controlar els presoners.

Dissenyat per l'arquitecte i membre de les SS Bernhard Kupier⁸¹ va acabar sent l'únic camp de concentració amb forma triangular. Tanmateix, hi hagueren diverses ampliacions que se succeïren en els terrenys adjacents al camp triangular principal, com ara les del 1938 amb el «camp petit» i les del 1941 i 1944 amb el «camp especial A» i «camp especial B», respectivament, que obligaren a construir, alhora, noves torres de vigilància davant la necessitat de controlar uns nous espais no planejats inicialment i que trencaven els eixos originals (veure Annex A, figures 1 i 2).

El camp tenia tres seccions: el camp principal o zona destinada als presoners, la comandància i el quarter de les tropes SS. Totes les parts estaven pensades com a una unitat indivisible articulades entorn eixos i simetries per tal de plasmar fàcticament i simbòlica la voluntat de poder total dels nazis per sobre dels seus presoners.

Només durant del primer any de vida del camp es va talar una extensió de 80 hectàrees de bosc i es van construir més d'un centenar d'edificis entre els quals hi havia barracons pels presoners, un quarter per a les tropes SS i habitatges pels seus membres així com, també, diversos edificis logístics.⁸² Pel que fa al quarter, que era alhora una acadèmia on es formaven les SS, va estar en contínua expansió fins al final de la guerra sense que s'haguessin acabat mai els treballs de construcció.

L'any 1938 es construï un mur que envoltava el camp principal de Sachsenhausen i, paral·lelament a aquest mur, es col·locà una reixa electrificada amb filferro espinós deixant, entremig, espai per a què els guàrdies SS patrullessin amb gossos.

⁸⁰ «[...] vollkommen neuen, jederzeit erweiterungsfähigen, modernen und neuzeitlichen KZ entstehen (sic).» Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 29.

⁸¹ Frédéric Bonnesoeur, «Der Einfluss des kommunalen Umfeldes auf die Etablierung der Konzentrationslager Oranienburg (1933-1934) und Sachsenhausen (1936-1945)» en *Schwierige Nachbarschaft? Deutsche Städte und «ihre» Konzentrationslager vor und nach 1945*, ed. per Horst Seferens (Berlin: Metropol Verlag, 2018), 8.

⁸² Günter Morsch i Astrid Ley (Eds.). *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936 - 1945*. (Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016), 20.

A partir de l'any 1938, també es van començar a construir diversos tallers, en alguns casos adjacents al mur del camp principal, és el cas de l'anomenat «pati industrial» on s'hi erigiren diversos obradors i on, posteriorment, l'any 1942 s'hi construï, també, l'«Estació Z».

Altres indústries i tallers prengueren la forma de camps de concentració secundaris o camps satèl·lit, on els treballadors esclaus també hi vivien. Els camps de concentració subsidiaris podien estar separats del camp principal per uns pocs centenars de metres, com ara el complex fabril de maons «Klinkerwerk» o fins a centenars de quilòmetres, com són els casos de Neuengamme (prop de la ciutat d'Hamburg) i Groß-Rosen (a la Baixa Silèsia) camps de concentració que es fundaren, inicialment, com a camps dependents del KL Sachsenhausen.

3.1.2.1.1.- Zones i edificacions del camp principal entre 1936 i 1939

3.1.2.1.1.1.- Torre A

La principal torre de vigilància i de control del KL Sachsenhausen va ser la coneguda com a «Torre A» a causa d'estar situada en el centre axial i ser, alhora, la porta d'accés al camp de presoners. Aquesta edificació s'erigí el 1936 i, en ella, s'hi trobava, entre d'altres, la seu de la direcció del camp i l'oficina de censura, cosa que la feia ser una barreja de porta, torre de vigilància i edifici administratiu. L'any 1938 es reformà per fer-la un pis més alta i passà a ser, d'aquesta manera, l'edifici més alt de tot el complex, gaudint d'una privilegiada vista panoràmica del camp que li facilitava la tasca de vigilància.

La Torre A era el principal element visible i el centre de poder de les SS des d'on els vigilants tenien una visió global de tot el camp. A la tribuna, situada al costat interior del camp, s'hi col·locà una metralladora que abastava tot el camp i que servia, també, per amenaçar els presoners quan estaven formats a l'Appellplatz (pati de revista). En cas que hi hagués cap intent de fugida o aproximació a la reixa del camp es dispararia sense cap avís previ.⁸³

3.1.2.1.1.2.- «Appellplatz» (pati de revista)

El pati de revista o pati d'armes va ser dels primers elements construïts. Gaudia d'una posició destacada i central dins del camp de presoners a causa de la seva forma de semicercle, al voltant del qual es distribuïen la majoria de la resta d'edificacions. En aquesta esplanada, situada just davant de la Torre A i de l'única porta d'entrada al camp, els SS passaven llista als presoners fins a tres cops al dia i, durant els recomptes, els interns sovint rebien maltractaments i tortures. El recompte també s'utilitzava com a mesura punitiva ja que, el fet d'estar dret durant hores patint les inclemències meteorològiques, suposava un desgast a afegir als ja de per sí esgotats i desnodrits presoners.

3.1.2.1.1.3.- Barracons

Entorn al pati de revista s'hi van construir els barracons, els quals estaven disposats en anells concèntrics segons els plànols del 1936. Els barracons no només havien d'acollir els presoners sinó que alguns,

⁸³ Günter Morsch i Alfred Reckendrees, «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen Regierungskommission», en *Befreiung Sachsenhausen 1945* Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Vol. 7, editat per Günter Morsch i Alfred Reckendrees (Berlin: Hentrich, 1996), 113.

també, tenien altres funcions, com ara les d'infermeria, magatzems de roba i eines, oficines del camp, tallers, banys...⁸⁴

Els barracons de Sachsenhausen s'erigiren al llarg de tres fases diferents: La primera etapa és la referent a la construcció de les primeres 18 barraques durant el primer any de funcionament del camp; el segon període començà a la tardor de 1937 amb l'edificació del segon anell de barracons, juntament amb alguns edificis de pedra com ara la cuina i la bugaderia, finalment, durant la tercera fase, que durà fins a finals de 1938, els presoners van construir el tercer i quart anell de barracons així com, també, la primera ampliació de Sachsenhausen que modificava els plànols originals d'arquitectura triangular.

Per a la confecció dels barracons es van utilitzar seccions de fusta prefabricades que no necessitaven d'especialistes per tal de ser muntades o desmuntades però que, tampoc, aïllaven del fred ni de la humitat. Per facilitar, encara més, les tasques constructives, la majoria dels barracons compartien la mateixa estructura i distribució, tenien dues ales idèntiques i una secció d'accés central on hi havia els lavabos i els espais on rentar-se. Els presoners només tenien permès anar al lavabo i als urinaris als matins i als vespres després d'haver passat revista i, ocasionalment, també durant la pausa del migdia. Sigui com sigui, amb prou feines disposaven d'uns pocs minuts per a fer les seves necessitats en unes condicions higièniques totalment insalubres.

A través d'un estret passadís s'arribava a la sala de dia («*Tagesraum*») de cada ala, la qual feia uns 9 metres d'ample per 8 metres de llarg i era la sala que precedia la zona destinada a les lliteres, situada a l'extrem del barracó.⁸⁵ Aquesta sala de dia disposava de taules, bancs, taquilles i una estufa de ferro, que era l'únic mitjà que disposaven els presoners per intentar escalfar tant el dormitori com la sala. L'estufa, tanmateix, només podia ser utilitzada amb el permís dels guàrdies SS i, tot i així, no era suficient per escalfar la sala durant l'hivern. A mode de privilegi, el kapo del barracó tenia el seu llit individual situat a la sala de dia⁸⁶ cosa que li evitava possibles contagis i infeccions.

Les zones dels barracons utilitzades com a dormitoris estaven equipades, inicialment, amb lliteres metàl·liques de dos pisos les quals foren substituïdes, paulatinament, un cop començà la guerra, per lliteres de fusta de tres pisos, per tal d'encabir més presoners i, alhora, utilitzar material més barat.⁸⁷

3.1.2.1.1.4.- Camp petit

La primera ampliació del camp de concentració de Sachsenhausen, més enllà de la forma arquitectònica planejada inicialment, va dur-se a terme a partir de juny de l'any 1938 per tal d'encabir-hi més de 6.000 nous presoners internats al KL.⁸⁸ Aquest espai va rebre el nom de «camp petit» i s'erigí en uns terrenys de la comandància del camp on, inicialment, el 1936, s'hi volia construir un pati industrial.

Com que el «camp petit» era un annex que trencava amb l'estructura triangular original, ni les torres de vigilància, situades als vèrtex del camp, ni la Torre A podien exercir un control total ni complir amb

⁸⁴ Kaienburg, «*Sachsenhausen. Stammlager...*», 21.

⁸⁵ Günter Morsch i Horst Seferens, «*Der Alltag der Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936-1945*», *Gedenkstätten-Rundbrief*, núm. 101 (2001), 19.

⁸⁶ Primo Levi, *Si esto es un hombre*, 3.a ed. (Barcelona: Muchnik Editores, 1995), 34.

⁸⁷ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 63.

⁸⁸ Kaienburg, «*Sachsenhausen. Stammlager...*», 22.

les seves funcions de vigilància. Així doncs, els nazis van necessitar no només construir noves torres de control i vigilància per als guàrdies SS al llarg dels murs sinó, també, en el vèrtex del camp petit on no hi arribava l'angle de visió de la Torre A.

Després de la «Nit dels Vidres Trencats», el novembre de 1938, les SS van internar, en aquest petit espai que constava de 18 barracons, a més de 6.000 jueus que provenien, principalment, de Berlín i tot i que també d'Hamburg, Breslau, Leipzig, Münster... i, a partir del mateix setembre de 1939, s'hi internà també a jueus polonesos i apàtrides. Per aquest motiu que al «camp petit» també se'l coneixia com a «camp jueu». Va ser, precisament, l'amuntegament de presoners a partir de novembre de 1938 que féu palesa la necessitat de seguir ampliant les instal·lacions del camp de Sachsenhausen.

Els 18 barracons que conformaven el «camp petit» eren del mateix tipus que els de la resta del camp, encara que, no a tots els barracons s'hi allotjaren sempre presoners. A partir de 1942, es dedicaren diversos barracons dins del camp petit per a funcions específiques. D'una banda, s'hi internarà, uns 150 presoners, dos terços d'ells jueus⁸⁹ encarregats de reparar i transformar els rellotges i les joies confiscades prèviament als interns dels camps «de l'est».⁹⁰ D'altra banda, els barracons número 18 i 19, els més externs i apartats d'aquest annex, van ser aïllats i adaptats per a dur a terme, la que va ser, la més gran operació de falsificació de moneda de la història, l'Operació Bernhard («Aktion Bernhard»). En ambdós casos, tant els presoners encarregats de les reparacions de rellotges i joies com els del «kommando» de falsificació de moneda, tenien unes condicions de vida millors que la resta d'interns del KL.

De la mateixa manera, als barracons número 20, 42 i 62 del camp petit s'hi muntaren uns tallers, anomenats «Loritz» ja que prenién el nom del comandament del camp de concentració d'aquell moment.

3.1.2.1.1.5.- Bugaderia i cuina pels presoners

Tant la bugaderia com la cuina pels presoners es van construir paral·lelament i en pedra l'any 1937. Amb l'excepció de la fumera i dels llanternons del sostre de la bugaderia, que servien per ventilar l'espai, els dos edificis tenien el mateix aspecte exterior. Tot i així la cuina, que havia estat ja planejada l'any 1936, tenia un soterrani i era un edifici molt apte per realitzar múltiples funcions a diferència dels barracons dels presoners.

3.1.2.1.1.6.- «Zellenbau» (Presó, cel·les de càstig i d'aïllament)

L'edifici anomenat originalment «Zellenbau» i que, a l'hora de traduir, es podria anomenar com l'«edifici amb cel·les» o «la construcció que disposa de cel·les» va ser una de les primeres edificacions en ser erigida l'any 1937 per tal d'actuar com a presó. Al seu voltant s'hi construí un mur per tal de separar aquest espai de la resta del camp de presoners i mantenir-lo aïllat. L'edifici constava de tres ales que, unides, tenien forma de lletra «T» ja que seguien l'esquema de les edificacions penitenciàries per tal d'exercir un major control i vigilància sobre els presoners. La presó tenia un total de 80 cel·les, les quals estaven disposades a ambdós costats d'un estret passadís d'accés.

⁸⁹ Wachsmann, KL. *Una historia de...*, 428.

⁹⁰ Günter Morsch, «Prefaci», en *Jüdische Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936 bis 1945*, editat per Günter Morsch i Susanne zur Nieden (Berlín: Hentrich, 2004), 14-15.

En el punt central de l'edifici, on convergien les tres ales i al costat de la porta d'accés, s'hi trobaven les sales pels guardes SS, la sala pel responsable de l'edifici, la sala d'interrogatoris, així com també els lavabos i la sala de la calefacció. Les SS utilitzaven aquest edifici per tal de mantenir aïllats els presoners i, alhora, com a lloc de tortura, que es duia a terme tant a les sales d'interrogatori com al pati exterior entre l'edifici i el mur que separava el recinte de la resta del camp.

3.1.2.1.1.7.- Infermeria

La infermeria que, des que es va construir el 1937 fins l'any 1938, consistia simplement en dues barraques de fusta, estava, igual que la presó, separada de la resta del camp per una reixa amb una única porta. A mesura que el nombre d'internats al KL Sachsenhausen creixia, en conseqüència, el nombre de malalts també pujava i per tant la zona d'infermeria anava engrandint-se. L'any 1944 ja comptava amb quatre barracons el doble de llargs del que era habitual i situats concèntricament respecte el pati de revista i la Torre A.

Finalment, l'espai s'acabà de completar amb un cinquè barracó construït, aquest cop, paral·lel al mur. Així doncs, el barracó 1 de la infermeria era per a la secció quirúrgica; que comptava, també, amb un departament separat per a les operacions de casos infecciosos (barracó 3a); un departament (barracó 2) amb una infermeria associada amb un metge internista de les SS (barracó 3b); el barracó 4 era per a tuberculosos i el barracó 5 era per a convalescents.⁹¹

Tot i així, a part dels barracons de la infermeria, en aquesta zona també s'hi anaren erigint altres edificis, com el de la patologia, les autòpsies i dipòsit de cadàvers, construït el 1941, i una «construcció especial» («Sonderbau») situada expressament just sobre el dipòsit de cadàvers que era utilitzada com a bordell pels presoners.⁹²

Aquesta secció del camp disposava d'alguns elements curiosament preparats per tal de ser exhibits (fonts, arbres, flors...) a periodistes, diplomàtics estrangers i funcionaris del partit i de l'Estat quan feien visites al camp principal de Sachsenhausen. La cara oculta d'aquesta zona medicalitzada van ser el seguit de crims mèdics en nom de la ciència i la investigació que s'hi van dur a terme seguint criteris racistes i procediments eugenèsics.

Per fer-nos una idea de les condicions que tenia la infermeria només cal indicar per exemple que per als 2.000 pacients internats només hi havia 800 llits, de manera que els malalts havien de compartir-los. Els barracons 1 i 2 de la infermeria (els que es conserven actualment) eren els que estaven ben equipats, mentre que la resta tenien unes condicions desastroses. A part, fins l'any 1942, les SS només permetien que treballessin a la infermeria aquells presoners que no tinguessin cap formació mèdica. La situació canvià quan la indústria bèl·lica alemanya necessità aprofitar els presoners, per aquest motiu es deixà que hi treballessin interns qualificats per tal de millorar mínimament les condicions del camp i poder explotar més els presoners.⁹³

⁹¹ Astrid Ley, «Verbrechen gegen Kranke und Geschwächte im Vorfeld der Lagerräumung 1945. Die Abschiebung und Ermordung als 'marschunfähig' eingestufteter Häftlinge im KZ Sachsenhausen». En *Konzentrationslager. Studien zur Geschichte des NS-Terrors*, Quadern 1, editat per Detlef Garbe i Günter Morsch, Berlin: Metropol Verlag, 2015, 47.

⁹² Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 468.

⁹³ Gedenkstätte Sachsenhausen. Sachsenhausen Memorial, «Krankenrevier – Häftlingsärzte- und pfleger III/ The Infirmary – Prisoner-Doctors and Prisoner-Nurses», vídeo de Youtube, 5:37, publicat el 12 d'agost de 2020, <https://youtu.be/3iffc0NdE>.

Quan les tropes soviètiques i poloneses van alliberar el camp van trobar unes 3.000 persones a les infermeries, totes elles massa dèbils com per fer les marxes de la mort. Aquestes persones es van quedar a les infermeries essent cuidades pels alliberadors fins que es van curar i recuperar.⁹⁴

3.1.2.1.2.- Edificis i instal·lacions vinculades al KL Sachsenhausen

Més enllà de les construccions destinades específicament per a l'empresonament dels enemics del règim nacionalsocialista, dins dels terrenys del KL Sachsenhausen però fora del camp principal també s'hi construïren edificis per a la logística i funcionament del camp així com, també, per als guàrdies SS destinats a Oranienburg.

3.1.2.1.2.1.- Comandància del camp

A la zona de la comandància, just davant del mur del camp on estava situada la Torre A, els presoners construïren, en pedra, diversos edificis com ara la casa i l'oficina del comandant, tasca que s'allargà fins l'abril de 1938.⁹⁵ Al costat de la casa hi havia altres edificacions com ara: el Departament d'Administració i el Departament Polític de la Gestapo en el camp, els allotjaments per a l'Estat Major i per a les unitats de les SS destinades a la vigilància, una cuina, una cantina, el casino per als oficials, una perruqueria, una estació de comunicació i un garatge.

A diferència del camp dels presoners, aquesta zona de les SS va ser embellida per tal de forçar el contrast que tindrien els futurs presoners un cop fossin internats, ja que per accedir a dins de Sachsenhausen a través de la Torre A, havien de passar per la zona de comandància. Per aquest motiu, doncs, a la zona de comandància hi havia arbres, flors, tanques enjardinades i fins i tot un estany artificial envoltat d'un parc i un petit zoo.⁹⁶

3.1.2.1.2.2.- «Inspektion der Konzentrationslager», IKL (Oficina d'Inspecció dels Camps de Concentració)

L'oficina on treballava l'inspector dels camps de concentració era la més alta instància administrativa de tots els camps de concentració alemanys, va ser creada a la primavera del 1934 i tenia la seu, originalment, a Berlín. No va ser fins l'agost de 1938 que la IKL, tal i com se l'abreïava en alemany, es traslladà a Oranienburg, a l'oest del complex on estaven aquarterades les tropes SS.

Els presoners del camp de concentració van ser els encarregats de construir l'edifici que, un cop ampliat l'any 1939, acabaria tenint dues plantes en forma de «T». Al centre del primer pis es trobava el despatx de l'inspector que, entre els anys 1934 i 1939, va ser Theodor Eicke, que fou substituït, posteriorment entre el 1939 i 1945, per Richard Glücks.⁹⁷ Fins al començament de la guerra, tots els membres de les «SS-Totenkopfverbände» («SS-TV», «SS Unitats de la calavera») estaven assentats a Oranienburg i subordinats a l'inspector.

⁹⁴ Daniela Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945. Bilder von Orten, Plätzen und Bauten.* (Text inèdit, 1996, sense paginació).

⁹⁵ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

⁹⁶ Gedenkstätte Sachsenhausen. Sachsenhausen Memorial, «Kommandantur- Gegenwelt zum Häftlingslager / Command Headquarters- Contrast to the Prisoners' Camp», vídeo de Youtube, 2:28, publicat el 17 de juny de 2020, <https://youtu.be/tQwxJik4S1Q>

⁹⁷ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

L'edifici on se situà l'oficina va ser específicament construït per a albergar la seu des d'on es gestionarien tots els camps de concentració nazis, fins al punt que, des d'allí, la IKL decidí i organitzà el funcionament de 32 camps principals i més de 1.000 subcamps. Concretament, en aquest edifici els funcionaris de les SS dictaven tot el que es referia als presoners: sobre les seves racions de menjar, sobre els experiments mèdics que es durien a terme, sobre les pertinences confiscades als presoners, sobre el treball forçat que haurien de fer els interns i les internes, sobre les múltiples accions i operacions d'assassinat, etc.

A partir de l'any 1942, a causa de l'evolució desfavorable de la guerra, la IKL va ser integrada com a secció dins de l'Oficina Principal d'Economia i Administració de les SS («SS-Wirtschafts-Verwaltungs-Hauptamtes»). Val a dir que, un cop la guerra finalitzà, dels més de 100 membres de les SS que treballaven a la IKL, pocs van acabar essent castigats per la feina que hi desenvoluparen.

3.1.2.1.2.3.- Acadèmia i quarters de les SS-Totenkopfverbände

El mateix any 1936 s'inicià la construcció dels quarters per allotjar la guarnició de guàrdies de les «SS-Totenkopfverbände» («Unitats de la calavera») destinades a controlar i vigilar el KL Sachsenhausen. Les SS, des de mitjan dels anys 30, eren entrenades per tal de ser la policia militar d'elit encarregada dels camps⁹⁸. Les unitats de les SS-Totenkopf estaven, originalment, formades per voluntaris i organitzades en quatre estendards (unitats militars similars en grandària als regiments de l'exèrcit regular, cadascun dels quals tenia entre 1.000 i 3.000 homes).⁹⁹

A partir de l'any 1938, la seu d'aquesta branca de les SS va fixar-se a Oranienburg, concretament als terrenys que les SS-TV ja estaven utilitzant al costat del camp de concentració. El plantejament arquitectònic de la caserna era diferent al del camp, ja que el centenar d'edificis estaven construïts com a unitats tancades, de manera que es creessin petits patis interiors a través de la disposició dels edificis.¹⁰⁰

3.1.2.1.2.4.- Casino / bar

Aquest edifici polivalent de les SS, construït el 1937, servia per a dur a terme tant funcions econòmiques com socials, en tant que casino, gran menjador i sala d'estar. Estava situat davant de la Torre A i separat d'aquesta només pel pati de la zona de comandància. La disposició del casino suposava la continuació de l'eix axial, fet que permetia unir arquitectònicament el camp de concentració, la comandància del camp i el quarter de tropes de les SS. Així doncs, l'espai interior delimitat per la comandància i la Torre A juntament al garatge de les SS i al casino, edificis que s'havien construït, respectivament, al davant dels primers, era una zona que intentava imitar els fòrums romans de l'antiguitat amb llargs laterals i columnes.¹⁰¹

⁹⁸ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 17.

⁹⁹ Roig, *Els catalans als camps...*, 533.

¹⁰⁰ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 21.

¹⁰¹ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

3.1.2.1.2.5.- Barri residencial per als SS

En els terrenys adjacents al KL Sachsenhausen i a l'acadèmia de les SS s'hi creà un petit barri residencial on hi vivien els oficials de les SS amb les seves famílies. Entre els anys 1937 i 1938, al costat de l'edifici de la IKL i al carrer llavors anomenat Adolf-Hitler-Damm, hi havia 23 cases unifamiliars per als comandaments de les SS, quantitat que s'amplià fins a les 33 cases unifamiliars i 7 cases adossades per a membres casats de les SS.¹⁰²

3.1.2.1.2.6.- Tallers del pati industrial

Tant a la part nord del camp de concentració com al costat de la zona de l'Estació Z, es construïren el 1938 els tallers que, en uns primer moment, es volien situar en els terrenys corresponents a la comandància del camp però que, finalment, van ser destinats a la construcció del «camp petit».

Les SS hi van construir una serralleria, una fusteria, una sastreria, una sabateria i altres tipus de tallers com ara de roba i cuir per abastir les necessitats específiques del camp i fer-lo el més autosuficient possible. A partir del 1939 les SS hi van construir, també, un taller de jardineria, una granja de pollastres i una altra de conills d'Angora.

Posteriorment, durant l'any 1941, s'hi erigiren, en comptes dels tallers destinats a les necessitats del KL, els tallers de producció bèl·lica DAW («Deutschen Ausrüstungswerke» - Tallers alemanys d'equipament militar). D'aquesta manera, es feren noves serralleries i fusteries així com, també, una serradora en un gran pavelló. Amb tot, aquestes instal·lacions ja no van dependre més de l'administració del camp de Sachsenhausen sinó que, a partir del 1942, van passar a formar part de l'Oficina Principal d'Economia i Administració de les SS.¹⁰³

3.1.2.2.- Onades d'internament abans de la guerra

Els presoners, abans de ser internats, passaven per un procés formal de despersonalització: se'ls rapava els cabells, se'ls confiscaven les seves pertinences com ara les possibles maletes que portessin, les carteres, bitlleters, rellotges, anells... així com també la roba civil que vestien i se'ls donava un uniforme i un número de presoner que, a partir d'aquell moment, haurien d'utilitzar en comptes del seu nom i cognoms reals.¹⁰⁴

Durant els primers anys, la majoria de presoners dels camps de concentració eren opositors polítics al nacionalsocialisme i persones amb antecedents penals que havien tornat a ser detingudes de forma preventiva. A partir de juny de l'any 1938, es van començar a internar al KL Sachsenhausen altres tipus de presoners com ara gitanos, dels pobles sinte i romaní principalment, així com, també, jueus, pobres, alcohòlics, vaguistes... tots ells sota l'etiqueta de «mandrosos» («Arbeitscheue») encara que, a partir de la Nit dels Vidres Trencats, els jueus van rebre una categoria a part. D'aquesta manera, el nombre de presoners tancats al KL Sachsenhausen es quadruplicà durant l'any 1938, passant dels 2.976 el dia 15 de juny, a 9.228 el 28 del mateix mes i a 14.062 amb data de 21 de novembre.¹⁰⁵

¹⁰² Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 23.

¹⁰³ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

¹⁰⁴ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 31.

¹⁰⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 54.

Les estadístiques i categorització dels presoners dins del camp van anar canviant amb el temps. Si a començaments de 1937 es diferenciava entre cinc tipus de presoners, el 1938 es contemplaven vuit categories i a final de 1939 n'hi havia dotze. De la mateixa manera, passat el temps, les categories amb menor nombre d'integrants van anar fusionant-se amb d'altres per acabar desapareixent de les estadístiques. Alguns d'aquests casos els trobem en els presoners en edat d'escolarització, els presoners austríacs i els presoners extradits («Schulungshäftlinge», «österreichische Besserungshäftlinge» i «Ausweisungshäftlinge» respectivament).¹⁰⁶

Pel que fa a la identificació dels presoners segons el motiu pel qual havien estat empresonats, primerament, portaven unes línies de diferents colors que marcaven els uniformes que duïen però, finalment, l'hivern entre el 1937 i 1938 s'unificà el sistema amb l'ús de triangles de colors¹⁰⁷ (veure Annex A, figura 3).

3.1.2.2.1.- Presoners inicials

Els primers presoners del KL Sachsenhausen van ser precisament els encarregats de començar a talar els arbres de la zona on es construiria, posteriorment, el camp de concentració. Eren principalment opositors polítics al nazisme que havien estat traslladats cap a Oranienburg després que els camps on estaven internats fossin clausurats i desmantellats.¹⁰⁸ Els llocs dels quals procedien eren els camps d'Esterwegen, situat al nord-oest d'Alemanya, a uns 30 km de la frontera amb els Països Baixos; Lichtenburg, prop de la ciutat de Wittenberg, a l'actual Saxònia-Anhalt; Sonnenburg, prop de Küstrin, a l'antiga Prússia i actual Polònia occidental i, finalment, del camp de concentració Columbia-Haus, situat al barri berlinès de Tempelhof.

3.1.2.2.2.- Presoners polítics

Anomenats oficialment com a «presoners en custòdia» («Schutzhäftlinge») aquest fou el primer i principal grup de presoners al KL Sachsenhausen. Estava format per comunistes, socialdemòcrates, sindicalistes, etc. Tot i així, dins de l'etiqueta que els donaren els nazis, també hi havia alguns Testimonis de Jehovà i alguns sospitosos de ser homosexuals. Tots ells havien estat detinguts i empresonats preventivament per ordre de la Gestapo ja que el règim hitlerià considerava a tots els integrants d'aquest grup com a «enemics de l'Estat».

Cal tenir present que Berlín, essent una ciutat tan gran i multicultural com era i havia sigut, sobretot durant dels anys 20, era un lloc on el NSDAP tenia un baix percentatge de vot. Per tant, com que Sachsenhausen era el camp de concentració de referència de la capital alemanya, va ser precisament allà on s'enviaren i s'empresonaren gran quantitat dels opositors al nazisme de la ciutat.

A l'inici de 1937 hi havia més d'un miler de presos polítics al KL Sachsenhausen, fet que suposava quasi dos terços del total de presoners del moment al camp. A partir de 1938, els «presoners sota custòdia» hagueren de portar un triangle vermell identificatiu que substituïria les cintes de tela de color vermell cosides tant als pantalons com al pit i a l'esquena.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 33.

¹⁰⁷ Richard J. Evans, *El Tercer Reich en el poder, 1933-1939, 1.a ed.* (Barcelona: Ediciones Península, 2017), 98.

¹⁰⁸ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 491.

¹⁰⁹ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 29-30.

3.1.2.2.3.- Gitanos (romanís i sinte)

D'entre els nombrosos pobles gitans perseguits pel règim nacionalsocialista, cal esmentar, principalment, els romanís i els sinte, que acabaren esdevenint els representants paradigmàtics de l'extermini nazi del poble gitano. Mentre que els primers són un grup ètnic europeu els ancestres dels quals vingueren de l'actual Índia i Pakistan, els segons són una branca dels romanís que, en aquest cas, habitaven històricament les regions germanoparlants i que es poden trobar a la regió d'Alsàcia i d'altres parts d'Itàlia, França i Alemanya.

Els integrants d'aquests pobles van ser internats, primerament, al camp de Sachsenhausen el juny de 1938 en ser acusats de «mandrosos» («Arbeitscheue») tot i que també eren empresonats en ser considerats «asocials», per aquest motiu, depenent del KL i de l'època, portaven el triangle identificatiu de color marró o de color negre.

La persecució envers el poble gitano es degué, entre d'altres, al seu nomadisme, que els feia ser considerats, per una banda, com a forasters i, d'altra banda, com a asocials atès que es negaven a acceptar la disciplina laboral i les normes de la vida quotidiana de l'autoanomenat «III Reich». A més a més, les lleis de Nuremberg també van reduir els seus drets com a ciutadans.

Pel que fa a la persecució policial que patiren els romanís i sinte, aquesta es fonamentava en informes pseudocientífics de l'Institut per la Higiene Racial, fundat l'any 1936. Si bé es començà amb les esterilitzacions forçoses seguint les teories eugenèsiques, la seva persecució arribà al sùmmum quan, al setembre de 1942, el ministre de Justícia del Reich, Otto Georg Tghierack, ordenà l'«extermini incondicional de tots els gitans» que es trobessin detinguts per la policia¹¹⁰. Així doncs, els camps i guetos derivats dels campaments comunals de gitans van acabar essent llocs de trànsit cap al seu extermini.

El tipus d'organització social dels pobles gitans fa que sigui especialment difícil determinar el nombre total de morts d'aquest col·lectiu, tot i que es calcula un mínim de 160.000 persones tot i que hi ha estimacions que arriben a les 500.000¹¹¹.

3.1.2.2.4.- Testimonis de Jehovà

A partir d'abril de 1933, la comunitat religiosa dels Testimonis de Jehovà (coneguts, a l'època, com a «estudiosos de la Bíblia» o «Bibelforscher») va ser prohibida a tota Alemanya. La seva il·legalització es degué a què, segons l'ideal racial antisemita, els Testimonis de Jehovà eren pròxims al judaisme, estaven dirigits des d'EUA i eren pacifistes. Així doncs, el pacifisme dels seus integrants els portà a ser objectors de consciència i a negar-se a fer el servei militar obligatori un cop aquest es reintroduí al país. Igualment, també es negaven a fer la salutació hitleriana i a afiliar-se a cap organització nacionalsocialista.

Els Testimonis de Jehovà van ser l'única comunitat cristiana oposada incondicionalment al règim nazi recolzant-se en les seves conviccions religioses, ja que es van comprometre en la lluita contra la injustícia que provocava pel règim.

¹¹⁰ Mazower, citat a Chris Bambery, *Historia marxista de la Segunda Guerra Mundial*, 1.a ed. (Barcelona: Pasado y Presente, 2015), 217.

¹¹¹ Wolfgang Benz, *El Tercer Reich. 101 preguntas fundamentales* 1.a ed. (Madrid: Alianza Editorial, 2009), 201.

Pel que fa al KL Sachsenhausen, a mitjans del 1937 hi havia 44 Testimonis de Jehovà empresonats, a final d'any ja eren 135 i quan començà la guerra ja s'apropaven als 360¹¹². Al començament, com també passava en altres camps, portaven un distintiu de color blau que va canviar-se l'any 1938 pel definitiu triangle violeta que englobava els Testimonis de Jehovà i objectors de consciència tant a alemanys com austríacs.¹¹³

De les 25.000 persones que conformaven aquesta comunitat religiosa a Alemanya l'any 1933 quan van ser prohibits, es calcula que unes 10.000 anaren a la presó, de les quals 2.000 acabaren en KL i 1.200 van morir.¹¹⁴

3.1.2.2.5.- Homosexuals

La criminalització de l'homosexualitat no va ser cap novetat del nazisme, sinó que, aquesta ja tenia una llarga tradició històrica. Si bé els nazis consideraven les relacions sexuals entre homes com a «degenerades» perquè posaven en perill la pervivència futura del poble i la raça alemanyes, el fet és que, ja en el codi penal del 1871, l'Article 175, castigava l'homosexualitat per considerar-la «lascívia antinatural». Tot i així, la dictadura nacionalsocialista va endurir els càstigs i aprofundí la persecució contra els homosexuals l'any 1935 en acusar-los de «corrompre la joventut».

Pel que fa al KL Sachsenhausen, hi hagué, durant els nou anys de funcionament del camp, més de 1.000 homosexuals empresonats,¹¹⁵ alguns d'ells, provinents dels camps d'Esterwegen i Lichtenberg, foren dels primers interns del camp.

Es té constància que al maig de 1937 hi havia uns 10 homosexuals empresonats i que, a les acaballes de l'any, la xifra augmentà fins a 24. A partir de la tardor de 1939, s'identificà els membres d'aquest col·lectiu a través d'un triangle de color rosa i, a final del mateix any, la xifra d'homes empresonats per la seva orientació sexual arribà als 58. Es calcula que, en total, van morir en els diferents camps de concentració per la seva orientació sexual entre 5.000 i 15.000 homes homosexuals,¹¹⁶ mentre que només al KL Sachsenhausen, entre 1939 i 1943 van morir-n'hi més de 600.¹¹⁷

La persecució de l'homosexualitat i el marcatge amb un triangle de color rosa es restringia al gènere masculí, ja que els nazis mai van fer cap llei contra el lesbianisme.¹¹⁸ En conseqüència, les dones lesbianes rebien un triangle negre que les encasellava dins el grup heterogeni dels anomenats «Asocials».

3.1.2.2.6.- «Asocials» / «Antisocials»

El color negre va ser utilitzat per als considerats com a «Asocials», un concepte generalitzador i amb la funció de calaix de sastre per tal d'aglutinar en la mateixa categoria a pobres, rodamóns, sense sostre,

¹¹² Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 32.

¹¹³ Pierre Salou Olivares i Veronique Salou Olivares (Eds.), *Los republicanos españoles en el Campo de concentración nazi de Mauthausen. El deber colectivo de sobrevivir* (Paris: Éditions Tirésias, 2005), 115.

¹¹⁴ Benz, *El Tercer Reich...* 198.

¹¹⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 34.

¹¹⁶ Benz, *El Tercer Reich...*, 197.

¹¹⁷ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 110.

¹¹⁸ Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi...*, 50.

vagabunds, prostitutes, alcohòlics, drogoaddictes, aturats, «mandrosos», gent que havia rebutjat una feina o que no podien demostrar cap contracte laboral fixe, pervertits, gent que havia comès delictes contra la moral¹¹⁹...

La persecució contra alguns d'aquests col·lectius ja venia produint-se des del novembre de 1933 quan s'aprovà la «Llei contra criminals habituals perillosos». Aquesta llei establia l'empresonament sota règim de custòdia preventiva i, fins i tot, possible esterilització per a aquelles persones que haguessin comès diversos delictes. Amb el temps, l'objectiu d'aquesta llei s'anà ampliant fins a englobar, també, a pidolaires i aturats de llarga durada fent, així, que la seva situació personal i conducta social es considerés com un defecte congènit. Aquesta situació de persecució es formalitzà encara més, el desembre de 1937, quan un nou decret digué que, amb aquesta llei, no es perseguia només als delinqüents, sinó també aquelles persones que, tot i no haver comès cap delicte, posaven en «perill la seguretat general per la seva conducta antisocial».¹²⁰ En conseqüència, a partir del 14 de desembre de 1937, es començà a internar en camps de concentració aquelles persones considerades pel règim com a «asocials» o «antisocials».¹²¹ L'empresonament dels elements considerats «asocials», juntament amb l'internament de «criminals» va fer-se, també, com a mesura metafòrica de «neteja del cos del poble» ja que els nazis els consideraven paràsits socials («Staatsschädlinge»).

Cal esmentar que, igual que els romanís i sinte van portar durant un temps marques identificatives de color negre, els presoners registrats com a «Asozial» i «Arbeitsscheu», van portar, durant uns mesos de 1938, marques de reconeixement de color marró que, posteriorment, es van canviar per d'altres de color negre.¹²²

A començaments d'estiu de 1938, el KL Sachsenhausen, rebé la seva primera gran onada d'internaments formada per més de 6.000 persones considerades com a «mandroses». El motiu es devia a la urgent necessitat de mà d'obra que tenien les SS del camp per a les seves empreses, fet suposà que les batudes que es van dur a terme van centrar-se només en capturar aquells «asocials» que estaven en condicions de treballar.¹²³

Un cas similar passà al camp de Buchenwald on, a conseqüència de les batudes per tal d'empresonar persones aptes per treballar, més de la meitat dels seus interns entraven dins la categoria dels «asocials», cosa que obligà, posteriorment, a l'obertura de nous camps de concentració per a delinqüents i «asocials»: els KL Flossenbürg i KL Mauthausen.¹²⁴

3.1.2.2.7.- Jueus

Tot i que des del primer moment hi hagué jueus internats al KL Sachsenhausen, a principi de 1937 se'n podien identificar uns 50, el motiu per al qual foren empresonats no van ser les seves creences religioses ni tampoc per les Lleis de Nuremberg de 1935. La causa per la qual van ser empresonats va ser la seva ideologia oposada a la de Hitler.

¹¹⁹ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 31.

¹²⁰ Gallego, *De Múnich a Auschwitz...*, 364-365.

¹²¹ Evans, *El Tercer Reich...*, 96.

¹²² Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 29-30.

¹²³ Gallego, *De Múnich a Auschwitz...*, 365.

¹²⁴ Evans, *El Tercer Reich...*, 97.

No seria fins després de la «Nit dels Vidres Trencats», el 9 de novembre de 1938, en què es començarien a empresonar, sistemàticament, a jueus i jueves en camps de concentració, a causa de la seva «raça». Així doncs, aquest primer pogrom sistematitzat contra la població jueva des de l'arribada de Hitler al poder va ser justificat oficialment com a una resposta popular espontània. Tanmateix van ser, realment, les SA i els membres del NSDAP qui organitzaren el terror contra sinagogues i altres institucions jueves a Alemanya, a part d'incendiar, saquejar i destrossar comerços i habitatges de persones d'aquesta comunitat. En total, la xifra de morts va ser molt superior a les 91 víctimes mortals reconegudes pel govern i els jueus foren condemnats a pagar les reparacions dels desperfectes que havien patit.¹²⁵

En conseqüència, poc després de la «Nit dels Vidres Trencats» arribà una nova onada de presoners a Sachsenhausen, conformada, tal i com hem dit anteriorment, per més de 6.000 jueus del total de 26.000 que es deportaren entre aquest KL i els de Dachau i Buchenwald. D'aquesta manera s'evidenciava que la persecució contra la comunitat jueva ja no només es feia amb mètodes administratius legals sinó, també, amb violència.¹²⁶

Tanmateix, durant les setmanes i mesos posteriors a la «Nit dels Vidres Trencats», la majoria dels jueus que havien sobreviscut a l'internament van anar essent alliberats si podien demostrar que tenien la intenció i la possibilitat d'emigrar¹²⁷ de manera que, quan començà la guerra, la xifra de jueus empresonats al KL Sachsenhausen s'havia reduït fins a 250. Com ja s'ha dit, la població jueva a Alemanya l'any 1933 era d'aproximadament un 1%, fet que equival a unes 500.000 persones de les quals prop de la meitat van poder fugir a l'estranger.¹²⁸

Un cop començà la guerra, el nombre de jueus tancats al KL Sachsenhausen s'incrementà fins als 1.332 el 30 de desembre de 1939 a causa de l'internament d'aquells jueus d'origen polonès o de l'est d'Europa que vivien tant a Berlín com a les seves rodalies. Tanmateix, a partir d'octubre de 1942,¹²⁹ el nombre de jueus internats baixà dràsticament a causa de l'ordre dictada per Himmler que deia que els jueus empresonats en KL de dins del «Vell Reich» s'havien de deportar cap a Auschwitz¹³⁰ on serien assassinats de manera sistemàtica.

Tal i com indica Zygmunt Bauman, els nazis mai es van proposar d'esclavitzar els jueus. El seu objectiu racista consistia en eliminar-los de l'hàbitat de la «raça» alemanya, encara que això no implicava, inicialment, el seu assassinat en massa. Si les condicions ho permetien, se'ls expulsaria més enllà del territori alemany i, si no es donaven les condicions, el racisme n'exigiria l'extermini físic. L'expulsió i la destrucció van ser, doncs, dos mètodes d'estranyament, desterrament i bandejament intercanviables.¹³¹ Davant d'aquesta situació, el règim nacionalsocialista va passar de fomentar l'emigració dels jueus, a expulsar-los forçosament i, finalment, a aniquilar-los físicament.

Dins dels camps de concentració, a partir de 1938 i a causa de l'augment del nombre de presoners i també de la quantitat de categories per tal de classificar-los, s'identificà als jueus amb un doble triangle groc superposat que formava l'estrella de David de sis puntes. El cas dels jueus va ser l'únic en què es

¹²⁵ Benz, *El Tercer Reich...*, 173-174.

¹²⁶ Benz, *El Tercer Reich...*, 54.

¹²⁷ Kaienburg, «*Sachsenhausen. Stammlager...*», 32.

¹²⁸ Benz, *El Tercer Reich...*, 179.

¹²⁹ Morsch, «*Prefaci*...», 13.

¹³⁰ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 112.

¹³¹ Bauman, *Modernidad y Holocausto...*, 89.

combinaven els triangles de colors superposant-los en cas de donar-se més d'un supòsit, mentre que per la resta de presoners que no eren jueus, els triangles es mantenien un al costat de l'altre.

3.1.2.2.8.- Criminals comuns

Dins dels camps de concentració també s'hi tancà a criminals comuns, tot i que, seguint la línia eufemística nacionalsocialista, aquest tipus de persones eren internades sota l'etiqueta de «presoners preventius» («Vorbeugungshäftlinge»). Aquests van ser, juntament amb els presos polítics, dels primers presoners que hi hagué al KL Sachsenhausen. L'any 1936 ja n'hi havia registrats uns 500. Tant els presos polítics com els «presos preventius» vivien, des del mateix any 1936, estrictament separats i només coincidien a l'hora de treballar. Aquesta separació amb el temps va anar fent-se laxa fins a desaparèixer, tot i que es mantingué encara durant temps la separació en els barracons.¹³³

Aquest grup de «presoners preventius» estava conformat per persones que tenien alguna condemna judicial per haver comès robatoris o actes similars de la mateixa manera que, també, hi havia membres del crim organitzat de Berlín. Abans de la introducció dels triangles de color identificatius, portaven ratlles de color verd cosides a l'uniforme. Els nazis, per tal de destacar-los, els feren portar, també, les lletres BV en referència a «Befristete Vorbeugehaft» (detenció preventiva temporal) tot i que les mateixes lletres també servien per a abreviar «Berufsverbrecher» (criminal professional).

3.1.2.2.9.- Dones

Tot i que Sachsenhausen era, oficialment, un camp masculí i que a uns 50 km al nord ja hi havia el camp femení de Ravensbrück, el cert és que també hi hagué dones internades al KL Sachsenhausen, de la mateixa manera que també hi hagué homes empresonats al KL Ravensbrück.

Pel camp de concentració de Sachsenhausen hi passaren més de 20.000 dones i nenes, la majoria de les quals van ser internades en camps externs¹³⁴ fins al punt que amb data de mes d'abril de 1945 hi havia encara quasi 12.000 presoneres en els camps satèl·lit.¹³⁵ Tanmateix, durant les últimes setmanes de la guerra, en el context d'evacuació dels camps i preparació de les marxes de la mort, moltes dones van ser traslladades al camp principal de Sachsenhausen. Quan s'alliberà el camp, de les 3.000 persones que l'Exèrcit Roig s'hi trobà, unes 1.400 eren dones.¹³⁶

3.1.2.2.10.- Menors d'edat

Quan les tropes soviètiques i poloneses van arribar al camp de concentració principal de Sachsenhausen es van trobar un número indeterminat d'infants i adolescents entre els 3.000 presoners que encara estaven vius i que les SS havien abandonat a la seva sort.¹³⁷ Tot i així, s'ha identificat un total de 3.040

¹³² Bauman, *Modernidad y Holocausto...*, 147.

¹³³ Kaienburg, «*Sachsenhausen. Stammlager...*», 30.

¹³⁴ Verena Buser, *Überleben von Kindern und Jugendlichen in den Konzentrationslagern Sachsenhausen, Auschwitz und Bergen-Belsen. 1.a ed.* (Berlin: Metropol Verlag, 2011), 37.

¹³⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 144.

¹³⁶ «*Sachsenhausen*», Institut Terezínské Iniciativy, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://www.holocaust.cz/de/geschichte/nazistische-konzentrationslager-und-ghettos/konzentrationslager/sachsenhausen-2/>.

¹³⁷ Kaienburg, «*Sachsenhausen. Stammlager...*», 67.

menors d'edat que passaren pel KL Sachsenhausen entre 1936 i 1945, les condicions de vida dels quals no es diferenciaven de les dels presoners majors d'edat.¹³⁸

L'any 1937 hi havia internats 6 menors d'edat, el menor dels quals era un presoner preventiu de 16 anys. Durant la tardor de l'any següent, després dels internaments massius hi havia uns 116 menors, la majoria d'ells eren jueus adolescents. Amb l'inici de la guerra arribà una major quantitat de presoners i, conseqüentment, també de menors. Aquest és el cas, per exemple dels 50 menors, jueus polonesos, categoritzats pels nazis com a «apàtrides» que van ser internats a Sachsenhausen el setembre del 1939 i també el dels, primer, 400 i, després, 370 menors soviètics empresonats els anys 1942 i 1943 respectivament. Pel que fa a l'any 1944, es poden identificar 640 menors jueus, dels quals 120 eren noies.¹³⁹

3.2.- Segona etapa: des de l'inici de la guerra fins l'alliberament del camp (1 setembre 1939 - 22 abril 1945)

3.2.1.- Context històric (canvis i desenvolupament de la guerra)

El conflicte bèl·lic era una conseqüència lògica del desenvolupament del règim nazi tal i com ja havia mostrat Hitler prèviament; primer, en l'esfera teòrica en el «Mein Kampf» entenent la lluita entre races per la supervivència des d'una perspectiva socialdarwinista i, fàcticament, evitant l'ús de la diplomàcia des d'abans, fins i tot, d'arribar al capdavant de la Cancelleria alemanya. Un altre desencadenant de la guerra van ser les necessitats econòmiques de la mateixa Alemanya a causa de la política de rearmament. Així doncs, tot i l'excepcionalitat de la Segona Guerra Mundial i la falta de convencionalismes associats, no és d'estranyar que acabés essent una guerra d'extermini i aniquilament en el front oriental quan s'havia usat aquest recurs constantment i de manera justificadora per a l'aplicació del programa social nacionalsocialista.¹⁴⁰

L'1 de setembre de 1939, el dia en què començà oficialment la Segona Guerra Mundial amb la invasió, per part d'Alemanya de Polònia, el sistema concentracionari nazi albergava a 21.400 presos.¹⁴¹ Aquesta quantitat ràpidament s'incrementà a mesura que Alemanya anava ocupant nous territoris, especialment a l'est, primer amb Polònia i, a partir de l'Operació Barba-roja (iniciada el 22 de juny de 1941) amb la Unió Soviètica.

El tractament que van rebre, primerament, els soldats i, posteriorment, la població civil dels països ocupats per les tropes alemanyes va ser molt diferent. Les diferències depenien de la procedència dels presoners, si eren de països de l'Europa occidental o si, per contra, eren de l'Europa oriental i formaven part dels territoris que reclamava Hitler com a «Lebensraum» (espai vital).

Inicialment i abans de la invasió de l'URSS, els nazis havien pensat en obligar els jueus i altres «indesitjables» a abandonar les fronteres del III Reich (excloent-los, també de les zones annexionades de Polònia). Si durant el 1939 i la primera meitat de 1940 s'havia parlat de deportar tots els jueus a Madagascar o a l'Àfrica continental, la resistència bèl·lica continuada que havia ofert el Regne Unit va acabar amb aquest pla.

¹³⁸ Buser, *Überleben von Kindern...*, 38-39.

¹³⁹ Buser, *Überleben von Kindern...*, 41.

¹⁴⁰ Gallego, *De Múnich a Auschwitz...*, 393.

¹⁴¹ Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 215.

Amb l'ocupació de l'URSS es volia apartar o destruir els habitants de totes aquelles regions, incloent també l'anteriorment ocupada Polònia, per tal de repoblar-les amb alemanys. Es pretenia deportar, més enllà dels Urals, a 31 milions de persones, majoritàriament eslaus, cosa que significaria traslladar el 85% de la població nativa de Polònia, juntament al 64% de la d'Ucraïna i el 74% de la de Bielorússia.

Segons Galeazzo Ciano, gendre de Mussolini i, alhora, ministre d'Exteriors de la Itàlia feixista, Göring li reconegué que les intencions d'Alemanya eren matar de gana entre 20 i 30 milions de ciutadans soviètics, entre d'altres mesures, enviant al Reich tot el gra d'Ucraïna i deixant inevitablement sense abastir les ciutats ucraïneses.¹⁴² Tanmateix, el fracàs a l'hora d'aconseguir una victòria ràpida contra la Unió Soviètica va fer que deportar tal quantitat de persones, tant jueus com no jueus, a l'est dels Urals s'hagués de descartar. En conseqüència es va començar la matança de jueus europeus a escala industrial seguint uns mètodes diferents als dels pogroms i massacres que hi havia hagut fins aleshores.¹⁴³ Tot i així, els afusellaments com a mètode usual d'assassinar els presoners i presoneress van seguir efectuant-se fins al final del nazisme però l'aplicació del cianur d'hidrogen, conegut pel seu nom comercial de «Zyklon B», i l'ús de cambres de gas, a partir de 1942, van suposar una escalada en l'eficàcia dels assassinats.¹⁴⁴

3.2.1.1.- Classificació dels camps

Un cop començà la guerra i mentre Alemanya encara mantenia la iniciativa i l'ímpetu a l'Europa Occidental, el Servei de Seguretat del Reich («Sicherheitsdienst», abreviat com SD) elaborà una classificació, oficialitzada per Reinhard Heydrich, el 2 de gener de 1941, en què es jerarquitzaven els camps de concentració segons el seu règim de repressió. Els camps de concentració, doncs, es dividien en tres categories segons la tipologia dels detinguts i el grau de perill que representaven per a l'Estat.

En els camps de categoria I (Dachau, Sachsenhausen i Auschwitz I) s'hi empresonaria els detinguts amb penes lleus i considerats capaços de reintegrar-se a la societat. S'insistia en el seu caràcter educatiu i preventiu. Dins la categoria II (Flossenbürg, Neuengamme, Auschwitz II i, des del 1944, també Buchenwald) hi havia els condemnats amb penes importants però amb possibilitats de ser reeducats. Finalment la categoria III, la més severa de totes, s'encarregava dels detinguts amb acusacions i condemnes més elevades, els criminals avesats, els inadaptats, etc, o sigui, que s'encarregava d'aquelles persones considerades com a incorregibles. L'únic camp de concentració principal («Stammlager») que tingué aquesta categoria va ser el de Mauthausen.

Tot i així, aquesta classificació dels camps va ser més teòrica que no pas real a causa de la gran diversitat pel que fa al tractament rebut per part dels presoners, especialment en els camps satèl·lits i kommandos exteriors.¹⁴⁵

3.2.1.2.- Funció dels camps

Entre els anys 1933 i 1945, es calcula que l'Alemanya nazi i els seus aliats van construir més de 44.000 camps de concentració principals i secundaris, presons, guetos i altres tipus de centres d'internament. Aquestes instal·lacions tenien un ampli ventall de funcions i propòsits, entre les quals cal destacar els

¹⁴² Clark citat a Bamberg, *Historia marxista...*, 210.

¹⁴³ Bamberg, *Historia marxista...*, 213.

¹⁴⁴ Benz, *El Tercer Reich...*, 103.

¹⁴⁵ Bédarida i Gervereau citats a Salou i Olivares (Eds.), *Los republicanos españoles...*, 99.

treballs forçats, l'empresonament dels considerats com a enemics de l'Estat així com, posteriorment també, l'assassinat en massa.¹⁴⁶

Els camps de concentració, doncs, un cop s'inicià la guerra, van deixar d'empresonar només persones de dins de les fronteres internes del «Reich» i començaren a internar presoners procedents dels països ocupats, tal i com passà a Sachsenhausen. Exceptuant els camps d'extermini, la resta de camps eren considerats com a camps de reeducació i treballs forçats i el seu objectiu era extreure les energies dels presoners fins arribat el moment final de causar-los la mort a través de l'esgotament físic.¹⁴⁷

3.2.1.3.- Camps d'extermini

Mentre que en els camps de concentració els interns eren torturats, humiliats i obligats a treballar en condicions d'esclavatge, els camps d'extermini només tenien com a finalitat l'aniquilació sistemàtica, organitzada i buscant la major eficàcia dels presoners que hi arribessin.

Dins de la categoria dels camps d'extermini hi trobem sis camps, tots ells situats a Polònia: Auschwitz II-Birkenau, Belzec, Chelmo, Majdanek, Sobibor i Treblinka. Alguns d'aquests camps van ser construïts per ser inicialment camps de concentració però que acabarien funcionant com a camps d'extermini (com són els casos de Belzec, Majdanek i d'Auschwitz, aquest últim amb el seu camp d'extermini d'Auschwitz II-Birkenau).¹⁴⁸ Altres camps es van construir ja, directament, amb la idea de dur a terme assassinats a escala industrial, com és el cas de Chelmo, construït al desembre de 1941 amb la finalitat d'eliminar els jueus i gitanos del gueto de Lodz.¹⁴⁹

3.2.1.4.- Desenvolupament de la guerra

La guerra començà amb un domini absolut per part d'Alemanya, tant pel fet de tenir l'impuls inicial com per la utilització de la tàctica de la «guerra llampec», o «Blitzkrieg», en la invasió de Polònia. La declaració formal de guerra del Regne Unit i França contra Alemanya a la què els comprometia el pacte signat el març del 1939 amb Polònia no es va materialitzar amb cap atac contra Alemanya i, aquesta manca d'activitat en el front occidental, en la que és coneguda com a «guerra de broma», «Drôle de Guerre» o «Sitzkrieg» va permetre a les tropes de Hitler preparar els propers atacs a Occident contra els països més vulnerables sense especial preocupació.

Conseqüentment Alemanya va envair, el 9 d'abril de 1940, Dinamarca i Noruega, la primera es rendí el mateix dia i la segona resistí dos mesos. A continuació, el 10 de maig, Alemanya atacà Luxemburg, Bèlgica i els Països Baixos, que capitularen abans d'acabar el mes i, també, atacà França que va rendir-se el 22 de juny. En l'armistici signat entre França i Alemanya, es dividia el país gal en una zona nord i costanera d'ocupació alemanya i una zona sud amb un govern titella i col·laboracionista, amb capital a Vichy, que va ser ocupat militarment per les tropes nazis després del desembarcament aliàt al nord de l'Àfrica francesa, concretament al Marroc i a Algèria, el novembre de 1942. D'aquesta manera tota l'Europa occidental i continental estava, a mitjan 1940, sota control alemany directament o indirecta.

¹⁴⁶ «Sachsenhausen: Conditions in the Camp», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/sachsenhausen-conditions-in-the-camp?parent=en%2F11331>.

¹⁴⁷ Salou i Olivares (Eds.), *Los republicanos españoles...*, 77.

¹⁴⁸ Bamberg, *Historia marxista...*, 214.

¹⁴⁹ «Glossary», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost del 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/en/glossary>.

L'operació alemanya per envair Anglaterra entre els mesos de juliol i octubre de 1940 es va veure truncada després que la Luftwaffe hitleriana no aconseguís imposar la seva superioritat aèria. Això provocà que Hitler hagués d'abandonar aquest pla en el moment en què s'apropaven els mesos més freds i aplaçar l'atac per l'any següent. Llavors Hitler es preparà per a la campanya contra la Unió Soviètica, fet que implicaria trencar el pacte de no-agressió signat l'agost de 1939. L'ofensiva a part de dirigir-se contra Leningrad i Moscou, intentaria apoderar-se del pous de petroli del Caucas. Precisament aquest petroli havia de ser el que, posteriorment, facilitaria no només l'assalt a la Gran Bretanya sinó també els plans per atacar, en un futur, els Estats Units.¹⁵⁰

Itàlia, que havia declarat la guerra als francesos i britànics el 10 de juny de 1940, va modificar, involuntàriament, els plans de Hitler a causa de les greus derrotes que patí el règim de Mussolini en les invasions d'Egipte, des de Líbia, i de Grècia, des d'Albània. Alemanya va haver de destinar part de les seves tropes per tal d'ajudar el dictador italià però, alhora, va aprofitar per conquerir Iugoslàvia encara que, aquesta campanya imprevista, obligà els nazis a posposar l'inici de l'Operació Barba-roja amb la qual envairien la Unió Soviètica.

3.2.1.4.1.- Operació Barba-roja

La magnitud de la tasca que suposava envair la Unió Soviètica provocà que, un cop no s'aconseguí una victòria ràpida, els problemes logístics fossin un last cada cop més gran per a Alemanya, la qual acabà definitivament condemnada a una derrota final a causa de la seva menor capacitat productiva i econòmica respecte de la Unió Soviètica i la dels EUA.

La guerra contra la Unió Soviètica ja formava part dels plans de Hitler des dels seus inicis en política, tal i com es veu en el seu llibre «Mein Kampf». A més era una guerra concebuda com a guerra racial i d'extermini, tal i com Hitler digué, en un discurs secret el 30 de març de 1941, davant de dos-cents cinquanta generals.¹⁵¹

Darrere dels 3,35 milions de soldats alemanys que iniciaren la invasió es van desplegar uns «grups d'acció» o «forces mòbils d'extermini», creades dins de les SS i controlades per l'Oficina Central de Seguretat del Reich («Reichssicherheitshauptamt» o «RSHA»). Aquests grups d'acció s'anomenaven, en alemany, «Einsatzgruppen».

Els Einsatzgruppen anaven seguint l'exèrcit i eren els encarregats d'executar jueus, gitanos, funcionaris, comissaris polítics comunistes i tot element potencialment hostil a l'invasor nazi que es trobés a les noves zones ocupades rere la línia del front. Els primers afusellaments massius realitzats pels Einsatzgruppen començaren, ja, la mateixa primera setmana en què començà l'operació Barba-roja.¹⁵²

Cada Einsatzgruppe estava conformat per entre 800 i 1.000 homes, la majoria dels seus comandaments intermedis era gent instruïda i els seus alts càrrecs pertanyien quasi exclusivament al Servei de Seguretat (SD) i a la Policia de Seguretat (SIPO). Es tractava, generalment de persones cultes, integrants de la

¹⁵⁰ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 229-230.

¹⁵¹ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 235-236.

¹⁵² «1941: Fechas Clave» *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/1941-key-dates>.

primera generació que, per la seva joventut, no havia lluitat a la Primera Guerra Mundial i que s'havia impregnat dels ideals populistes a les universitats alemanyes de la dècada dels 1920.¹⁵³

Tot i que els Einsatzgruppen depenien de les SS, la Wehrmacht col·laborà amb el programa d'execucions dels Einsatzgruppen, essent la responsable directa de l'extermini de dos terços dels presoners de guerra soviètics que caigueren en mans alemanyes. Segons els arxius de la Wehrmacht el desembre de 1941 havien fet 3,35 milions de presoners soviètics, dels quals no en quedaven més de 1,1 milions vius i, d'aquests, només 400.000 estaven en condicions de treballar.¹⁵⁴

Un dels exemples més representatius del funcionament dels Einsatzgruppen el trobem els dies 29 i 30 de setembre de 1941, quan aquests grups exterminadors, recolzats per auxiliars ucraïnesos, van executar a més de 33.000 jueus a les afores de Kiev, al barranc de Babi Yar. La localització escollida es degué a la voluntat d'utilitzar el barranc com a fossa comú i estalviar-se el fet de cavar.¹⁵⁵ Es calcula que un terç de totes les víctimes jueves de l'Holocaust van morir afusellades i que els Einsatzgruppen tingueren un paper fonamental.¹⁵⁶

Amb tot, quan els presoners eren deportats cap a camps de concentració, eren les SS Totenkopfverbände qui s'encarregaven dels assassinats, tal i com va ser el cas dels, com a mínim, 13.000 soldats soviètics executats a Sachsenhausen després d'haver estat fets presoners durant els primers mesos de l'Operació Barba-roja. Cal esmentar que aquest grup de presoners (entre els quals hi havia nombrosos jueus) inicialment, era més gran però que fou aquesta quantitat mínima de 13.000 soviètics els que van sobreviure a la deportació en tren i van ser assassinats, entre agost i novembre de 1941, en una instal·lació especialment construïda per disparar trets al clatell. Aquesta acció acabà convertint-se en la matança més gran perpetrada durant tots els anys de funcionament del KL Sachsenhausen.¹⁵⁷

Tot i així, per molt voluntariosos, convençuts i fanàtics que fossin els botxins, els afusellaments i els assassinats individuals en massa, a part de ser lents, suposaven un gran llast psicològic per al personal que els duia a terme,¹⁵⁸ cosa que la cúpula de les SS sabia perfectament.¹⁵⁹ Per aquest motiu al mateix temps que es buscava una manera de matar més sistematitzada, impersonal i ràpida, els SS involucrats en la matança de presoners soviètics al KL Sachsenhausen van ser condecorats amb la creu al mèrit de segona classe i 24 dels més de 30 SS implicats van rebre unes vacances de tres setmanes a Sorrento, Itàlia, per tal de recuperar-se.

3.2.1.4.2.- Conferència de Wannsee

La incapacitat alemanya de vèncer a Moscou la tardor de 1941, juntament amb el posterior contraatac de l'URSS, no van fer més que exacerbar la violència amb la qual els nazis tractaven els soviètics. En

¹⁵³ Kershaw citat a Bambery, *Historia marxista...*, 211.

¹⁵⁴ Bambery, *Historia marxista...*, 212.

¹⁵⁵ Bambery, *Historia marxista...*, 212.

¹⁵⁶ «Einsatzgruppen: an Overview», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/einsatzgruppen>.

¹⁵⁷ «1936-1945 Konzentrationslager Sachsenhausen», *Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://www.sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1936-1945-konzentrationslager-sachsenhausen>.

¹⁵⁸ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 240.

¹⁵⁹ Andrea Riedle, «Sozialstruktur und Dienstwege von KZ-Personal», en *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg*, ed. per Stephanie Bohra (Berlin: Metropol Verlag, 2018), 46.

conseqüència, el dia que Hitler declarà la guerra als EUA solidaritzant-se amb el Japó, el Führer publicà també el decret «Nacht un Nebel» («Nit i Boira») pel qual disposava que tot aquell que, havent posat en perill la seguretat d'Alemanya, no fos executat a l'acte, havia de desaparèixer sense deixar cap rastre i sense que els seus parents rebessin cap mena d'informació al respecte.¹⁶⁰

A finals d'octubre de 1941, Himmler envià diverses invitacions per tal de celebrar una conferència a Wannsee, un districte vacacional situat al sud-oest de Berlín. La reunió, que es posposà a causa de l'atac japonès a Pearl Harbor,¹⁶¹ se celebrà, finalment, el 20 de gener de 1942 i el tema que els ocupà va ser de quina manera s'aplicaria l'eufemísticament anomenada «Solució final a la qüestió jueva» («Endlösung der Judenfrage»). Una reunió merament de coordinació per tal de decidir l'abast, ritme i l'autoritat que havia de dur a terme l'extermini i no pas per aprovar-lo,¹⁶² ja que aquesta decisió ja s'havia pres durant l'estiu de 1941 i portava preparant-se des que fracassà l'ofensiva contra la Unió Soviètica. La reunió, doncs, serví per organitzar i planificar el programa d'extermini, a escala industrial, tant del judaisme europeu com d'altres col·lectius del continent, excloent d'aquest destí, només, els jueus mestissos.¹⁶³ Aquesta era una decisió prioritària, fins i tot, considerant els aspectes econòmics.¹⁶⁴ El mateix Hitler li digué a Alfred Rosenberg (Ministre dels Territoris Ocupats de l'Est) que «per molt important que sigui ocultar al món els objectius i mètodes d'Alemanya, hem (i podem) de prendre totes les mesures necessàries per aconseguir-los: afusellaments, deportacions, etc. L'ordre del dia és: primer, conquerir; segon, dominar, i tercer, explotar».¹⁶⁵

Tot i que, com a mínim, 500.000 jueus ja havien estat assassinats quan se celebrà la «Conferència de Wannsee»,¹⁶⁶ la població jueva europea era d'uns 11 milions, per tant, es necessitava una logística específica per al seu assassinat en massa, per aquest motiu i per tal d'aconseguir matar a l'engròs, de manera sistemàtica i estalviar diners que es conceberen i crearen, específicament, els camps d'extermini. A la conferència també es digué que serien les SS qui s'encarregarien del programa d'assassinats i que els jueus d'arreu d'Europa serien deportats a Polònia per a què, allí, se'ls matés.¹⁶⁷

A la conferència de Wannsee hi participaren quinze dirigents nazis. Entre tots els alts funcionaris allí reunits hi havia la mà dreta de Hans Frank (cap del Govern General de Polònia); Adolf Eichmann, qui prengué acta de la reunió, era tinent-coronel de les SS i organitzador de la burocràcia del genocidi en tant que responsable dels assumptes jueus a l'Oficina Central de Seguretat del Reich; també hi havia els secretaris d'Estat del Ministeri de l'Est sota les ordres de Rosenberg, el de l'agència del Pla Quadriennal dirigida per Göring, el del Ministeri de Justícia, el del Ministeri d'Assumptes Exteriors i el de la Cancelleria. També hi van ser presents representants del NSDAP i alts càrrecs de les SS i RSHA, amb Reinhard Heydrich al capdavant. Va ser, precisament, Heydrich qui presidí la reunió en representació de les SS i qui era, allora, el responsable de la «Solució final a la qüestió jueva».¹⁶⁸ També és de rellevància destacar que, entre tots els presents, no hi havia ningú de la Wehrmacht i que, el fet que hi

¹⁶⁰ Toland citat a Bamberg, *Historia marxista...*, 197.

¹⁶¹ Laurence Rees, *Auschwitz. Los nazis y la 'solución final'*, 1.a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 2005), 132.

¹⁶² Gallego, *Todos los hombres...*, 399-400.

¹⁶³ Benz, *El Tercer Reich...*, 55.

¹⁶⁴ Breitman citat a Gallego, *Todos los hombres...*, 401

¹⁶⁵ Clark citat a Bamberg, *Historia marxista...*, 192.

¹⁶⁶ Benz, *El Tercer Reich...*, 189.

¹⁶⁷ «La Conferencia De Wannsee y La 'Solución Final'» *United States Holocaust Memorial Museum* consultada el 30 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/the-wannsee-conference-and-the-final-solution>.

¹⁶⁸ Bamberg, *Historia marxista...*, 215-216.

hagués funcionaris a la reunió no era pas per matisar el poder de Hitler o de les SS, sinó per implicar tothom en una operació definitiva que afectava i necessitava la col·laboració tan dels tècnics governamentals com també els del partit.¹⁶⁹

Hitler mai va tenir la necessitat de publicar una ordre relativa a l'extermini dels jueus, ja que les SS, el NSDAP i els seus sequaços compartien la determinació de destruir el judaisme europeu.¹⁷⁰

Tanmateix, s'utilitzaven eufemismes en tots els documents administratius i es destinaven esforços a ocultar aquest procés de l'opinió general.¹⁷¹

Com a conseqüència d'aquesta reunió, al mes de maig de 1942, es va construir l'Estació Z al camp de Sachsenhausen, que comptava amb una petita cambra de gas, una instal·lació fixa de trets al clatell per dur a terme assassinats en massa de manera més ràpida així com, també, quatre forns crematoris per encarregar-se de fer desaparèixer els cadàvers de les víctimes.

Val a dir que els primers experiments provant el gas com a forma d'assassinat els van dur a terme les SS el 3 de setembre de 1941 al camp de concentració d'Auschwitz, per tant, només dos mesos després de l'inici de l'Operació Barba-roja i quasi quatre mesos abans que se celebrés la Conferència de Wannsee. Les primeres víctimes gasades, amb Zyklon B, a Auschwitz eren presoners de guerra soviètics i interns polonesos no jueus.¹⁷² Mentre que, tal i com hem indicat, el primer camp construït com a centre d'assassinats en massa es va instal·lar el desembre de 1941 a Chelmno per a l'assassinat de jueus i gitans del gueto de Lodz.¹⁷³

3.2.1.4.3.- Punt d'inflexió i final de la guerra

La guerra continuava i, a mitjan 1942, va començar el reflux alemany en tots els fronts, començant per la Unió Soviètica. Un nou atac, aquest cop ja no dirigit a Moscou sinó al Caucas suposà que Hitler aprofités l'ocasió, l'agost de 1942, per intentar conquerir i destruir la ciutat que portava el nom del seu rival soviètic: Stalingrad. La batalla que se'n derivà suposà el punt d'inflexió de la guerra quan, finalment, les tropes del general Von Paulus es rendiren el 31 de gener i 2 de febrer de 1943, contradient les ordres de Hitler. En aquell moment només quedaven uns 130.000 soldats vius, ara presoners dels soviètics, dels originalment 275.000 alemanys, romanesos i italians que havien estat envoltats per l'Exèrcit Roig el novembre de 1942.

La decadència nazi es confirmà, no només quan les forces de l'Eix es van rendir a Tunísia el maig de 1943, acabant així la campanya del nord d'Àfrica sinó, especialment, quan fracassà el seu contraatac del Kursk el juliol de 1943. Mentrestant les tropes dels aliats occidentals desembarcaven a Sicília i obligaven els alemanys a redistribuir les tropes que tenien entre els diversos fronts.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Gallego, *Todos los hombres...*, 399-400.

¹⁷⁰ Bambery, *Historia marxista...*, 219.

¹⁷¹ Jackson, *Civilización y barbarie...*, 276.

¹⁷² «Cronología Del Holocausto (1 de septiembre de 1939 - 2 de septiembre de 1945)», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost del 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/cronologia-del-holocausto-1-de-septiembre-de-1939-2-de-septiembre-de-1945>.

¹⁷³ «Glossary», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost del 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/en/glossary>.

¹⁷⁴ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 250.

A la Conferència de Teheran de desembre de 1943, Roosevelt, Stalin i Churchill van decidir d'emprendre un atac conjunt contra Alemanya l'any següent. D'una banda hi hauria el desembarcament a Normandia del 6 de juny de 1944, en la que seria l'operació amfíbia més gran de la història, complementat amb un altre desembarcament al sud de França el 15 d'agost. D'altra banda, i amb quasi tota Ucraïna alliberada, la Unió Soviètica començaria l'Operació Bagration la nit del 21 de juny que causà mig milió de baixes alemanyes i permeté arribar a les fronteres poloneses un mes després, moment en què descobriren els camps d'extermini de Majdanek, Sobibor i Treblinka.¹⁷⁵

Poc després, les tropes d'Stalin arribaven a les portes de Varsòvia on no intervingueren en l'aixecament contra els nazis que havia organitzat l'Exèrcit Nacional de la resistència polonesa i deixaren que la ciutat fos arrasada i els revoltats fossin aixafats, definitivament, el 2 d'octubre de 1944, després de dos mesos de lluita.

L'últim atac desesperat de Hitler va ser l'ofensiva de les Ardenes, iniciat el 16 de desembre de 1944. L'ofensiva no aconseguí expulsar als aliats ni fer-los retrocedir com havia fet a Dunkerque l'any 1940. El fracàs en què acabà l'operació no va fer més que contribuir a esgotar les escasses reserves que li quedaven a l'exèrcit alemany.

A l'est, el 12 de gener del 1945, mentre encara durava l'ofensiva alemanya a les Ardenes, l'Exèrcit Roig començà el seu atac per guanyar el terreny comprès entre els rius Vístula i Oder com a preludi de la batalla de Berlín, que quedaria llavors només a 70 km i que començaria, finalment, el 16 d'abril de 1945. En aquesta última batalla Hitler perdé l'esperança que tenia de capgirar la guerra i, abans de permetre ser fet presoner i acabar com Mussolini, se suïcidà el 30 d'abril de 1945, juntament amb alguns dels seus més incondicionals seguidors, com ara Goebbels. Mentrestant altres jerarques nazis com Göring i Himmler van fugir de Berlín a última hora i van ser acusats de traïr a Hitler en intentar arribar a acords amb els aliats occidentals.

Hitler, abans de treure's la vida, delegà el poder i nomenà com a successor l'almirall Karl Dönitz, el qual signà la rendició incondicional d'Alemanya el 8 de maig de 1945, conclouent, d'aquesta manera, la Segona Guerra Mundial a Europa.

3.2.1.5.- Evacuació i marxes de la mort

A partir de l'estiu de 1944, seguint les ordres de Himmler, a mesura que l'Exèrcit Roig recuperava el terreny perdut i s'apropava a la frontera amb Polònia, es va intentar traslladar, dels camps de concentració i d'extermini més orientals, els interns cap a camps situats més a l'oest i, alhora, eliminar les proves dels assassinats que s'hi havien dut a terme. Dels sis camps d'extermini, els nazis ja havien clausurat i desmantellat Belzec, Sobibor i Treblinka entre la primavera i la tardor de 1943, així que va ser el camp de Lublin-Majdanek el primer en ser alliberat pels soviètics el 24 de juliol de 1944. Chelmno va ser-ne el segon, en aquest cas, el 17 de gener de 1945 i Auschwitz-Birkenau, l'últim que en quedava, el dia 27 del mateix mes.

Els nazis, davant la impossibilitat d'assassinar a totes les persones internades en els camps i volent, també, evitar que fossin alliberades pels soviètics, van començar a traslladar-los. Primer dels camps

¹⁷⁵ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 255.

externs cap als camps principals i, finalment, tant amb trens com a peu, cap a altres camps de concentració allunyats del front. En conseqüència, al gener de 1945 hi havia, encara, més de 500.000 homes i 200.000 dones en camps de concentració. Tot i que falta molt per saber al respecte de les marxes de la mort, es calcula que, sobretot els trasllats a peu, van comportar la mort, durant els últims mesos i setmanes de la guerra, d'entre 250.000 i 375.000 persones.¹⁷⁶

Camps com ara Auschwitz i Stutthof van deportar part dels seus presoners cap a Sachsenhausen¹⁷⁷ mentre que els KL encara operatius van començar a fer matances cada cop més grans i més sovint adoptant mètodes que, fins llavors, havien sigut exclusius dels camps d'extermini, com ara la utilització de la cambra de gas de manera sistemàtica, tal i com passà a Ravensbrück a partir de la seva construcció l'any 1945.¹⁷⁸ Allà s'assassinà amb Zyklon B a milers de persones considerades com a incapaces per dur a terme les marxes de la mort. Uns assassinats ordenats per Richard Glücks, cap de la IKL, i supervisats per Otto Moll qui, fins el novembre de 1944, havia sigut el dirigent dels crematoris d'Auschwitz-Birkenau i que al gener de 1945 es trobava a Oranienburg també assassinant presoners a Sachsenhausen amb gas verinós.¹⁷⁹ Val a dir que, excepcionalment i a causa de la importància que tenia el KL Sachsenhausen dins del sistema concentracionari alemany, ja hi havia allí, des de maig de 1942, una cambra de gas, situada en les instal·lacions de l'Estació Z, encara que mai va ser utilitzada per a l'assassinat en massa degut a les seves petites dimensions.

Com a conseqüència del caos organitzatiu que va precedir la derrota nazi i de les noves deportacions cap a l'interior del territori alemany quan la guerra estava acabant, el KL Sachsenhausen va estar més superpoblat que mai abans. El gener de 1945, mentre Anton Kaindl, últim comandant del camp de Sachsenhausen, reflexionava sobre el futur del KL, hi havia uns 58.200 homes internats, dels quals uns 24.000 estaven al camp triangular principal que tenia una capacitat per a 10.000 persones. La resta de presoners i presoneres estaven repartits en més de seixanta camps satèl·lit.¹⁸⁰ Un mes després, al febrer de 1945, en les 400 hectàrees que ocupava el KL Sachsenhausen i els seus camps satèl·lit, s'arribà als més de 68.000 homes i dones internades.

De la mateixa manera que ja s'havia fet primerament amb els camps d'extermini, per tal d'evitar deixar proves incriminatòries ni testimonis vius, a part de destruir la documentació vinculada al camp, Anton Kaindl va rebre l'ordre d'evacuar el KL Sachsenhausen el 18 d'abril de 1945.¹⁸¹ Es decidí obligar els més de 33.000 presoners capaços de caminar a dirigir-se cap al camp de Neuengamme, a les afores d'Hamburg, a quasi 250 km de distància.

Al llarg dels diversos dies que duraria la fugida, els interns serien forçats a marxar formant diverses columnes que estarien vigilades per guàrdies de les SS. Enrere, tancats al camp, només s'hi van deixar uns 3.500 interns malalts que foren alliberats, finalment, els dies 22 i 23 d'abril per soldats soviètics i soldats polonesos respectivament, tots ells enquadrats dins del 1r front Bielorús de l'Exèrcit Roig.¹⁸²

¹⁷⁶ Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi...*, 48-49.

¹⁷⁷ Buser, *Überleben von Kindern...*, 41.

¹⁷⁸ Roig, *Els catalans als camps...*, 134.

¹⁷⁹ Ley, «*Verbrechen gegen Kranke...*», 45-53.

¹⁸⁰ Ley, «*Verbrechen gegen Kranke...*», 43.

¹⁸¹ Lutz Prieß, «*Das sowjetische Speziallager Nr. 7/ Nr. 1. Sachsenhausen*», en *Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945-1950*. Vol. 1, ed. per Alexander von Plato i Sergej Mironenko (Berlin: Akademie Verlag, 1998), 382.

¹⁸² Prieß, «*Das sowjetische Speziallager...*», 382.

Pel que fa a la destrucció de documentació i a l'evacuació de presoners, ambdós processos, s'allargaren fins el mateix dia abans de l'arribada de l'Exèrcit Roig a Oranienburg i de l'alliberament del KL Sachsenhausen.

Al sobreesforç que suposaven les marxes a peu es van afegir el patiment ocasionat per la falta d'aliments i pel fred durant el recorregut. Tot plegat portava a l'esgotament dels presoners que eren executats amb un tret si endarrerien la velocitat del grup. Segons els plans, els supervivents serien embarcats en un o diversos vaixells que posteriorment els nazis enfonsarien al mar Bàltic.¹⁸³ Tot i que això últim no es va arribar a materialitzar mai, ja que les marxes de la mort que van sortir del KL Sachsenhausen, van acabar, majoritàriament, i gràcies a la intervenció de la Creu Roja, a mig camí, al bosc de Beelow entre el 3 i 6 de maig, sense que cap d'elles arribés més enllà de la ciutat d'Schwerin.¹⁸⁴

La Creu Roja, actuant per davant de la línia de front i interceptant aquestes columnes de presoners custodiades per les SS, els oferiren l'última oportunitat de no complir les ordres rebudes, deixar de custodiar els presoners per tal que la Creu Roja se'n fes càrrec i que fossin els aliats occidentals qui els empresonessin en comptes de ser l'exèrcit soviètic que, amb una velocitat de marxa superior, els acabaria atrapant.

El resultat final d'aquestes marxes van suposar la mort d'unes 6.000 persones.¹⁸⁵

Cal esmentar també que mentre Hitler només concebia o bé la victòria o l'enfonsament total del seu «Reich», Himmler seguí una doble estratègia contradictòria. Fins a finals de març de 1945 perseguia l'objectiu ideològic nacionalsocialista d'exterminar com fos, també amb les marxes de la mort, al màxim nombre possible d'interns dels KL, però també intentà iniciar negociacions amb els aliats occidentals a canvi d'alliberar alguns grups de presoners. L'operació més gran d'alliberament de presoners s'anomenà «Aktion Weiße Busse» («Operació Autobusos Blancs») protagonitzada per la Creu Roja escandinava que va poder rescatar i evacuar més de 20.000 presoners (quasi 2.200 del KL Sachsenhausen) cap a Suècia.¹⁸⁶

3.2.2.- Dinàmica històrica del camp entre 1939 i 1945

3.2.2.1.- Arquitectura. Ampliacions i noves instal·lacions i edificis del camp

L'inici de la guerra suposà una nova situació tant per Alemanya com per als camps de concentració. L'arribada de gran quantitat de nous presoners com, també, les noves necessitats econòmiques i bèl·liques del règim nazi i dels camps de concentració, obligaren a construir més instal·lacions i a adaptar nous espais a part de seguir amb les ampliacions i projectes ja planejats d'antuvi.

¹⁸³ Farmer, «*Symbols that Face...*», 108.

¹⁸⁴ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 138.

¹⁸⁵ Ley, «*Verbrechen gegen Kranke...*», 61-62.

¹⁸⁶ Ley, «*Verbrechen gegen Kranke...*», 40.

3.2.2.1.1.- Pista de prova de calçat

Al maig de l'any 1940 es començà a construir, seguint el perímetre exterior del pati de revista i abans d'arribar al primer anell de barracons concèntrics, una pista per provar la qualitat de la sola de les botes militars destinades a les tropes alemanyes de la Wehrmacht. La pista, que s'acabà de construir el juny de 1940¹⁸⁷ tenia 700 metres de llargada i uns 6 metres d'amplada,¹⁸⁸ estava dividida en nou seccions cobertes de diversos materials com ara sorra, grava, pedra esmicolada, empedrat i fang (aquesta última secció es mantindria permanentment humida els dies que hi hagués un temps sec). Amb aquesta construcció els nazis pretenien reproduir, de forma proporcional, tots els tipus de ferm que conformaven les carreteres compreses dins del «Lebensraum».¹⁸⁹ L'objectiu que es perseguia era el de determinar el desgast de les botes que l'exèrcit alemany hauria d'utilitzar amb posterioritat i, també, provar materials sintètics de millor qualitat per tal de substituir el cuir original. Els encarregats de desgastar les botes eren presos, normalment castigats, als quals s'obligava a marxar, en formació militar i cantant cançons alemanyes, uns 40 km diaris independentment de les condicions meteorològiques. A més a més, havien de dur motxilles plenes de sorra que simulesin el pes de la panòpia dels soldats, les quals podien arribar a pesar fins a 40 kg.¹⁹⁰

Els grups de presoners destinats a aquesta tasca formaven els anomenats «comandos de caminadors» o «Schuläuferkommando» i estaven compostos inicialment per 120 presoners encara que, a partir del novembre de 1943, la xifra s'incrementà fins als 170.¹⁹¹

Aquests presoners també eren utilitzats, al mateix temps, per tal de dur a terme experiments mèdics, com ara per al desenvolupament de drogues i medicaments. El cas més paradigmàtic va ser l'experimentació amb amfetamines i derivats d'aquesta per tal de veure'n els efectes, de la mateixa manera que també s'hi feren altres experiments amb cocaïna.¹⁹² Els resultats d'aquestes proves volien ser aplicats, posteriorment, per tal d'augmentar entre d'altres, la capacitat de concentració, resistència i combat dels soldats alemanys i les tripulacions dels avions i submarins.

3.2.2.1.2.- «Sonderlager» (Camp especial)

Al KL Sachsenhausen hi hagué, de facto, dos camps especials situats al llarg del marge nord-est del camp principal. El primer, «Sonderlager A» o «camp especial A» situat al costat del vèrtex oposat a la Torre A, va ser planejat l'any 1941 i el «Sonderlager B» l'any 1944. Aquests camps especials serien tant per a «presoners importants» com per a oficials i presoners de guerra dels aliats occidentals. Els seus interns rebrien un tractament predilecte, per exemple, en el «camp especial A» en comptes de barracons s'hi van construir quatre cases de pedra, unifamiliars i de dos pisos, del mateix tipus que les que tenien els guàrdies SS (i, per tant, amb cuina pròpia, calefacció central, canalitzacions...)¹⁹³ Allí s'hi internà,

¹⁸⁷ Anne Sudrow, «Vom Leder zum Kunststoff. Werkstoff-Forschung auf der Schuhprüfstrecke im Konzentrationslager Sachsenhausen 1940-1945», en *Rüstungsforschung im Nationalsozialismus. Organisation, Mobilisierung und Entgrenzung der Technikwissenschaften*, ed. per Helmut Maier (Göttingen: Wallstein Verlag, 2002), 235.

¹⁸⁸ Buser, *Überleben von Kindern...*, 77.

¹⁸⁹ Sudrow, «Vom Leder zum Kunststoff...», 235.

¹⁹⁰ Morsch i Reckendrees, «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen...», 119.

¹⁹¹ Sudrow, «Vom Leder zum Kunststoff...», 236.

¹⁹² Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 493.

¹⁹³ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

entre d'altres, el canceller federal austríac, Kurt Schuschnigg, empresonat a Sachsenhausen a partir de 1941, fet que suposà que aquestes cases s'anomenessin, també, «cases Schuschnigg».¹⁹⁴

Pel que fa al «Sonderlager B» també s'hi construïren unes casetes noves de pedra en comptes dels genèrics barracons de fusta de la resta del camp. Aquestes casetes o barracons de pedra estaven dividides en dues meitats iguals amb sala d'estar, dormitori i lavabo i, en cada meitat, s'hi havia d'aïllar un presoner que seria controlat des d'un post de vigilància situat entremig de les dues ales de cada casa. Tanmateix la construcció d'aquesta paret divisòria i d'altres elements planejats per a la zona del «Sonderlager B» no es van acabar realitzant.

3.2.2.1.3.- «Pathologie» (Edifici patològic, sala d'autòpsies i dipòsit de cadàvers)

Des de l'obertura del KL, els cadàvers dels presoners morts i assassinats es guardaven en un cobert de fusta al costat del barracó número 1 de la infermeria. L'any 1941 però, es va necessitar un edifici específic i adequat davant del gran número de morts que hi havia. Aquest increment en el nombre de morts estava vinculat no només a la major quantitat d'interns empresonats al camp principal i a la manca d'espai derivada d'aquest augment sinó, també, a les pèssimes condicions higièniques existents. Per aquest motiu, a la primavera de l'any 1941 es construí la «Patologia», un edifici de pedra d'un pis d'alçada amb un magatzem de cadàvers al soterrani.

Tal i com ja hem dit anteriorment, l'any 1944, les SS van fer construir entre els barracons de la infermeria i just al costat de la «Pathologie» una edificació especial amb la funció de bordell per als interns del KL Sachsenhausen que estava situada expressament sobre el dipòsit de cadàvers. Allí van ser-hi prostituïdes internes provinents del KL Ravensbrück.

3.2.2.1.4.- Crematoris

Al KL Sachsenhausen s'hi construïren dos crematoris, el primer, que tenia un caràcter provisional utilitzava uns forns crematoris portàtils, entrà en servei l'any 1939 i restà en funcionament fins la primavera del 1942. El segon crematori, ja fixe, es construí en els terrenys de l'Estació Z, dins de l'edifici en qüestió. Els seus quatre forns van començar a ser completament operatius a partir de març de 1943. Entre aquests dos períodes de temps en què no hi hagué forns crematoris operatius a Sachsenhausen els cadàvers s'havien enviat al crematori de Berlín.¹⁹⁵

Al gener de 1945, en el context d'eliminació de proves sobre l'actuació nazi en els camps de concentració, les SS van intentar eliminar les cendres dels presoners assassinats llençant-ne més de nou tones al canal Hohenzollern, davant de la fàbrica Klinkerwerk. Després de l'alliberament del camp, encara es van trobar dues fosses amb uns 27 metres cúbics d'ossos i cendres humanes.¹⁹⁶

¹⁹⁴Morsch i Reckendrees, «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen...», 116.

¹⁹⁵Morsch i Reckendrees, «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen...», 117.

¹⁹⁶Morsch i Reckendrees, «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen...», 117.

3.2.2.1.5.- «Estació Z»

El desembre de l'any 1941 es donà l'ordre de construir l'edifici de l'Estació Z. Acabat el maig de 1942 va ser inaugurat, formalment, el 28/29 de maig de 1942 amb l'execució de 250 presoners jueus.¹⁹⁷ La inicial barraca de fusta improvisada, on s'executaren els milers de soldats soviètics, va donar pas a un edifici de pedra situat a uns metres de distància. En l'edifici s'hi trobaven, una habitació de servei per a les SS, el vestuari per als presoners, dues sales amb un mecanisme instal·lat i amagat per disparar trets al clatell, un dipòsit o pavelló pels cadàvers i, a continuació, la cambra de gas i el crematori amb quatre forns fixes.

Els nazis van calcular que a la cambra de gas que tenia 11 m² i feia 2,60 m d'alçada s'hi podria encabir fins a 60 presoners. L'escassa grandària es devia a què estava destinada a experimentar i a millorar l'efectivitat del sistema, per això els gasejaments van ser esporàdics i la cambra no va completar-se definitivament fins l'any 1943. Tot i així, els problemes tant de subministrament com amb la patent del Zyklon B també expliquen el seu ús irregular i eventual.¹⁹⁸

A l'hora d'assassinar els presoners seleccionats, aquests entraven a través d'un passadís al vestuari on es despullaven. Allà eren dirigits o bé directament a la cambra de gas, situada a l'esquerra, o bé a la «consulta del doctor», a la dreta. En aquesta sala, un membre de les SS vestit amb una bata blanca examinava els interns i marcava aquells que tenien pròtesis o revestiments dentals d'or.

Aleshores, un home de les SS guiava els interns, d'un en un, a través de l'avantsala cap a la sala on serien executats col·locant-los davant de la barra per mesurar l'alçada que estava fixada a la paret. En el moment que l'SS feia un senyal, un altre membre de les SS disparava des de l'habitació contigua a través d'una escletxa que hi havia tant al mur com a la vara mesuradora just a l'alçada del clatell de la víctima. En aquesta mateixa habitació hi havia un gramòfon d'on sonava música molt forta per evitar que des del vestuari se sentís el so dels trets. Després del tret, dos interns, membres del destacament especial del crematori («Sonderkommando») obrien la porta que conduïa immediatament al magatzem dels cadàvers, el terra del qual estava cobert de serradures, i hi arrossegaven el cadàver per tal d'arrencar-li l'or de les dents.¹⁹⁹

El criteri a l'hora de decidir quins dels presoners moririen a la cambra de gas i quins rebrien un tret al clatell era eminentment econòmic ja que el gas utilitzat per a l'assassinat dels presoners corroeix els metalls com l'or i, per tant, es perdria part del metall preciós que es pretenia recuperar de les víctimes. Pel que fa al component utilitzat per gasejar als interns, s'utilitzà el «Zyklon B», nom comercial del cianur d'hidrogen cristal·litzat fabricat i comercialitzat per l'empresa I.G. Farben com a insecticida, el qual amb la humitat de l'aigua de les dutxes, a temperatura ambient, desprenia el gas verinós.²⁰⁰

¹⁹⁷ Winfried Meyer, «Remembrance of the Holocaust?: *Redesigning the Sachsenhausen Memorial and Museum*», *The Journal of Holocaust Education*, Vol. 7, núm. 3 (1998): 76. <https://doi.org/10.1080/17504902.1998.11087072>

¹⁹⁸ Günter Morsch, «Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager Sachsenhausen», en *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung. Technische Entwicklung. Revisionistische Leugnung*, ed. per Günter Morsch i Bertrand Perz (Berlin: Metropol Verlag, 2011), 267-274.

¹⁹⁹ Panell informatiu, *Murder and Mass Murder in Sachsenhausen Concentration Camp 1936–1945*, Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen, Oranienburg.

²⁰⁰ «Auschwitz: Key dates», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 28 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/auschwitz-key-dates>.

Pel que fa als motius principals per a la utilització de gas, es degué, d'una banda, a l'aspecte pràctic a causa de les elevades quantitats de persones que el règim volia exterminar i, d'altra banda, a què aquest procediment tan extrem era més «ràpid» i «net» i no afectava la «sensibilitat» dels SS, els quals no estaven suficientment preparats per a presenciar massacres tan sagnants i de forma tan continuada en cas de fer afusellaments massius.²⁰¹ Tot i així, el Zyklon B no es va fer servir en combat o a l'aire lliure perquè era massa volàtil, és per això que la seva utilització va quedar restringida en espais hermètics on es deixava que el gas actués durant uns 20 minuts. En el cas del KL Sachsenhausen, a més, hi havia una petita finestra en una de les portes per a què es pogués veure el desenvolupament del procés de gasejament.²⁰²

Per acabar, en referència al nom d'aquest espai, «Estació Z», es pretenia mostrar cínicament als presoners quina seria la seva trajectòria al llarg del camp de concentració. Mentre que s'entrava viu al KL per la «Torre A» la qual tenia la primera lletra de l'abecedari, s'abandonava el camp únicament mort i en forma de fum i cendra a través de les xemeneies de l'«Estació Z». Tot i així, encara que la referència a les lletres de l'abecedari sigui particular del KL Sachsenhausen, la veritat és que, per exemple, a Mauthausen i a altres camps també es deia als interns que mentre accedien al camp per la porta d'entrada, només en podrien sortir a través de les xemeneies del crematori.²⁰³

3.2.2.1.6.- Camps satèl·lit

Tot i que la part més representativa del KL Sachsenhausen és el seu camp triangular i principal («Stammlager» o «camp troncal») el cert és que la gran quantitat de camps exteriors que hi depenien foren essencials per a què el KL Sachsenhausen, en el seu conjunt, acabés tenint tanta importància dins del sistema concentracionari nazi.

Els «Außenlager» o camps externs eren recintes secundaris del camp de concentració principal que servien per internar els presoners a prop, normalment, del lloc on serien forçats a treballar.

Hi ha multitud de maneres de traduir el concepte original alemany sense que hi hagi cap diferència substancial ni canvi en el significat, per tant, és igual de vàlid anomenar-los «camps satèl·lit» com «subcamps», «camps secundaris», «externs», «auxiliars» o «subsidiaris».

Pel que fa al KL Sachsenhausen, la majoria del centenar de camps satèl·lit que tingué, van ser construïts durant la guerra, especialment a partir de l'any 1942 davant la necessitat de mà d'obra de la indústria alemanya, en particular de la indústria de guerra.²⁰⁴ Tot i així, l'exponent més important de camp secundari de Sachsenhausen destinat a la producció bèl·lica va ser la fàbrica de bombarders Heinkel d'Oranienburg que, alhora, va ser el camp exterior més gran i important dependent de Sachsenhausen, amb més de 7.000 presoners produint l'avió de llarg abast He 177. La factoria va ser construïda entre els anys 1936 i 1937 però començà a utilitzar com a mà d'obra presoners a partir de 1942 i quasi exclusivament a partir de 1944. L'any 1943 l'empresa destinà una part dels terrenys de la fàbrica per tal de posar-hi un camp de barracons per albergar els presoners de Sachsenhausen destinats a les seves vuit naus industrials.²⁰⁵

²⁰¹ Salou i Olivares (Eds.), *Los republicanos españoles...*, 77.

²⁰² Morsch, «*Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager...*», 268.

²⁰³ Carlos Hernández de Miguel, *Los últimos españoles de Mauthausen*. 1.a ed. (Barcelona: Ediciones B, 2015), 121.

²⁰⁴ «1936-1945 Konzentrationslager Sachsenhausen...» <https://www.sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1936-1945-konzentrationslager-sachsenhausen>.

²⁰⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 85-87.

D'aquesta manera hi ha una relació directa entre la creació de nous camps de concentració exteriors, les necessitats alemanyes derivades de la guerra, l'increment de treballadors forçats i l'augment de població de la localitat d'Oranienburg.

Un altre camp de treball extern important de Sachsenhausen va ser la «Klinkerwerk Oranienburg», una fàbrica de maons, en la qual les condicions laborals eren tan dures que els mateixos presoners la consideraven com un camp d'extermini mitjançant el treball. Allí, per exemple, a l'estiu de 1942 uns 200 presos, la majoria d'ells homosexuals, van morir a causa de l'arbitrarietat i violència nazis.²⁰⁶

Pel que fa als camps subsidiaris del KL Sachsenhausen, estaven repartits tant pel territori alemany com per les zones ocupades per les tropes nazis. Hi havia camps secundaris tant a la mateixa localitat d'Oranienburg com a Berlín i a la seva àrea metropolitana on, concretament, a part dels camps satèl·lit vinculats al Konzentrationslager Sachsenhausen hi hagué fins a 3.000 petits tallers amb una dotzena aproximada de presoners forçats a treballar.²⁰⁷ Altres camps subsidiaris de Sachsenhausen també es podien trobar a centenars de quilòmetres, com ara Lieberose, Neuengamme i Groß-Rosen, encara que aquests dos últims van acabar esdevenint camps de concentració independents a partir de 1940 i 1941 respectivament.

Finalment, cal esmentar que els milers de dones empresonades al camp de concentració de Sachsenhausen estigueren majoritàriament internades en camps externs i no en del camp principal.

3.2.2.2.- Onades d'internament a partir de l'inici de la guerra

Després de l'inici oficial del conflicte bèl·lic, l'1 de setembre del 1939, començaren a arribar els primers deportats procedents de fora de les fronteres alemanyes. Aquests eren tant presoners de guerra com també ciutadans dels països i zones ocupades pels nazis que, per la seva condició d'«infrahumans» o enemics del règim, serien obligats a treballar, majoritàriament, a la indústria bèl·lica alemanya. Els interns estrangers augmentaren ràpidament fins al punt que, l'any 1944, els presoners que no eren d'origen alemany van arribar a representar el 90% dels presoners del camp de concentració, la majoria dels quals eren civils de la Unió Soviètica i de Polònia.²⁰⁸

L'arribada de presoners de fora de les fronteres alemanyes implicà, també, una nova divisió dels interns. Conseqüentment, sobre el triangle de color que identificava el tipus de pres es pintà la lletra del país de procedència de l'intern o del país on aquest s'havia empresonat.

3.2.2.2.1.- Polonesos

En el KL Sachsenhausen s'hi empresonà gran quantitat de presoners polonesos per dos motius principals. D'una banda, a causa de la proximitat entre aquest país i el camp de concentració i, d'altra banda, en ser Polònia el primer país de majoria ètnica no germànica envaït pel règim nacionalsocialista. En

²⁰⁶ Christel Trouvé, «Strafkommando Klinkerwerk. Zwangsarbeit von Häftlingen für 'Germania'», en *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg*, ed. per Stephanie Bohra (Berlin: Metropol Verlag, 2018), 17.

²⁰⁷ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 241.

²⁰⁸ Nawijn, *Brüggemann i Mitas*, «The effect of Sachsenhausen...», 350.

total van ser deportats a Alemanya entre 60.000 i 80.000 civils polonesos, dels quals uns 6.000 van acabar al KL Sachsenhausen.²⁰⁹

Per citar només alguns casos referents a l'internament de polonesos trobem que, el 6 de novembre de 1939, seguint l'objectiu d'eliminar l'elit intel·lectual polonesa, els nazis van detenir a Cracòvia 183 catedràtics i docents, 169 dels quals foren deportats a Sachsenhausen i 13 hi acabaren morint.²¹⁰ Posteriorment, a partir de 1942, el nombre de presoners polonesos augmentà especialment, fet que s'ha de relacionar directament amb les necessitats de la indústria alemanya que necessitava mà d'obra esclava. Una darrera onada de presoners polonesos arribà a Sachsenhausen com a represàlia per l'aixecament de Varsòvia de l'agost de 1944.

3.2.2.2.2.- Apàtrides

Aquest grup s'identificava amb un triangle de color blau igual que els treballadors forçats estrangers. Com que no hi havia cap sistematització a l'hora de repartir els triangles de colors i, en última instància, depenia dels guàrdies SS, amb el triangle blau també s'hi podia trobar a gitanos a causa del seu nomadisme i a Testimonis de Jehovà, fins que a aquesta comunitat religiosa se'ls adjudicà el triangle de color lila.

Un cas similar passà amb aquelles persones, republicanes, anarquistes... exiliades a causa de la victòria de Franco en la Guerra Civil Espanyola. Si bé en un primer moment, quan van ser detingudes, majoritàriament a l'Estat Francès, van ser considerades com a presoners de guerra pel fet d'estar enrolades, entre d'altres, en Companyies de Treballadors Estrangers, a partir del setembre de 1941 van perdre aquesta categoria i van ser deportats als camps de concentració. Des de llavors i fins l'any 1943, van rebre el triangle de color blau que els senyalava com a apàtrides i, alhora, contradictòriament, se'ls pintava la lletra S en referència a «Spanien». Així doncs, els SS consideraven aquests «apàtrides espanyols» com a «rotspanier» o rojos espanyols. Al KL Sachsenhausen n'hi va haver uns 200 d'internats.

A partir de l'any 1943, com a mínim els republicans espanyols membres de la resistència que s'enviaren al KL Mauthausen, van rebre el triangle vermell i la lletra S.²¹¹ Tanmateix, també hi hagué republicans que, en ser fets presoners tant a la França de Vichy com a la zona ocupada pels alemanys, rebien, a part del triangle vermell, la lletra F en referència a «Frankreich» (França) o «Franzose» (francès). A mode de matís i pel que fa als catalans de l'Estat espanyol, cal assenyalar que, la majoria, havien estat arrestats per la policia de la França col·laboracionista de Pétain.²¹²

3.2.2.2.3.- Soviètics

La població soviètica va ser la que patí major quantitat de víctimes, tant civils com militars en la Segona Guerra Mundial. Les tropes nazis van arribar a capturar uns 5,7 milions d'integrants de l'Exèrcit Roig, dels quals un màxim de 3,3 milions van morir durant el seu captiveri. Uns 600.000 van morir executats

²⁰⁹ «Sachsenhausen: Key Dates», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/sachsenhausen-key-dates?parent=en%2F6810>.

²¹⁰ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 74.

²¹¹ Hernández de Miguel, *Los últimos españoles...*, 124-125.

²¹² Roig, *Els catalans als camps...*, 132.

mentre que la resta va morir de gana, fred i extenuació. Es calcula que només un terç dels presoners de guerra soviètics van tornar a casa vius mentre que dels alemanys empresonats pels soviètics, durant i després de la guerra, van sobreviure dos terços.²¹³

3.2.2.2.4.- Altres nacionalitats

Tot i que es desconeix la quantitat exacta de nacionalitats dels presoners que hi hagué al KL Sachsenhausen per la falta de documentació existent, se n'han arribat a comptabilitzar més de 47.²¹⁴

Tot i així, per citar només alguns dels llocs de procedència coneguts esmentarem, literal i exclusivament, aquells que consten a la base de l'estàtua «Alliberament» de Rene Graetz. Els països en qüestió són: Albània, Alemanya, Anglaterra, Àustria, Bèlgica, Bulgària, Dinamarca, Espanya, França, Grècia, Holanda, Hongria, Itàlia, Iugoslàvia, Luxemburg, Noruega, Polònia, Romania, Txecoslovàquia i Unió Soviètica.

Alguns exemples concrets de grups de deportats executats al KL Sachsenhausen són els dels 71 neerlandesos, membres la resistència, o els 244 miners francesos que havien fet una vaga en contra de les males condicions laborals, els impagaments i la gana causada per l'ocupació nazi. Aquesta va suposar la primera gran deportació de francesos a un camp de concentració.²¹⁵

També van ser-hi internats diversos ciutadans noruecs que, pel fet de ser considerats pels nazis com a membres d'una raça nòrdica, tenien unes relatives millors condicions de vida. A diferència d'altres grups nacionals com ara els francesos o polonesos, als noruecs se'ls va permetre rebre paquets amb aliments enviats per la Creu Roja el contingut dels quals era repartit entre els presoners com a mostra de solidaritat.²¹⁷ Un altre cas es pot trobar el 20 de novembre de 1939, quan la Gestapo ordenà deportar 1.140 estudiants universitaris txecoslovacs que s'havien manifestat a Praga després de l'esfondrament del país. Tanmateix, la majoria d'aquests estudiants van acabar essent alliberats després de la insistència dels seus pares i mares i de les concessions polítiques que van fer els txecs als alemanys.²¹⁸

En total entre 1936 i 1945 unes 58.000 persones van ser empresonades al camp principal de Sachsenhausen però la xifra supera les 200.000 persones si li sumem els seus camps subsidiaris. A causa de la destrucció de proves i de documentació vinculada al camp i a la IKL mai se sabrà amb exactitud la quantitat real de víctimes mortals que hi hagué en total, ni referents a l'Holocaust en general com tampoc referents a aquest camp en particular. Tot i que segons les fonts, la xifra de morts al KL Sachsenhausen variï, generalment s'accepta que aquesta oscil·la entre les 35.000 i 40.000²¹⁹ de les quals s'han pogut identificar 22.091 persones que estan recollides en el «Llibre dels morts».²²⁰

²¹³ Bartov citat a Bamberg, *Historia marxista...*, 217.

²¹⁴ Farmer, «*Symbols that Face...*», 108.

²¹⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 94.

²¹⁶ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 112.

²¹⁷ Morsch i Seferens, «*Der Alltag...*», 22.

²¹⁸ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 66-69.

²¹⁹ Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 712.

²²⁰ «Totenbuch KZ Sachsenhausen 1936 – 1945», *Totenbuch KZ Sachsenhausen*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://www.stiftung-bg.de/totenbuch/main.php>.

3.3.- Funcionalitat del camp

Les particularitats del KL Sachsenhausen, com ara la seva ubicació i forma arquitectònica, van fer que aquest camp desenvolupés certes activitats i funcions de manera exclusiva com també pionera. En ser construït en un moment tan primerenc com és l'any 1936, i ser concebut com a camp model i de referència gràcies, també, al fet de ser el KL més proper a Berlín, «la capital del Reich», Sachsenhausen tingué gran importància tant a nivell propagandístic com en el perfeccionament del control sobre els presoners i en la investigació mèdica.

Igualment, la millora en l'aplicació de tortures i càstigs cap als presoners que s'hi dugué a terme seguint les ordres d'alguns dels personatges més sinistres de les SS, i la gran quantitat de camps secundaris on s'esclavitzava els i les presoners en favor de la indústria alemanya, serveixen per situar el KL Sachsenhausen al capdavant del sistema concentracionari nacionalsocialista i exemplificar l'evolució que aquest tingué.

3.3.1.- Panoptisme

El complex d'instal·lacions destinat als presoners era similar en tots els KL però no idèntic ja que aquests s'havien d'adaptar al terreny en qüestió alhora que les SS experimentaven amb nous dissenys arquitectònics i formes d'organitzar l'espai per tal de millorar-ne l'eficàcia.²²¹

Per tal d'aconseguir l'objectiu de controlar totes i cadascuna de les zones i racons del camp de concentració de Sachsenhausen amb el mínim esforç, es va optar per una construcció en forma de triangle equilàter. Els mitjans per establir un control absolut des de tots els angles sobre els presoners quedaven reduïts al mínim ja que només es necessitava una torre de vigilància secundària a cada vèrtex i una torre de control principal (Torre A) amb una visió panòptica (veure Annex A, figures 1 i 2).

La distribució de les construccions dins del camp principal, independentment de la seva funció, estaven organitzades en forma de ventall amb la Torre A com a punt concèntric i que, alhora, era el punt central de vigilància. La idea d'establir un punt panòptic seguia el model racionalista de control que ja feia anys que s'aplicava a les presons convencionals i que també s'utilitzà en el cas de la presó existent dins del KL Sachsenhausen.

Encara que l'organització del camp seguia els preceptes d'una arquitectura del terror basada en el panoptisme, aquesta mateixa estructura arquitectònica va mostrar les seves mancances davant la impossibilitat d'ampliar-se i mantenir, alhora, la seva eficiència, o el que és el mateix: el control total i absolut sobre els interns. A partir de la construcció del «camp petit» que sortia de la línia de visió de la Torre A, però també després de la construcció dels «Sonderlager» A i B que quedaven darrere del mur perimetral del camp principal, el panoptisme de la Torre A deixà de ser una realitat i necessità de noves torres auxiliars, aquestes repartides al llarg dels murs del camp triangular. Per aquest motiu el camp principal del KL Sachsenhausen és l'únic de tot el sistema concentracionari alemany amb una forma triangular.

²²¹ Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 117.

3.3.2.- Simbolisme

El règim nacionalsocialista volia transmetre el seu poder i fer-lo arribar a tots els racons de la societat alemanya i del sistema concentracionari. No només fàcticament mitjançant organitzacions com les SS o la Gestapo sinó, també, a través del simbolisme. Tot allò dins dels camps de concentració, ja fos un objecte, una persona, una norma o qualsevol acció, era susceptible de ser utilitzat per les SS amb la finalitat de refermar el seu poder sobre els interns i per, alhora, minar la moral dels presoners. Per tant, deixant a banda casos com el significat simbòlic derivat dels noms «Torre A» i «Estació Z» ens podem centrar, específica i únicament, en possiblement l'element més característic i representatiu que es trobaven aquelles persones tot just abans de ser internades dins del camp de concentració principal de Sachsenhausen: la reixa de ferro de l'entrada amb la inscripció «Arbeit macht frei» (traduïda generalment com «El treball fa lliure»). La mateixa frase presidia l'entrada de molts altres camps, entre ells el d'Auschwitz.

El comunista Karl Röder encarregat de reproduir-la en ferro, per primer cop, al KL Dachau seguint les instruccions rebudes de les SS, reconegué l'amarga veritat amagada darrere d'aquesta frase quan digué: «El que realment a nosaltres ens pot fer lliure, ja ho sabem de fa temps. És l'efectiva mort en el treball, en tant que ens ajudi a aconseguir una mort ràpida».²²²

«Arbeit macht frei» és doncs, una frase cínica que, a l'hora de traduir-se a altres llengües, es pot fer de múltiples maneres diferents i amb significats que canvien lleugerament, encara que totes les interpretacions quedin englobades dins aquestes tres paraules.

«El treball fa lliure»: fent una traducció més directa, amb el verb en present i amb la frase en impersonal. Representa que és la societat alemanya qui s'allibera d'aquelles persones, ara internades les quals són posades a treballar en un camp de concentració. Així doncs, la paraula «Arbeit» («treball») s'entén en un sentit «völkisch» presentant-lo com una «tasca nacional»,²²³ ja que precisament la cultura política nacionalsocialista consisteix en entendre el treball com a deure personal amb la nació en comptes de ser un tipus de relació social en una societat de classes.

«El treball et fa lliure»: aquesta traducció dona una informació que està adreçada als interns, per tant, no han de patir per a res si segueixen les normes del camp, si treballen dur tot anirà bé i, fins i tot, podran ser alliberats. Específicament parlant del KL Sachsenhausen, se suposava que la propaganda nazi presentaria el camp com un «centre de reeducació» el qual «educaria» els reclusos per treballar i, en conseqüència, els faria «lliures».²²⁴

«El treball et farà lliure»: traduint el verb, en present originalment, en un temps futur com a mostra que allò que s'està enunciant ha estat prèviament planejat, regulat i que succeeix, en aquest cas, de manera habitual. Amb aquest ús es pretenia humiliar els interns fent-los entendre que, realment, només serien lliures quan morissin a causa de la sobreexplotació laboral a la qual serien sotmesos dins el camp

²²² Karl Röder citat a Dirk Riedel, «Arbeit macht frei. Leitsprüche und Metaphern in der Welt der Konzentrationslager» en *Realität – Metapher – Symbol. Auseinandersetzung mit dem Konzentrationslager (Dachauer Hefte 22)*, ed. per Wolfgang Benz i Barbara Distel (Dachau: Dachauer Hefte, 2006), 12.

²²³ Riedel, «Arbeit macht frei...», 16.

²²⁴ Riedel, «Arbeit macht frei...», 23.

de concentració. Aquesta connotació i significat eufemístic troba la seva justificació, també, en les expressions «extermini a través del treball» i «la mort a través del treball» o, com diria el supervivent d'Auschwitz Edgar Kupfer-Koberwitz; «La mort fa lliure! [...] la mort acaba amb la tirania».²²⁵

En altres camps, com al KL de Buchenwald, a la porta d'entrada hi havia la frase «Jedem das Seine» («a cadascú el que li pertoca») per tal de justificar, segons la ideologia nacionalsocialista, el tracte diferenciat que els diversos grups de presoners rebien per part de la «raça superior».²²⁶ Sobre aquesta mateixa porta d'entrada també hi havia una altra màxima: «Recht oder Unrecht. Mein Vaterland» («El meu país, tingui o no tingui raó»)²²⁷.

3.3.3.- Camp model i de propaganda

A partir de la remodelació i replantejament de les normes de funcionament dels KL proposada per Thodore Eicke, el camp de concentració de Sachsenhausen va assumir importants funcions desenvolupades fins aquell moment pel camp de Dachau. El nou protagonisme es devia a què no només era, a la pràctica, el camp de concentració de Berlín sinó que, alhora, va ser durant els primers anys, el camp de concentració principal del nord d'Alemanya, encara que, posteriorment, altres camps com Neuen-gamme i Stutthof van passar a formar part també d'aquest ordenament territorial.

Entre les principals funcions que va assumir Sachsenhausen hi havia la de mostrar a l'opinió pública, periodistes, diplomàtics estrangers, funcionaris del NSDAP i de l'Estat, de la Wehrmacht... la suposada normalitat dins aquell pretès camp de reeducació on, els presoners rebien un tractament sever però just.²²⁸ S'havia de mostrar un KL modèlic, mirall imitat en funcionament i organització per la resta de camps de concentració. Per a tal objectiu es van preparar diverses zones amb elements destinats a ser fotografiats i exhibits, de la mateixa manera que es preparava els interns i se'ls feia escenificar i recrear situacions que per a res tenien a veure amb la realitat del camp (veure Annex B).

3.3.4.- Crims i experimentació mèdica

A l'hora de parlar de crims mèdics a l'Alemanya nazi, un dels seus moments inicials va ser quan Hitler donà verbalment l'autorització que permetia iniciar les execucions dins les fronteres alemanyes sota l'etiqueta eufemística d'«eutanàsia». Tanmateix, aquesta ordre es formalitzà posteriorment amb una circular secreta retrotraient la data al dia 1 de setembre de 1939.²²⁹ Així doncs, escudant-se rere una suposada qüestió de salut pública i per tal d'evitar tares hereditàries, el règim nazi autoritzava l'extermini, tant dels malalts mentals ingressats en manicomis, com d'aquells que fossin incurables (segons el diari de Goebbels, al gener de 1941 ja n'havien mort 80.000 i encara en quedaven uns 60.000).²³⁰ A aquests pacients se'ls assassinava, normalment, en una cambra de gas camuflada de dutxa i, posteriorment, s'incineraven els seus cossos.

Tant la població, en general, com les Esglésies catòlica i protestant, en particular, van queixar-se a causa de les filtracions que hi hagué d'un procés que difícilment es podia mantenir en secret. Aquest

²²⁵ Kupfer-Koberwitz citat a Riedel, «Arbeit macht frei...», 29.

²²⁶ Riedel, «Arbeit macht frei...», 19.

²²⁷ Roig, *Els catalans als camps...*, 133.

²²⁸ Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 17.

²²⁹ Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi...*, 23.

²³⁰ Roig, *Els catalans als camps...*, 133.

fet, doncs, influí, excepcionalment, en la decisió de Hitler sobre aturar temporalment el procés d'eutanàsia, l'agost de 1941. Tanmateix, fins aquell moment, ja s'havien «alliberat» 93.251 dels 282.696 llits utilitzats pels malalts mentals.²³¹

L'operació inicial d'eliminació de les considerades «vides indignes de ser viscudes» prengué el nom d'«Aktion T-4» a causa de tenir la seu de l'oficina al carrer Tiergarten número 4 de Berlín. Sota aquesta denominació es va dur a terme, en centres especialitzats i des de finals d'octubre de 1939, l'extermini encobert dels malalts mentals així com, posteriorment també, d'altres col·lectius.

A partir de 1942, només uns mesos després que l'Operació T-4 s'hagués aturat, es va recuperar tota aquesta experiència adquirida i acumulada derivada de l'assassinat de malalts mentals i incurables i s'exportà, aplicant-se, a Polònia després que se celebrés la Conferència de Wannsee.

Posteriorment, a partir del 1944, aquesta mena d'assassinats també es dugueren a terme en els mateixos camps de concentració i d'extermini on s'assassinaria unes altres 50.000 persones.

Tot i així, quan l'Operació T-4 encara estava en funcionament, Heinrich Himmler ja ordenà, el mes de març de 1941, que entrés en funcionament l'«Aktion 14 f 13», una operació que reaprofitava el personal i les instal·lacions de l'«Aktion T-4». Amb aquesta ordre s'estenia el programa d'eutanàsia als presos adults de tots els KL que no fossin aptes per treballar i, també, a aquells malalts que ho estessin durant més de tres mesos.²³²

A l'abril de 1941, just en el moment en què el camp satèl·lit de Groß-Rosen va deixar de ser un camp subsidiari de Sachsenhausen per esdevenir un camp de concentració independent, començaren els assassinats de pacients en el camp principal de Sachsenhausen en el marc de l'«Operació 14 f 13» i que suposaren la mort de més de 550 presoners.²³³ La mateixa «Operació 14 f 13» es començà a aplicar als presoners del camp d'Auschwitz el 28 de juliol,²³⁴ traslladant, en aquest cas, els interns que s'havien d'executar a la «clínica d'eutanàsia Sonnenstein» la qual estava situada a uns 20 km de Dresden i on s'utilitzaria monòxid de carboni per tal d'assassinar els presos. No seria fins al cap d'un mes, a començament de setembre quan els assassinats a Auschwitz es començarien a fer amb Zyklon B.²³⁵

Pel que fa a xifres de víctimes i centrant-nos només en dos «centres d'eutanàsia» dels sis que hi havia repartits per tot el «Reich»; en el ja mencionat centre de Sonnenstein, a la localitat de Pirna, s'hi assassinà entre 1940 i 1941 un total de 13.720 persones, la majoria d'elles amb problemes psíquics, d'entre les quals hi havia uns 700 nens, nenes i joves. Posteriorment, durant l'estiu de 1941, foren morts més de mil presoners provinents de diversos camps de concentració en el marc de l'«Operació 14 f 13».²³⁶ L'altre cas referent a «centres d'eutanàsia» el trobem a la localitat de Bernburg (situada prop de Mag-

²³¹ Gallego, *De Múnich a Auschwitz...*, 359-360.

²³² Benito Bermejo, Francesc Boix, *el fotògraf de Mauthausen* (Barcelona: Editorial La Magrana, 2002), 248.

²³³ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 94.

²³⁴ Rees, *Auschwitz. Los nazis y...*, 88-89.

²³⁵ Astrid Ley, «Die Aktion 14f13 in den Konzentrationslagern», en *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung. Technische Entwicklung. Revisionistische Leugnung* ed. per Günter Morsch i Bertrand Perz (Berlin: Metropol Verlag, 2011), 233-234.

²³⁶ «Perfekt Organisierter Krankenmord», *Stiftung Sächsische Gedenkstätten - Gedenkstätte Pirna-Sonnenstein*, consultada el 30 d'agost de 2021, https://www.stsg.de/cms/pirna/historik/krankenmord_auf_dem_sonnenstein.

deburg) on, entre 1940 i la data de clausura del centre a finals d'estiu de 1943, van ser assassinades unes 14.000 persones. Entre aquelles víctimes hi havia tant pacients d'hospitals i d'asils com, també, uns 5.000 presoners dels camps de concentració de Buchenwald, Flossenbürg, Groß-Rossen, Neuengamme, Ravensbrück i Sachsenhausen que, en aquest cas van començar a ser assassinats l'any 1942.²³⁷

Tots aquests assassinats en «centres d'eutanàsia» de presoners provinents de KL estaven dirigits i supervisats des de la IKL, que estava involucrada en els experiments mèdics duts a terme en els camps de concentració i també facilitava interns com a subjectes d'investigació i experimentació.

A partir d'abril de 1942 ja no hi hagué més visites de la comissió de metges que formava part de l'Operació T-4 i la IKL permeté que l'«Operació 14 f 13» acabés per si sola al llarg del 1942 abans de posar-li punt i final, oficialment, durant la primavera de 1943. Tot i així, els assassinats de presoners malalts seguiren per part de les SS encara que sense el suport del personal de l'«Operació T-4».²³⁸

Respecte als experiments mèdics, aquests es van fer en una dotzena de camps de concentració des de l'inici de la guerra i utilitzaren més de 20.000 dels seus interns com a conillots d'Índies.²³⁹ Aquests experiments, que causaren la mort a diversos milers de persones eren duts a terme no només per metges de les SS i de la Wehrmacht, sinó també per facultatius civils.

Al KL Sachsenhausen, per exemple, poc després de l'inici de la guerra, ja s'hi van dur a terme experiments amb agents químics per poder ser utilitzats posteriorment amb finalitats bèl·liques. Entre els múltiples experiments que s'hi feren es trobaven el tractament de cremades produïdes prèviament per gas mostassa²⁴⁰ així com, també, experiments amb munició enverinada i l'administració de combinacions d'estimulants com ara la cafeïna, la cocaïna,²⁴¹ les amfetamines i alguns dels seus derivats com ara la metamfetamina. A part, també es provocà, als interns, gangrena, tifus i hepatitis²⁴² per tal d'intentar revertir-ne, posteriorment, els efectes.

En conseqüència, tant la cooperació com la competició entre diversos experts en guerra química conduí a una experimentació humana que no sempre era iniciada per les SS.²⁴³ Els experiments, com ja s'ha dit, se centraven, principalment, en la medicina militar i la bacteriològica, existint, fins i tot en alguns casos, interessos farmacològics al darrere dels assajos. Les preteses proves, en realitat, no eren més que crims mèdics on, en alguns casos, la mort del subjecte no deixava de ser una part més de l'experiment planejat, tal i com demostren els diversos experiments amb gas verinós ordenats per la Wehrmacht entre els anys 1941 i 1945.²⁴⁴

També es feren investigacions pseudocientífiques per tal de fonamentar acadèmicament el racisme i justificar l'existència d'unes races superiors a d'altres; no només de la «raça ària» pel que fa als alemanys,

²³⁷ «Zur Geschichte Des Historischen Ortes», *Stiftung Sächsische Gedenkstätten - Gedenkstätte für Opfer der NS-„Euthanasie“ Bernburg*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://gedenkstaette-bernburg.sachsen-anhalt.de/geschichte>

²³⁸ Ley, «*Verbrechen gegen Kranke...*», 237-239.

²³⁹ Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 486.

²⁴⁰ Florian Schmaltz, «*Chemical Weapons Research on Soldiers and Concentration Camp Inmates in Nazi Germany*» en *One Hundred Years of Chemical Warfare: Research, Deployment, Consequences*, ed. per Bretislav Friedrich, Dieter Hoffmann, Jürgen Renn, Florian Schmaltz i Martin Wolf (Cham: Springer International Publishing, 2017), 234-235. DOI 10.1007/978-3-319-51664-6_13

²⁴¹ Wachsmann, *KL. Una historia de...*, 493.

²⁴² Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 180.

²⁴³ Schmaltz, «*Chemical Weapons Research...*», 253.

²⁴⁴ Morsch, «*Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager...*», 263-264.

sinó també una suposada «raça pura italiana» fet demostrat per la visita que féu al KL Sachsenhausen l'investigador racial italià Guido Landra el desembre de 1938. Durant la seva estada analitzà diversos presoners jueus i gitanos que haurien de tenir unes característiques oposades a la suposada puresa italiana.²⁴⁵

3.3.5.- Treball esclau

Hitler anuncià el 30 de gener de 1935, en un discurs al Reichstag, que els presoners dels camps de concentració serien utilitzats per a treballs forçats.²⁴⁶ Aquest fet, però, no va tenir especial repercussió econòmica fins que no es començaren a empresonar grans quantitats de persones a partir de 1938 i, sobretot, un cop començà la guerra. El mes de maig de 1940, Alemanya estava utilitzant 1,1 milions de treballadors forçats, majoritàriament polonesos però, després del fracàs de l'estratègia de la guerra llampec o «Blitzkrieg» contra la Unió Soviètica, la importància del treball forçat va créixer molt més, d'igual manera que també augmentaren les funcions desenvolupades per la IKL ja que aquesta oficina va ser, a partir de l'any 1942, l'encarregada de la coordinació del treball esclau. Per exemple l'any 1944 hi havia 12 milions de obrers estrangers a Alemanya, cosa que suposava un terç de la mà d'obra de la indústria d'armament i la meitat de la que operava en l'empresa Krupp.²⁴⁷

En conseqüència, a mesura que avançava la guerra, es va desenvolupar tot un mercat d'esclaus moderns entorn els KL ja que, precisament, els camps de concentració estaven constantment en ampliació. També va ser el cas de Sachsenhausen i els múltiples camps satèl·lits i camps de treball vinculats, fent que la ciutat d'Oranienburg es convertís en un gegantí mercat de treball destinat majoritàriament a la indústria armamentística alemanya²⁴⁸ i d'on les SS van extreure un enorme benefici econòmic. Les empreses pagaven entre 3 i 6 Reichsmark a les SS per cada dia que un presoner treballés dependent de la importància de la feina a realitzar.²⁴⁹

Aquesta situació es materialitzà en el fet que el KL Sachsenhausen acabà tenint aproximadament un centenar de camps satèl·lits i destacaments de treball esclau externs²⁵⁰ la majoria dels quals construïts a partir del 1942 i en actiu fins el final de la guerra.

Tanmateix, cal fer referència a un dels camps satèl·lits destinats al treball esclau més importants del KL Sachsenhausen, la «Klinkerwerk Oranienburg», que es va començar a construir a l'estiu de 1938 i que, segons Heinrich Himmler, el seu promotor, havia de ser la fàbrica de maons més gran i moderna del món. El seu objectiu era proveir a Berlín de 150 milions de maons de gran qualitat per tal de materialitzar la reconfiguració planificada de la ciutat per esdevenir la nova ciutat de «Germania». Tot i així aquesta fàbrica va tenir un greu problema de desorganització ja que va resultar que pedrera situada a Zehlendorf i d'on s'obtenia l'argila, no era de la qualitat adequada per a la producció de maons.²⁵¹

²⁴⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 53.

²⁴⁶ Toran, *Els Camps de concentració...*, 46.

²⁴⁷ Peukert citat a Bamberg, *Historia marxista...*, 226.

²⁴⁸ Bonnesoeur, «*Der Einfluss des kommunalen...*», 10.

²⁴⁹ Salou i Olivares (Eds.), *Los republicanos españoles...*, 77.

²⁵⁰ «1936-1945 Konzentrationslager Sachsenhausen...» <https://www.sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1936-1945-konzentrationslager-sachsenhausen>.

4.- Conclusions històriques: Sachsenhausen, de la postguerra a l'actualitat.

4.1.- Judicis de Nuremberg i desnazificació

La Segona Guerra Mundial va tenir unes conseqüències globals fins aquell moment inimaginables que van repercutir en múltiples aspectes des dels demogràfics i econòmics, als socials, polítics i conceptuals... que van assentar les bases del nou món de postguerra.

Sumades a les importantíssimes destrosses materials, no podem oblidar el nombre de víctimes mortals que hi va haver, ressaltant que la xifra de víctimes civils va ser molt superior a les militars.

Pel que fa als estats, va ser la Unió Soviètica qui va patir la major destrucció amb 1.710 ciutats arrasades, 70.000 aldees destruïdes i entre 21 i 27 milions de morts, el 75% dels quals eren homes entre 15 i 45 anys.²⁵² A Alemanya, hi hagué uns 5,3 milions de soldats morts, gairebé un terç del total mobilitzat i, a aquesta xifra, se li han d'afegir uns altres 3,55 milions de civils morts corresponents, en aquest cas, als territoris que comprèn l'actual República Federal Alemanya «reunificada».²⁵³ A més, s'hauria de tenir present que amb les modificacions frontereres i l'expulsió forçosa de la població d'origen alemany hi hagué entre 12 i 14 milions de desplaçats, principalment provinents de territoris que passaven a formar part de Polònia.

Els resultats de la guerra van ser tan complexos que amb una simple ocupació, divisió i gestió del territori alemany per part de les forces vencedores no se solucionava el problema d'arrel que era el del sistema nacionalsocialista que havia governat el país i ocasionat la guerra. De la mateixa manera, es feia materialment impossible jutjar a tots els implicats i responsables dels resultats de la conflagració a causa de la innegable participació i integració de la població en el manteniment del règim i l'Estat nazi.²⁵⁴ Tampoc era viable repetir una solució com dels Tractats de Versalles que s'havia demostrat totalment inadequada, per aquest motiu, a la Conferència de Potsdam d'agost de 1945, es decidí jutjar la cúpula del NSDAP i de les SS com a representants i responsables últims de la destrucció de mitja Europa, iniciar un procés de desnazificació de la societat i dividir el territori tant d'Alemanya com Àustria i la ciutat de Berlín en quatre zones gestionades per cadascuna de les potències vencedores.

La ciutat escollida per jutjar els jerarques del partit nazi estava ple de simbolisme ja que a Nuremberg, es realitzaven els congressos del partit nazi i també va ser on, 10 anys abans, s'havien aprovat les lleis racials i antisemites conegudes com Llei de Nuremberg.

²⁵² Josep Fontana, *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945*, 1.a ed. (Barcelona: Pasado y presente, 2011), 25.

²⁵³ Rüdiger Overmans, *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg*, 3.a ed. (Munic: R. Oldenbourg Verlag, 2004), 228-231.

²⁵⁴ Military History not Visualised, «*Clean Wehrmacht Myth: Necessary? Feat. Prof. Neitzel*», vídeo de Youtube, 20:15. Publicat el 15 de desembre de 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=t1IVENFSRi0&list=WL&index=12>

Els coneguts com a Judicis de Nuremberg es van iniciar el 20 de novembre de 1945 i duraren quasi un any. Hi hagué 22 acusats principals dels quals 12 van ser condemnats a mort (Göring, Von Ribbentrop, Rosenberg, Streicher, Kaltenbrunner, Franck, Saukel, Seyss-Inquart, Frick, Keitel, Jodl i Bormann, aquest últim en absència), hi hagué tres condemnats a cadena perpètua (Raeder, Funk i Hess) i van ser absolts Schacht, Von Papen i Fritzsche, la resta d'acusats: Speer, Von Schirach, Von Neurath i Doenitz van ser condemnats a penes entre 10 i 20 anys.²⁵⁵

Els Judicis de Nuremberg no van ser els únics que es dugueren a terme encara que, de manera gradual i reflectint el fracàs del procés de desnazificació de la societat alemanya, les penes que es van anar dictant posteriorment van ser cada cop més baixes o commutades per les autoritats militars estatunidenques. Pel que fa als tribunals alemanys, d'una banda els jutges de la RFA, van ser encara més benèvols, fins al punt que la majoria d'aquells que havien perpetrat matances en massa a l'est durant la Segona Guerra Mundial no van ser acusats ni condemnats. En la majoria dels casos, els responsables van viure les seves vides en llibertat, sense càstig i es van poder reintegrar en la societat²⁵⁶ després d'una purga «simbòlica» que va ser una «amnistia de facto», sense elements jurídics però altament eficaç en l'esfera social²⁵⁷ cosa que va permetre la formació d'un Estat eficient. D'altra banda, els tribunals soviètics van ser més severos i, un cop es constituí la RDA, allí també es van fer uns cribratges més profunds i ideològics que comportaren excloure gran quantitat de professionals i, en conseqüència, hi hagué poca eficiència productiva cosa que explica, entre d'altres, l'aixecament posterior al Berlín Oriental l'any 1953.²⁵⁸

Si el procés de desnazificació de la societat alemanya acabà fracassant va ser a causa de la tensió provocada per la nova situació geopolítica internacional (la Guerra Freda) i la necessitat de reincorporar els professionals i personal qualificat a la vida social i econòmica.

El fracàs dels judicis es va començar a forjar quan es va atribuir només a la cúpula nazi i a les SS, la culpabilitat de les atrocitats comeses, obviant que la Wehrmacht i els seus comandaments eren els que havien executat, dia a dia, a centenars i milers de persones, així com també la participació d'una part important d'alemanys corrents.

En limitar la culpa a Hitler i un reduït grup de dirigents es va permetre evitar una reflexió autocrítica de la societat alemanya sobre la seva corresponsabilitat en els crims que s'havien dut a terme. A més, un altre mecanisme autoexculpatori per evitar confrontar la part de responsabilitat moral individual va ser justificant els seus actes seguint la responsabilitat tècnica que tenien.²⁵⁹

Per exemple, Hans Globke, un dels autors de les lleis racials, no només no va ser perseguit sinó que va ocupar importants càrrecs polítics des del primer moment, fins al punt de ser nomenat el 28 d'octubre de 1953, secretari d'Estat de l'Alemanya occidental en el primer gabinet de Konrad Adenauer.²⁶⁰

²⁵⁵ Fontana, *Por el bien...*, 26.

²⁵⁶ Fontana, *Por el bien...*, 27.

²⁵⁷ De Toro, «*La memoria del Holocausto...*», 93.

²⁵⁸ Military History not Visualised, «*Clean Wehrmacht Myth...*» <https://www.youtube.com/watch?v=t1IVENFSRi0&list=WL&index=12>

²⁵⁹ Bauman, *Modernidad y Holocausto...*, 125.

²⁶⁰ Fontana, *Por el bien...*, 28.

Pel que fa a la Wehrmacht, responsable directa de la mort d'entre 8 i 9 milions de no combatents durant la guerra es va beneficiar del mite que havien sigut les SS les responsables de la majoria de crims²⁶¹ i de la necessitat d'incorporar a les noves forces armades de l'Alemanya occidental oficials i comandaments preparats per a un possible conflicte amb la Unió Soviètica.

Respecte als responsables materials de l'extermini, concretament als guàrdies SS dels camps de concentració, un estudi del perfil històric i sociològic dels guàrdies d'Auschwitz, basat en dades estadístiques, va determinar que la dotació de les SS a càrrec dels camps de concentració no destacava pel que fa a la seva estructura ocupacional o nivell d'educació,²⁶² fet corroborat, per altra banda, en l'anàlisi d'Andrea Riedle sobre la guarnició, destinada al KL de Sachsenhausen.²⁶³ Així doncs, el personal d'aquests recintes no divergia massa de la societat a la que pertanyia.²⁶⁴

4.2.- 1945-1950: Camp Especial Soviètic Núm. 7 / Núm. 1

Després de la rendició incondicional de l'Alemanya nazi, de la inspecció dels camps de concentració nazis i de l'alliberament dels antics presoners del règim nacionalsocialista, les potències vencedores adaptaren i aprofitaren algunes de les instal·lacions dels antics «Konzentrationslager» degut a la necessitat d'empresonar els responsables de la guerra i la destrucció ocasionada per aquesta.

Entre tot el seguit de persones que la policia secreta soviètica (NKVD) pretenia empresonar seguint les directrius de l'Ordre número 315, del 18 d'abril de 1945, i també del Pacte de Potsdam entre els aliats, del 2 d'agost de 1945, hi havia: tots els oficials de les SS, de les Waffen-SS, de la policia i del NSDAP; tots els membres de la Gestapo i del SD; tots els ministres i secretaris d'Estat del Reich; els dirigents d'algunes institucions; líders d'administracions provincials així com, també, els oficials de les SA (amb rang superior al de «Sturmbannführer», equivalent al de comandant de batalló o «Major») i els líders de les Juventuts Hitlerianes (amb un càrrec superior al de «Stammführer», també similar també al rang de «Major» o «líder d'unitat»). A més, també es volia empresonar aquells criminals de guerra i responsables, ja fos en la planificació com en la posada en pràctica, d'empreses nazis que haguessin comès crims de guerra, els espies, els sabotejadors, els membres d'organitzacions que operaven subversivament rere les línies de l'Exèrcit Roig, els editors de diaris i els autors de publicacions antisoviètiques. Posteriorment també serien internats aquells comunistes, socialdemòcrates, democratacristians i liberals que s'oposaven a la potència soviètica ocupant i al règim de l'Alemanya oriental mentre s'estava configurant.²⁶⁵

La Unió Soviètica, encarregada de gestionar l'antic KL Sachsenhausen ja que es trobava dins de la seva zona d'ocupació, el va utilitzar com a «camp d'internament» segons la nomenclatura acordada pels aliats. Això es devia a què les forces vencedores, immediatament després de la guerra, van seguir una política d'«arrest automàtic» cosa que explica que, el gran nombre de presoners fets per EUA, 100.000; Regne Unit, 90.000 i l'URSS, 143.000, compartissin unes severes condicions de vida, independentment de l'autoritat sota la qual estaven empresonats.²⁶⁶

²⁶¹ Military History not Visualised, «Clean Wehrmacht Myth...» <https://www.youtube.com/watch?v=tIIVENFSRi0&list=WLE&index=12>

²⁶² Rees, *Auschwitz. Los nazis y...*, 199-200.

²⁶³ Andrea Riedle, «Sozialstruktur und Dienstwege...», 42.

²⁶⁴ Rees, *Auschwitz. Los nazis y...*, 199-200.

²⁶⁵ Farmer, «Symbols that Face...», 104.

²⁶⁶ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 492-493.

El 10 agost de 1945 arribaren els primers 150 presoners i al mes d'octubre ja hi havia unes 12.000 persones internades.²⁶⁷ El camp d'internament va estar en funcionament fins al març de 1950 mantenint el nom de Sachsenhausen però en comptes de seguir sent un «Konzentrationslager» va ser reanomenat com a «Speziallager» o «Sonderlager»,²⁶⁸ conceptes que es tradueixen en ambdós casos com a «Camp Especial», esdevenint d'aquesta manera «Camp Especial Soviètic Sachsenhausen» («Sowjetischer Speziallager» o SSL). En aquest cas, era el «Camp Especial Soviètic» número 7 encara que, a partir del 1948, després d'una centralització dels camps passà a ser el número 1, el principal i també l'últim en clausurar.

El SSL utilitzava només el 15% del KL Sachsenhausen original²⁶⁹ i, tot i així, va ser el camp més gran dels deu que hi havia a la Zona d'Ocupació Soviètica. Durant els seus cinc anys de funcionament s'hi internà entre 50.000 i 60.000 presoners. Pel que fa a morts, l'última entrada registrada al SSL és de finals de 1949 amb el número 11.817.²⁷⁰ En conseqüència, es calcula que van morir unes 12.000 persones,²⁷¹ encara que alguns dels primers estudis i recomptes fets després de la caiguda de la Unió Soviètica eleven la xifra fins a 30.000.²⁷²

La funció del camp especial acordada entre els aliats era la de fer internaments passius, desnazificar i purgar políticament la societat alemanya, encara que el camp va servir, també, com a mesura de repressió soviètica interna seguint la tradició stalinista.²⁷³

La zona del camp de concentració on hi havia les instal·lacions per als assassinats en massa (Estació Z) no es va utilitzar durant el període soviètic. Per tant, les morts dels presoners internats en el SSL es devien a altres causes, ja que aquests no van rebre el mateix tractament que les SS havien dispensat als civils soviètics ni als membres de l'Exèrcit Roig durant el seu captiveri. Les principals causes de mort van ser la gana, la falta d'higiene i les malalties²⁷⁴ especialment si es té en compte que a l'any 1946 hi hagué una sequera que arruïnà la majoria de les collites mundials i l'hivern entre els anys 1946 i 1947 va ser especialment fred.²⁷⁵

Finalment, i per ordre del Ministeri de l'Interior de l'URSS, el 16 de gener de 1950 van començar els alliberaments dels interns dels tres últims camps especials soviètics (Bautzen, Buchenwald i Sachsenhausen) que quedaven a la zona que recentment s'havia conformat com a República Democràtica Alemanya. El dia 30 de març d'aquell mateix any, el comandant del Camp Especial Soviètic, el Major Kostjuchin va presentar l'informe de clausura del Camp Especial Sachsenhausen de la NKVD on s'oficialitzava que el camp ja no existia més.²⁷⁶

²⁶⁷ Prieß, «Das sowjetische Speziallager...», 384-385.

²⁶⁸ Farmer, «Symbols that Face...», 97.

²⁶⁹ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 492.

²⁷⁰ Prieß, «Das sowjetische Speziallager...», 404.

²⁷¹ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 493.

²⁷² Farmer, «Symbols that Face...», 108.

²⁷³ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 493.

²⁷⁴ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 492.

²⁷⁵ Fontana, *Por el bien...*, 25.

²⁷⁶ Prieß, «Das sowjetische Speziallager...», 409.

4.3.- 1950-1961: Caserna de la Volkspolizei i Nationale Volksarmee

Amb la devolució de la sobirania de l'espai a la RDA per part de l'administració dels camps especials soviètics, l'Exèrcit Roig no es retirà totalment, sinó que la part corresponent a l'antic quarter de les SS així com, també, la IKL van continuar sota el seu control fins l'any 1953.

La resta de l'espai passà a ser gestionat per la «Kasernierte Volkspolizei» (KVP, Policia Popular Aquartada) i, a partir del 1956, l'espai també va ser utilitzat per l'acabada de crear «Nationalen Volksarmee» (NVA, Exèrcit Nacional Popular).²⁷⁷ L'antiga acadèmia de les SS es transformà, durant aquesta etapa, en una escola de formació de la NVA i de la policia.

Va ser precisament durant aquesta etapa, després del Camp Especial Soviètic i abans de la inauguració del Monument Nacional commemoratiu Sachsenhausen, que la majoria de les estructures originals del KL es van anar perdent. D'una banda, la IKL, l'antic quarter de les SS i el pati industrial eren una zona militar,²⁷⁸ d'accés restringit, i no estava planejada la seva museïtzació ja que les commemoracions es feien al centre de la localitat d'Oranienburg. D'altra banda, les necessitats de subsistència de la població que vivia prop de l'espai van provocar el desmantellament de gran part dels antics barracons per tal d'aprofitar-ne el material de construcció així com per tenir combustible i, finalment, per a una celebració commemorativa, al maig de 1954 s'acabaren d'ensorrar la majoria de barracons que quedaven.²⁷⁹ Així doncs, el 1956 només hi havia en peu el barracó 14, però aquest va ser desmantellat ja que no encaixava dins el pla de museïtzació del memorial que es tenia.

De la mateixa manera, per motius encara desconeguts, entre els anys 1952 i 1953, els soldats de la caserna de la Volkspolizei van volar amb dues explosions l'edifici i les instal·lacions de l'Estació Z, zona que, posteriorment, va ser utilitzada com a camp de pràctiques de tir. Aquesta doncs, és la causa per la qual aquest espai no va tenir importància en la primera museïtzació de l'antic camp de concentració ja que estava en ruïnes.²⁸⁰

Un altre cas similar el trobem, el 1950 quan immediatament després del traspàs de poders, començà el procés de desmantellament de l'edifici de la presó per tal de reaprofitar les pedres amb les que estava construït fins al punt que l'any 1956 només quedava una de les tres ales que conjuntament donaven la forma de «T» a l'edifici.²⁸¹

4.4.- 1961 - Actualitat. Museïtzació de Sachsenhausen

Quan feia pocs anys que s'havia creat la República Democràtica Alemanya i que l'Exèrcit Soviètic havia deixat d'utilitzar els antics camps de concentració nazis de Buchenwald i Sachsenhausen com a «Camps Especials Soviètics», l'any 1955, el govern de la RDA va decidir l'obertura de tres memorials commemoratius. Els llocs de record estarien situats en cadascun dels principals camps que hi havia hagut dins

²⁷⁷ Prieß, «Das sowjetische Speziallager...», 409.

²⁷⁸ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

²⁷⁹ Zur Nieden citada a Harold Marcuse, «Holocaust Memorials: The Emergence of a Genre». *American Historical Review*, Vol. 115, núm, 1 (2010): 78 <https://doi.org/10.1086/ahr.115.1.53>

²⁸⁰ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

²⁸¹ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

de les seves fronteres, els ja esmentats KL de Buchenwald i Sachsenhausen, juntament amb el camp de concentració de Ravensbrück.²⁸²

4.4.1.- 1961 – 1990: Lloc Nacional de Remembrança i d'Avís de Sachsenhausen

El dia 23 d'abril de 1961 s'inaugurà el «Nationale Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen» (Lloc Nacional de Remembrança i d'Avís de Sachsenhausen) coincidint amb el 16è aniversari de l'alliberament del KL Sachsenhausen per part de l'Exèrcit Roig que s'havia produït durant els dies 22 i 23 d'abril de 1945. El primer memorial inaugurat va ser el de Buchenwald l'any 1958, després el de Ravensbrück el 1960, i finalment el de Sachsenhausen amb l'assistència d'unes d'unes 100.000 persones.²⁸³

La museïtzació de l'espai, inicialment, només contemplava fer-ho amb el camp principal, sense incloure la part corresponent al «camp petit» però van ser precisament les associacions de d'expresoners i supervivents que van pressionar per tal que també s'hi inclogués. Així doncs, entre els anys 1957 i 1958 els barracons número 38 i 39, que havien estat construïts originalment a finals d'estiu del 1938, van ser reconstruïts sobre els seus fonaments originals.

Tot i així, encara que el reconeixement i homenatge cap a la comunitat jueva com a víctima del nazisme no encaixava dins del relat oficial governamental d'obers i camperols antifeixistes i resistents, la pressió exercida pels supervivents jueus va aconseguir que el govern de la RDA, poc abans de l'obertura del memorial, els cedís un espai en el barracó 38 que va rebre el nom de «Museu de la Resistència i del Patiment del poble jueu» («Museum des Widerstandskampfes und der Leiden des jüdischen Volkes»).²⁸⁴

Tanmateix, el disseny del memorial seguia responent a les necessitats polítiques de l'Estat i, per tant, no abordava la recent història del Camp Especial Soviètic, fent prevaldre la representació gloriosa de la lluita antifeixista i el sacrifici dels seus màrtirs, encara que això suposés modificar l'espai i les restes del KL. Aquesta narrativa es podia observar arreu, tant a l'omnipresent Torre de les Nacions, un obelisc triangular amb divuit triangles vermells a cada cara i oposat frontalment a la Torre A; com també es podia veure a les estàtues que s'exposaven o al mur construït al voltant del pati de revista que reforçava la imatge central de la Torre de les Nacions quan s'accedia al camp.²⁸⁵

4.4.2.- 1990 – Actualitat: Museu i Memorial

Després de la «reunificació alemanya» i de la seva reconfiguració estatal, la identitat nacional alemanya ha vist l'inici de la seva normalització. Això ha sigut possible gràcies a un procés de reflexió derivada de la confrontació amb el seu passat tant pels espais de memòria institucionalitzats com pel suport i la pressió de la societat civil. El nou consens nacional ha sorgit després d'integrar i acceptar la responsabilitat col·lectiva i la càrrega política i moral respecte l'Holocaust.²⁸⁶

²⁸² Harold Marcuse, «*Holocaust Memorials...*», 76.

²⁸³ «1961-1990 Nationale Mahn - Und Gedenkstätte Sachsenhausen», *Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://www.sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1961-1990-nationale-mahn-und-gedenkstaette-sachsenhausen/>.

²⁸⁴ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

²⁸⁵ Graell Artigas, «*La memòria alemanya...*», 64-65.

²⁸⁶ Graell Artigas, «*La memòria alemanya...*», 55.

El procés, que encara no està tancat, ha tingut diverses etapes que mostren la dificultat d'arribar al consens.

Els primers conflictes derivats de la confluència de múltiples memòries en un mateix espai començaren ja la primavera de l'any 1991. Precisament, després que finalitzés el monopoli de la memòria per part del SED («Sozialistische Einheitspartei Deutschlands» – Partit Socialista Unificat d'Alemanya) i quan no feia ni un any de l'assimilació de la República Democràtica Alemanya dins de la República Federal Alemanya, es van descobrir dues fosses comunes al voltant de Sachsenhausen als anys 1990 i 1992.

Les protestes, de signe oposat s'anaren alternant. Inicialment van ser les organitzacions internacionals de supervivents de camps nazis i també antifeixistes de la RDA que, d'una banda, s'oposaven a configurar un memorial on la història de l'«Speziallager» estigués al costat de la història dels camps nazis el que per a ells significava reduir el principal element de commemoració i, també, equiparar el terror nazi amb l'estalinista.²⁸⁷

D'altra banda, l'any 1992, un alt funcionari del partit liberal FDP que havia estat internat al Camp Especial Soviètic número 4, a Bautzen, Saxònia, va col·locar un cartell de grans dimensions a la porta del camp menyspreant la memòria de les víctimes del nazisme. En el cartell es considerava els presoners internats a Sachsenhausen després de 1945 com a resistents i estava falsament signat com si el text fos una iniciativa de l'administració del memorial commemoratiu.²⁸⁸ Aquell mateix any 1992, concretament durant la nit del 25 al 26 de setembre, després de la visita que feu al memorial de Sachsenhausen el primer ministre israelià Yitzchak Rabin, hi hagué un atac amb artefactes incendiaris perpetrat per joves d'ultradreta que va cremar el barracó on hi havia el «Museu de la lluita i resistència i del patiment del poble jueu». El foc va provocar la destrucció completa de l'ala esquerra del barracó 38 i greus danys a la mateixa ala del barracó 39. Dos dels responsables de l'incendi van ser detinguts, jutjats i condemnats a presó. Finalment, l'any 1995, les seccions dels barracons que havien estat cremades es van reconstruir, deixant però, les empremtes de l'incendi visibles com a mostra que el feixisme i l'antisemitisme no eren fets del passat, s'havien de recordar i seguir tenint presents. La mateixa ala esquerra del barracó 38 tornà a dedicar-se al poble jueu, explicant la història d'aquest col·lectiu de presoners a Sachsenhausen a través d'algunes biografies, objectes i plafons.²⁸⁹

Entremig d'aquests fets, l'any 1993, el «Nationale Mahn - Und Gedenkstätte Sachsenhausen» (Lloc Nacional de Remembrança i d'Avís de Sachsenhausen)²⁹⁰ canvià el seu nom pel de «Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen» (Museu i Memorial de Sachsenhausen) passant, d'aquesta manera, de tenir un nom que incitava a la commemoració del dolor lligada a la part negativa de la història i que havia de servir com a advertiment, a tenir un nom que utilitzava un terme que fa referència al pensament i a la reflexió sobre persones o esdeveniments amb orgull i celebració.²⁹¹ Alhora, el Museu i Memorial de Sachsenhausen s'integrà dins la Fundació dels memorials de Brandenburg («Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten») i començà el procés per reconfigurar i redissenyar el memorial i museu de Sachsenhausen per actualitzar-lo i adaptar-lo. El procés va ser dirigit per l'historiador Günter Morsch, qui va ser director del Museu i Memorial de Sachsenhausen des del 1993 fins l'any 2018 de la mateixa manera que fou, alhora, director de la fundació a partir del 1997 fins el 2018.

²⁸⁷ Farmer, «*Symbols that Face...*», 104-105.

²⁸⁸ Farmer, «*Symbols that Face...*», 109-110.

²⁸⁹ Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

²⁹⁰ Graell Artigas, «*La memòria alemanya...*», 77.

²⁹¹ De Toro, «*La memoria del Holocausto...*», 87.

Tot i així, l'actual Memorial i Museu de Sachsenhausen no ha esborrat la narrativa que hi hagué a l'espai durant la RDA. La decisió presa, i que segueix amb la dinàmica de destinar espais separats per a cada etapa, ha consistit en destinar-hi un edifici específic, situat en els antics garatges de les SS, en un dels laterals del pati de la comandància. En aquest museu («Neues Museum» o «Nou Museu») s'hi presenta, en una secció, la història del Memorial en si mateix fins a la seva remodelació i s'hi exposen els elements que conformaven la narrativa oficial antifeixista. En una altra exposició dins del Nou Museu també s'hi explica de forma museïtzada la història del KL Oranienburg, el camp primigeni situat al centre de la localitat d'Oranienburg que funcionà entre 1933 i 1934.

Finalment per a la museïtzació de l'Speziallager es decidí no reutilitzar cap espai de l'antic KL encara que els soviètics els haguessin utilitzat, evitant que els i les visitants poguessin establir cap mena de continuïtat i paral·lelismes entre una etapa i una altra. Per a tal exposició es dedicà un espai independent, fora del camp principal triangular, que s'obrí al públic l'any 2001 i que tracta, principalment, entorn la vida quotidiana i els diversos perfils de presoners que hi hagué entre el 1945 i 1950.²⁹²

En conclusió la memòria, a Alemanya, ha guanyat en els últims anys molta importància, no tant pel fet en sí de recordar,²⁹³ oblidar o negar, sinó per les conseqüències que impliquen les diverses maneres de recordar, especialment en una societat que, després del nazisme, va dividir-se durant quaranta anys en dos estats amb visions i versions sovint oposades i enfrontades, també a l'hora d'interpretar el seu passat comú.

El Museu i Memorial de Sachsenhausen incideix especialment en la descentralització de les seves exposicions entenent-les com la manera més precisa i justa d'apropar-se a les diferents fases històriques sense negar els crims nazis ni stalinistes però sense fer cap comparació històrica per evitar equiparacions errònies, trivials i relativitzadores entre els camps de concentració i els camps especials.²⁹⁴ Actualment, com ja s'ha esmentat, el conflicte sobre les diverses etapes de l'espai on s'ubica el Museu i Memorial de Sachsenhausen segueix vigent però la descentralització del memorial amb més de tretze exposicions i la possibilitat de museïtzar encara nous espais permet abordar les seves diferents facetes i històries sense negar les altres.²⁹⁵

En definitiva, el Museu i Memorial de Sachsenhausen segueix sent un memorial commemoratiu però ara és un lloc dinàmic, de diàleg i de memòria que commemora l'Holocaust entès de manera global i com a experiència comuna, que permet confrontar el passat, crear una identitat col·lectiva autocrítica fonamentant així, la imatge de normalitat d'Alemanya envers el món.²⁹⁶

²⁹² Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 78-80.

²⁹³ De Toro, «La memoria del Holocausto...», 88.

²⁹⁴ Heitzer, «Dealing with multiple pasts...», 495-497.

²⁹⁵ Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 82.

²⁹⁶ Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 54-55.

5.- Per saber-ne més, propostes divulgatives

Aquest llibre no pretén ser només teòric, sinó que vol complir amb l'objectiu de fomentar una reflexió profunda sobre el que van representar els sinistres anys del règim nacionalsocialista, en aquest cas materialitzats en el camp de concentració de Sachsenhausen.

Davant l'evidència que el que va passar durant el nazisme supera la nostra capacitat de comprensió, per tal d'evitar fer un compendi descontextualitzat d'estadístiques fredes i difícils de visualitzar, proposem un seguit de recursos que apropin, de manera més entenedora el tema en qüestió.

Una de les principals maneres d'aconseguir-ho, creiem que és a través de fer un «comentari perpetu sobre els testimonis».²⁹⁷ Recuperar les seves experiències i memòries subjectives és quelcom essencial per tenir a les víctimes present i teixir una memòria col·lectiva que permeti difondre la història, a aquelles persones no especialistes, davant la impossibilitat de fer un resum descriptiu global que, inevitablement, seria excessivament simplista.

La manera escollida per apropar i divulgar la història del camp de concentració, doncs, és centrant-nos, en establir comparacions i anàlisis a partir de diferents tipus de material gràfic disponible.

En primera instància, utilitzarem majoritàriament fotografies i dibuixos vinculats a Sachsenhausen. Tot i així, farem servir, quan sigui necessari, algunes informacions i imatges representatives i extrapolables d'altres camps de concentració, en especial del camp de concentració austríac de Mauthausen.

5.1.- Anàlisi comparatiu: fotografies - dibuixos

Establir un marc referencial vàlid és de gran utilitat per a la divulgació ja que permet que l'assimilació de la informació que es dona més enllà de dades estadístiques. És per aquest motiu que, per tal d'aportar als lectors una nova perspectiva i fomentar, alhora, el seu esperit crític, es proposa l'anàlisi d'un seguit de material gràfic compost de fotografies i dibuixos que permetran, alhora, relativitzar certs discursos oficials i verticals per fer-nos ser conscients de la manipulació i parcialitat existent, encara que s'apel·li a una immutable objectivitat, com per exemple, l'aconseguida a través del material fotogràfic.

Les comparacions i anàlisis que es faran poden ser dividides en tres seccions: una primera part fotogràfica i propagandística nazi; una segona secció referent als dibuixos dels interns i, finalment, una tercera part que tractaria sobre les fotografies privades dels guàrdies SS així com, també, aquelles d'ús intern entre les autoritats nazis.

Pel que fa a les fotografies, primer s'esmentaran els elements formals de cada imatge i se'n farà una descripció per, posteriorment, contextualitzar-les i desmuntar el discurs falsejat que volien transmetre. Pel que fa als dibuixos, s'indicarà l'autor i any en què varen ser dibuixats i, mentre descrivim l'obra, també

²⁹⁷ Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi...*, 7.

s'aprofitarà per explicar o intentar esbrinar el missatge de l'autor, ja sigui perquè plasmà allò que va viure o allò que va veure. D'aquesta manera, doncs, es veurà clarament com el discurs propagandístic nazi difereix absolutament d'allò que els interns i internes van experimentar durant el seu empresonament. Respecte a l'apartat referent a les fotografies de caràcter privat dels nazis i d'ús intern, s'aportaran altres imatges, proves i testimonis, tant de Sachsenhausen com d'altres camps (principalment del camp de Mauthausen mitjançant el cas excepcional de Francesc Boix Campo) que contradueixen la suposada objectivitat de les primeres fotografies, i que complementen la història del camp amb una versió que els nazis no volien que veiés la llum pública.

Pel que fa als dibuixos seleccionats, hem de tenir present que alguns van ser fets pels interns durant la seva estada al camp, mentre que d'altres van ser fets un cop alliberats després dels anys. En ambdós casos, tot i així, sempre hi pot haver el dubte de fins a quin punt aquells dibuixos són fidedignes a la realitat o han estat també manipulats, conscient o inconscientment, per la imaginació de l'autor o per records que s'esvaeixen i es contaminen d'altres memòries i experiències.

5.2.- Anàlisi de pel·lícules

Encara que hi ha una gran quantitat de pel·lícules que parlen dels camps de concentració i d'extermini, n'hi ha relativament poques que ho facin únicament i específicament del camp de concentració de Sachsenhausen (especialment si deixem a banda telefilms i minisèries). Tot i així, hem escollit tres pel·lícules que, per l'assessorament històric, qualitat tècnica, ambientació i vigència, encara que no parlin del KL Sachsenhausen o només se centrin en un petit aspecte concret d'aquest, permeten rescatar altres aspectes que són útils per a la seva comprensió, tant pel públic d'aquestes pel·lícules com per la gent interessada en el sistema concentracionari nazi. Així doncs i en aquest darrer cas, el lector o lectora, podrà no només assentar en privat i amb calma la informació rebuda, sinó que també podrà reflexionar al respecte, críticament, a partir de les informacions complementàries i elements visuals recreats que aporten els films seleccionats.

Les tres pel·lícules escollides, ordenades cronològicament segons la data d'estrena són: «Die Fälscher» (traduïda al castellà com «Los falsificadores») un film austroalemany de l'any 2007; «Saul fia» (coneguda al món hispanoparlant com a «El hijo de Saúl») pel·lícula hongaresa de l'any 2015 i, finalment, «El fotógrafo de Mauthausen» produïda el 2018 a l'Estat espanyol i rodada originalment en castellà i alemany.

D'aquestes tres pel·lícules només «Die Fälscher» parla específicament del camp de concentració de Sachsenhausen, ja que «Saul fia» està ambientada a Auschwitz i «El fotógrafo de Mauthausen», com bé indica el seu nom, es refereix al camp austríac.

Cada pel·lícula s'analitzarà, més enllà dels seus elements formals, a partir dels diferents aspectes que aporta cadascuna així com, també, la relació que es pot establir amb els fets i situacions reals que passaren al camp de concentració de Sachsenhausen.

5.3.- Anàlisi d'escultures

Una altra manera d'apropar-se a la història i, sobretot, a la manera com s'ha tractat al llarg del temps és mitjançant l'anàlisi d'escultures. En el cas de Sachsenhausen hi ha dues composicions escultòriques que adquireixen un gran protagonisme, tant pel lloc on estan situades com per la seva força expressiva. Aquestes escultures, una vegada contextualitzades aporten molta informació sobre el tipus de societat

que les va concebre i si es comparen entre elles ens permeten veure diversos elements diferents i complementaris que mostren la intencionalitat amb la qual van ser concebudes.

La primera de les dues estàtues que esmentarem és «Alliberament», de Rene Graetz (veure Annex A, figura 4). Situada originalment en un lloc privilegiat, als peus de la Torre de les Nacions, un obelisc triangular d'uns 35 metres d'alçada, coronat per divuit triangles vermells a cada cara que destaca per sobre de qualsevol altre element del Museu i Memorial (veure Annex A, figura 5). El seu emplaçament i tamany fa que sigui el primer element que el visitant vegi quan entra al recinte del camp, convertint-se en el punt de referència de tot l'espai.

L'estàtua, encarregada per al «Nationale Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen» (Lloc Nacional de Remembrança i d'Avís de Sachsenhausen) inaugurada el 1961, representa el mite polític de la RDA i intenta transmetre aquesta legitimitat estatal. La seva estètica no pretén ser realista sinó, senzillament, commemorar la victòria de l'antifeixisme sobre el feixisme seguint les necessitats polítiques que tenia la RDA. Per aquest motiu l'estàtua està col·locada davant de la Torre de les Nacions que suposa estar oposada literalment i simbòlica a la Torre A, que era el símbol màxim de poder de les SS dins del camp de concentració i l'element més alt fins la construcció de l'obelisc.

«Alliberament» és una composició formada per un grup de tres homes, dos presoners i un soldat soviètic representats en un estil típic de «realisme socialista». El conjunt escultòric representa el moment en què l'Exèrcit Roig, encarnat pel soldat soviètic, allibera els interns (lluitadors antifeixistes) del camp de Sachsenhausen i els ajuda a cobrir-se amb una manta donant-los seguretat però tenint una relació d'igualtat i camaraderia amb ells. L'estil escultòric, ja per sí mateix, no busca cap representació fidedigna de la realitat ja que pretén destacar els valors ideològics del socialisme però, a més, a aquestes figures els manca realisme perquè el model original, mostrava els interns en un estat de feblesa i debilitat que els col·locava en una posició d'inferioritat respecte el soldat soviètic que es va voler evitar.²⁹⁸ Pel que fa als dos presoners acabats d'alliberar, un d'ells mira a l'altre i li allarga el braç amb actitud de solidaritat, mentre que el segon, que també ofereix la seva mà dreta al primer company, manté el seu puny esquerre fermament tancat com a senyal de determinació i de resistència, mentre observa l'horitzó. La mirada d'aquest presoner es pot interpretar tant com de serenitat, com de desafiament però, també, com convidant els espectadors a sumar-se a la lluita antifeixista. La serenitat vindria derivada del fet que el seu malson en el camp de concentració ja ha acabat, en canvi, el desafiament en la mirada cap a l'horitzó seria una metàfora dels entrebancs que sap que encara es trobaran a l'hora de construir la societat socialista fins arribar a la utopia comunista, meta per a la qual lluitaven, lluiten i per la qual van ser empresonats. El conjunt escultòric està situat sobre una base quadrangular on s'hi pot llegir el nom de vint nacions i estats corresponents als llocs de procedència dels presoners internats al KL Sachsenhausen, encara que amb el pas del temps i de la publicació de noves investigacions des del 1961, aquesta llista ha quedat desactualitzada per ser incompleta. Seguint amb la idea que es tracta d'un monument de caire antifeixista, la intenció que hi ha darrere és la d'unificar i assimilar ideològicament tots els presoners i la de donar constància de l'existència, a nivell internacional de la lluita per la societat socialista.

L'estàtua composta per unes poderoses línies verticals marcades pel tall dels uniformes dels presoners no destaca pels seus detalls ni el seu realisme estètic. Precisament els uniformes dels presoners estan sencers i no semblen pas bruts ni esparracats. D'igual manera els presoners no tenen el cabell rapat ni semblen estar fatigats, desnodruts, esquelètics, ni haver estat víctimes de maltractaments per part dels nazis.

²⁹⁸ Kopp citada a Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 67.

Es tracta d'un elogi a la força, virilitat i heroisme d'aquells que han sobreviscut al camp de concentració i, per tant, han vençut el feixisme de la mateixa manera que, també, ho ha fet el soldat soviètic però aquest amb les armes.

El tipus de presoners a qui l'estàtua fa referència és bàsicament als presoners polítics, fet refermat si es té present que l'estàtua està just davant de la Torre de les Nacions on només hi ha triangles vermells. «Alliberament» s'ha d'entendre com un element d'autoafirmació, de propaganda i d'ús intern per a les societats de l'òrbita soviètica. Per aquest motiu, l'estil escultòric és el realisme socialista i no té cap més detall realista que pugui desencadenar altres emocions en l'espectador.

En oposició a la glorificació de l'heroisme de la lluita antifeixista que transmet l'estàtua de Rene Graetz en el camp triangular principal, trobem l'escultura «Pietà» de Waldemar Grzimek que té una intencionalitat i estètica diferents.

«Pietà» també està formada per un grup de tres figures però, en aquest cas, són dos presoners que estan carregant el cadàver d'un camarada.²⁹⁹ L'estàtua que estava col·locada fora del camp principal, es trobava a la mateixa zona on havia estat l'Estació Z, lloc on s'havien dut a terme els assassinats en massa.

L'escultura estava col·locada originalment sota el sostre de ciment subjectat a 9 metres d'alçada per diverses pilones, que s'havia construït per cobrir l'Estació Z després que l'edifici hagués estat volat amb dues explosions entre el 1952 i 1953 per la «Volkspolizei» de la RDA (veure Annex A, figura 6). Tot i així, l'espai de l'Estació Z ha patit remodelacions amb el temps, que han fet que, actualment, l'obra es trobi en un context diferent de l'original i que rebí una nova llum interpretativa encara que l'estàtua i l'espai, en el seu conjunt, segueixin incidint en el patiment i sofriment dels presoners³⁰⁰ (veure Annex A, figura 7).

L'espai original creava una atmosfera monumental emmarcada pel sostre de ciment, pesant i alhora fugaç, que impedia la commemoració contemplativa. El nou disseny, inaugurat pel 60è aniversari de l'alliberament del KL Sachsenhausen, guanyà el premi arquitectònic «Preis des Deutschen Stahlbaues 2006» (Premi de la enginyeria de construcció metàl·lica de l'any 2006). La remodelació de l'espai, ara sí estava concebuda com una construcció contemplativa sobre les restes de l'edifici nazi i les protegia de les inclemències climàtiques.³⁰¹

L'escultura de «Pietà» tampoc és realista perquè exagera algunes parts dels cossos per dotar-los de dramatismes encara que els reflecteix de manera més acurada que en el cas d'«Alliberament». A «Pietà» els personatges que s'hi representen sí que van amb el cap rapat i els seus cossos es veuen fràgils, prims i allargats. Els ossos, se'ls marquen accentuadament, en especial els angles dels genolls, colzes i espatlles, tant del cadàver com del presoner que està corbat i traginant el mort. En aquest cas les postures i les robes dels presoners són molt més versemblants ja que un d'ells està encorbat i va descamisat mentre que el presoner que està dret té la camisa de l'uniforme oberta i desbotonada quedant-li d'una manera més natural i menys rígida. Contrasten, també, la tensió de la tela aguantant el cos inert del presoner i la mà que l'agafa amb el braç sense vida que cau a pes mort i s'arrossega pel terra.

²⁹⁹ Harold Marcuse, «*Holocaust Memorials...*», 79.

³⁰⁰ Graell Artigas, «*La memòria alemanya...*», 65-68.

³⁰¹ «Deutscher Stahlbaupreis für Gedenkstätte Sachsenhausen 'Station Z'», *Stahlbau Vol. 7 núm. 75 (2006): 610-611*, <https://doi.org/10.1002/stab.200690087>

Pel que fa al presoner que està dret, tot i que se'l veu fort, especialment a través de la tensió de la seva mà dreta agafant amb força la tela per carregar el cadàver, també se'l veu prim i amb les conques dels ulls molt enfonsades i marcades, fet que ressalta els seus ulls i la mirada cap a l'infinit. Així doncs, les cares abstractes dels personatges servirien, inicialment, per incidir i refermar la preeminència del lluitador antifeixista, relegant a un segon terme el fet de representar els presoners com a víctimes passives dels mètodes d'assassinat nazis.³⁰² La nova configuració de l'espai de l'Estació Z, tanmateix, permet reinterpretar la mirada perduda i inexpressiva del presoner dret que, amb la seva cara abstracta i desdibuixada també causa la sensació d'estar traumatitzat per la seva experiència dins del camp de concentració.

Finalment cal esmentar la importància del nom de l'obra, «Pietà». Amb aquest nom es fa referència a la iconografia cristiana de la Pietat d'una Mare de Déu trista amb Crist mort en els seus braços. Amb aquesta referència cristiana s'excloïa el col·lectiu jueu de la representació encara que la intenció de Grzimek precisament evocava el contrari de la iconografia cristiana, això és a la força, a l'orgull i a la resistència dels presoners vius perseverants en la seva lluita.

Amb aquestes escultures es pretenia retre homenatge a les víctimes i, alhora, dignificar la seva mort i, també, recordar i advertir que el passat al qual feien referència no s'havia de tornar a repetir, recolzant-se en la idea de la construcció d'una nova societat socialista.³⁰³

6.- Conclusions

Gràcies a la investigació inherent al Treball de Final de Màster del qual ha acabat sorgint aquest llibre, es va poder veure, de manera detallada, la complexitat que hi havia i que encara hi ha rere el camp de concentració de Sachsenhausen. Aquest fet es va poder comprovar, especialment, a partir d'analitzar la seva particular evolució durant els anys en què estigué en funcionament com a camp de concentració nazi i, també, en veure els canvis de les seves funcions, els diferents tipus d'elements constructius i arquitectònics, la tipologia de presoners que hi va haver, etc.

Ha quedat palesa la necessitat de contextualitzar el camp de concentració no només dins de la societat que el creà i que va veure's beneficiada pel treball esclau dels seus presoners sinó que, també cal, emmarcar-lo dins de la ideologia que el va concebre i dissenyar per tal que servís de camp model per a tota la resta.

A l'hora de divulgar la història d'aquest camp, és especialment important, sobretot quan es visita l'actual Museu i Memorial, tenir present les diferents etapes que ha tingut l'espai. En conseqüència, conèixer, d'una banda, els debats existents a l'hora d'interpretar el nazisme i, d'altra banda, identificar quina era la perspectiva política que volgué transmetre el govern de l'Alemanya Oriental amb la museïtzació de l'antic camp de concentració permeten tenir una visió més global del fenomen i, alhora, tenir les eines per ser capaços d'interpretar l'espai d'una manera més objectiva.

Entenem que explicar la història, independentment de la temàtica i del format no significa ser un simple transmissor que canalitza un seguit d'informacions. Cal esdevenir el nexa d'unió entre el passat i el

³⁰² Graell Artigas, «La memòria alemanya...», 68.

³⁰³ Zimmering, «El mito político...» 121.

present que permeti construir una continuïtat històrica a partir de les diferents memòries que donaren i donen testimoni dels fets. Per tant, davant la impossibilitat d'alterar uns fets objectius i negatius del passat, la principal meta de l'anàlisi històric ha de ser fomentar la possibilitat d'extreure'n resultats, coneixements i conclusions que siguin aplicables de manera positiva al present i al futur.³⁰⁴

Un aspecte positiu derivat de la visita al Museu i Memorial seria, per exemple, despertar en el públic un major interès i esperit crític envers el nazisme i dels camps de concentració aprenent els orígens i les nefastes conseqüències del règim nacionalsocialista. Si s'aconsegueix un aprenentatge i una experiència positiva, ja sigui durant el recorregut per aquest camp com, també, per altres espais de memòria alhora que mitjançant diversos recursos d'anàlisi i reflexió, probablement s'aconseguirà que hi hagi una difusió verbal positiva per part del públic visitant. Precisament, la difusió verbal positiva és especialment necessària a l'hora de promoure aquest tipus de museus i espais commemoratius, on fer-ne propaganda i publicitat és èticament qüestionable.³⁰⁵

³⁰⁴ Davis citat a Nawijn, Brüggemann i Mitas, «*The effect of Sachsenhausen...*», 356-357.

³⁰⁵ Nawijn, Brüggemann i Mitas, «*The effect of Sachsenhausen...*», 357.

7.- Referències bibliogràfiques

Llibres

- Alexandre, Jean-Michel. «Prefaci». En *La memoria colectiva*, Maurice Halbwachs, 7-15. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2004.
- Bambery, Chris. *Historia marxista de la Segunda Guerra Mundial*. 1.a ed. Barcelona: Pasado y Presente, 2015.
- Bauman, Zygmunt. *Modernidad y Holocausto*. 8.a ed. Madrid: Ediciones Sequitur, 1997.
- Benz, Wolfgang. *El Tercer Reich. 101 preguntas fundamentales*. 1.a ed. Madrid: Alianza Editorial, 2009.
- Bermejo, Benito. Francesc Boix, *el fotògraf de Mauthausen*. 1.a ed. Barcelona: Editorial La Magrana, 2002.
- Bonnesoeur, Frédéric. «Der Einfluss des kommunalen Umfeldes auf die Etablierung der Konzentrationslager Oranienburg (1933-1934) und Sachsenhausen (1936-1945)». En *Schwierige Nachbarschaft? Deutsche Städte und «ihre» Konzentrationslager vor und nach 1945*, editat per Horst Seferens, 1-12 Berlin: Metropol Verlag 2018.
- Burke, Peter. *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*. 1.a ed. Barcelona: Editorial Crítica, 2005.
- Buser, Verena. *Überleben von Kindern und Jugendlichen in den Konzentrationslagern Sachsenhausen, Auschwitz und Bergen-Belsen*. 1.a ed. Berlin: Metropol Verlag, 2011.
- Evans, Richard J. *El Tercer Reich en el poder, 1933-1939*. 1.a ed. Barcelona: Ediciones Península, 2017.
- Fontana, Josep. *El siglo de la Revolución. Una historia del mundo desde 1914*. 1.a ed. Barcelona: Editorial Planeta, 2017.
- Fontana, Josep. *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945*. 1.a ed. Barcelona: Pasado y presente, 2011.
- Gallego, Ferran. *De Múnich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945*. 1.a ed. Barcelona: Plaza & Janés, 2001.
- Gallego, Ferran. *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*. 1.a ed. Barcelona: Debate, 2006.
- Geppert, Daniela. *Sachsenhausen 1936-1945. Bilder von Orten, Plätzen und Bauten*. Text inèdit, 1996 (sense paginar).
- Graell Artigas, Bernat. «La memòria alemanya. Estudi de cas a partir del memorial de Sachsenhausen». Treball de final de màster: UB-UOC, 2019. <https://bit.ly/37vx9N9>.
- Halbwachs, Maurice. *La memoria colectiva*. 1.a ed. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2004.
- Harding, Thomas. Hanns and Rudolf: *the German jew and the hunt for the Kommandant of Auschwitz*. 1.a ed. Londres: Windmill Books, 2014.

- Hax, Iris. Pflasterstein. *Das KZ Oranienburg und die "wilden" KZ in Berlin-Brandenburg. En Vom Monument zur Erinnerung. 25 Jahre Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten in 25 Objekten*, editat per Ines Reich, 30-36. Berlín: Metropol Verlag, 2017.
- Hernández de Miguel, Carlos. *Los últimos españoles de Mauthausen*. 1.a ed. Barcelona: Ediciones B, 2015.
- Hobsbawm, Eric. *Historia del siglo XX. 1914-1991*. 4.a ed. Barcelona: Editorial Crítica, 1996.
- Huysen, Andreas. *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*. 2.a ed. Buenos Aires: FCE, 2007.
- Jackson, Gabriel. *Civilización y barbarie en la Europa del siglo XX*. 1.a ed. Barcelona: Editorial Planeta, 1997.
- Jiménez Burillo, Florencio. *L'holocaust nazi*. 1.a ed. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2005.
- Kaienburg, Hermann. «Sachsenhausen. Stammlager». *En Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, editat per Wolfgang Benz i Barbara Distel, Volum 3, 17-72. Munic: C.H. Beck, 2006.
- Kershaw, Ian. *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*. 4.a ed. Londres: Arnold, 2000.
- Levi, Primo. *Si esto es un hombre*. 3.a ed. Barcelona: Muchnik Editores, 1995.
- Ley, Astrid. «Verbrechen gegen Kranke und Geschwächte im Vorfeld der Lagerräumung 1945. Die Abschiebung und Ermordung als 'marschunfähig' eingestufte Häftlinge im KZ Sachsenhausen». *En Konzentrationslager. Studien zur Geschichte des NS-Terrors*, Quadern 1, editat per Detlef Garbe i Günter Morsch, 37-62. Berlin: Metropol Verlag, 2015.
- Ley, Astrid. «Die Aktion 14f13 in den Konzentrationslagern». *En Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung. Technische Entwicklung. Revisionistische Leugnung*, editat per Günter Morsch i Bertrand Perz, 231-243. Berlin: Metropol Verlag, 2011.
- Morsch, Günter, i Alfred Reckendrees. «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen Regierungskommission». *En Befreiung Sachsenhausen 1945 Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Vol. 7*, editat per Morsch, Günter, i Alfred Reckendrees, 112-119. Berlin: Hentrich, 1996.
- Morsch, Günter. «Prefaci». *En Jüdische Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936 bis 1945*, editat per Günter Morsch i Susanne zur Nieden, 9-17. Berlin: Hentrich, 2004.
- Morsch, Günter. «Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager Sachsenhausen». *En Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung. Technische Entwicklung. Revisionistische Leugnung*, editat per Günter Morsch i Bertrand Perz, 260-276. Berlin: Metropol Verlag, 2011.
- Morsch, Günter i Ley, Astrid (Eds.). *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936 - 1945*. 6.a ed. Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016.
- Otters, Maraike. «Fotografien sowjetischer Kriegsgefangener aus dem Konzentrationslager Sachsenhausen. Eine Untersuchung antisowjetischer 'Propagandabilder'». *En Besatzung - Vernichtung - Zwangsarbeit. Beiträge des 20. Workshops zur Geschichte und Gedächtnisgeschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, editat per Frédéric Bonnesoeur, Philipp Dinkelaker, Sarah Kleinmann, Jens Kolata i Anja Reuss, 105-136. Berlin: Metropol Verlag, 2017.

- Overmans, Rüdiger. *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg*. 3.a ed. Munic: R. Oldenbourg Verlag, 2004.
- Prieß, Lutz. «Das sowjetische Speziallager Nr. 7/ Nr. 1. Sachsenhausen». En *Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945-1950*. Vol. 1, editat per Alexander von Plato i Sergej Mironenko, 380-410. Berlin: Akademie Verlag, 1998.
- Rees Laurence. *Auschwitz. Los nazis y la 'solución final'*. 1.a ed. Barcelona: Editorial Crítica, 2005.
- Riedle, Andrea. «Sozialstruktur und Dienstwege von KZ-Personal». En *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg*, editat per Stephanie Bohra, 37-49. Berlin: Metropol Verlag, 2018.
- Riedel, Dirk. «Arbeit macht frei. Leitsprüche und Metaphern in der Welt der Konzentrationslager». En *Realität – Metapher – Symbol. Auseinandersetzung mit dem Konzentrationslager (Dachauer Hefte 22)*, editat per Wolfgang Benz i Barbara Distel, 11-30. Dachau: Dachauer Hefte, 2006.
- Roig, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. 8.a ed. Barcelona: Edicions 62. 1995.
- Salou Olivares, Pierre, i Veronique Salou Olivares (Eds.). *Los republicanos españoles en el Campo de concentración nazi de Mauthausen*. El deber colectivo de sobrevivir. 1.a ed. Paris: Éditions Tirésias, 2005.
- Schmaltz, Florian. «Chemical Weapons Research on Soldiers and Concentration Camp Inmates in Nazi Germany». En *One Hundred Years of Chemical Warfare: Research, Deployment, Consequences*, editat per Bretislav Friedrich, Dieter Hoffmann, Jürgen Renn, Florian Schmaltz i Martin Wolf, 229-258. Cham: Springer International Publishing, 2017. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51664-6_13
- Sudrow, Anne. «Vom Leder zum Kunststoff. Werkstoff-Forschung auf der Schuhprüfstrecke im Konzentrationslager Sachsenhausen 1940-1945», en *Rüstungsforschung im Nationalsozialismus. Organisation, Mobilisierung und Entgrenzung der Technikwissenschaften*, editat per Helmut Maier, 214-249. Göttingen: Wallstein Verlag, 2002.
- Toran, Rosa. *Els Camps de concentració nazis: paraules contra l'oblit*. 1.a ed. Barcelona: Edicions 62 - Generalitat de Catalunya, 2005.
- Torner, Carles: Shoah. *Una pedagogia de la memòria*. 1.a ed. Barcelona, Editorial Proa, 2002.
- Trouvé, Christel. «Strafkommando Klinkerwerk. Zwangsarbeit von Häftlingen für 'Germania'». En *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg*, editat per Stephanie Bohra, 13-21. Berlin: Metropol Verlag, 2018.
- Wachsmann, Nikolaus. KL. *Una historia de los campos de concentración nazis*. 1a edició. Barcelona: Editorial Crítica, 2015.

Articles

- Álvarez Espinosa, Daniel Francisco. «Gallego, Ferrán (ed.), 'Pensar después de Auschwitz'. Mataró, El Viejo Topo, 2004, 225 pp», *Revista de Historia Actual* Vol. 2, núm. 2 (2004): 178-180. <https://www.historia-actual.org/Publicaciones/index.php/rha/article/view/1520>
- Bartov, Omer. «Resseña de 'The Unmasterable Past. History, Holocaust and German National Iden-

tity' per Charles S Maier» *German Politics & Society*, núm. 16 (1989): 58-60. <http://www.jstor.org/stable/23735210>.

-Farmer, Sarah. «Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen». *Representations* núm. 49 (1995): 97-119. <https://doi.org/10.2307/2928751>

-Gallego, Ferran. «El nazismo como fascismo 'auténtico'». *HMiC: història moderna i contemporània*, [en línia], núm. 1 (2003), 121-146, <https://raco.cat/index.php/HMiC/article/view/22051>

-Grab, Walter. «German Historians and the Trivialization of Nazi Criminality: Critical Remarks on the Apologetics of Joachim Fest, Ernst Nolte and Andreas Hillgruber». *Australian Journal of Politics & History*, Vol. 33, núm. 3 (2008): 273-278. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8497.1987.tb00152.x>

-Heitzer, Enrico. «Dealing with multiple pasts: conflicts and memory politics in the Sachsenhausen memorial since 1989». *The Journal of Social Policy Studies*. Vol. 13, núm. 3 (2015): 489-500 <https://bit.ly/2VC5fgm>.

-Ley, Astrid. «"Medizin und Verbrechen": Das Krankenrevier des KZ Sachsenhausen 1936-1945». *Gedenkstätten-Rundbrief*, núm. 129 (2006): 3-11. <https://bit.ly/3lKJXYu>

-Ley, Astrid. «Spanische Häftlinge im KZ-Sachsenhausen». *Gedenkstätten-Rundbrief*, núm. 151 (2009): 26-31. <https://bit.ly/3CD7oZB>

-Marcuse, Harold. «Holocaust Memorials: The Emergence of a Genre». *American Historical Review*, Vol. 115, núm. 1 (2010): 53-89 <https://doi.org/10.1086/ahr.115.1.53>

-Mason, Timothy. «Whatever Happened to 'Fascism?'», *Radical History Review*, núm. 49 (1991): 89-98. <https://doi.org/10.1215/01636545-1991-49-89>

-Meyer, Winfried. «Remembrance of the Holocaust?: Redesigning the Sachsenhausen Memorial and Museum». *The Journal of Holocaust Education*, Vol. 7, núm. 3 (1998): 71-86. <https://doi.org/10.1080/17504902.1998.11087072>

-Morsch, Günter i Horst Seferens. «Der Alltag der Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936-1945». *Gedenkstätten-Rundbrief*, núm. 101 (2001): 17-22. <https://bit.ly/37uKtkP>

-Nawijn, Jeroen, Miriam Brüggemann i Ondrej Mitas. «The effect of Sachsenhausen visitors' personality and emotions on meaning and word of mouth». *Tourism Analysis*, Vol. 22 (2017): 349-359. <https://doi.org/10.3727/108354217X14955605216096>

-Sachser, Friedo. «Federal Republic of Germany». *American Jewish Year Book*, Vol. 88 (1988): 317-336. http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/1988_9_CentralEurope.pdf

-Stahlbau. «Deutscher Stahlbaupreis für Gedenkstätte Sachsenhausen 'Station Z'», *Stahlbau* Vol. 7 núm. 75 (2006): 610-611, <https://doi.org/10.1002/stab.200690087>

-De Toro, Francisco Miguel. «La memoria del Holocausto en Alemania: la memoria dividida». *Historia Social*, núm. 65 (2009): 87-104. <http://www.jstor.org/stable/40658060>

-Vilches, Jorge. «Ressenya de 'Ferran Gallego: De Munich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945, Barcelona, Plaza y Janes, 2001, 521 pàgs'» *Historia y política*, núm. 8 (2002): 349-354. <https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44861>

-Walther, Rudolf. «Eine fulminante Rede». *Die Tageszeitung*, 18 de novembre de 2007. <https://taz>.

de/!5191476/

-Zimmering, Rania. «El mito político de la RDA», *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*, Vol. 44, núm. 181 (2001): 115-131.

<https://doi.org/10.22201/fcpys.2448492xe.2001.181.48522>

Pel·lícules

-Nemes, László (2015). *Saul fia* [Hijo de Saúl]. Laokoon Filmgroup.

-Ruzowitzky, Stefan (2007). *Die Fälscher* [Los falsificadores]. Aichholzer Film; Magnolia Filmproduktion; Babelsberg Studio.

-Targarona, Mar (2018). *El fotógrafo de Mauthausen*. Rodar y Rodar.

Webgrafia

-Fahrendorff, Tim i Moritz Reininghaus. «Der Falschmünzer». *Jüdische Zeitung*. 12 de març de 2008. Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://web.archive.org/web/20080312121916/http://www.j-zeit.de/archiv/artikel.68.html>.

-Gedenkstätte Sachsenhausen. Sachsenhausen Memorial. «*Kommandantur- Gegenwelt zum Häftlingslager / Command Headquarters - Contrast to the Prisoners' Camp*». Vídeo de Youtube, 2:28. Publicat el 17 de juny del 2020 <https://youtu.be/tQwxJik4S1Q>

-Gedenkstätte Sachsenhausen. Sachsenhausen Memorial. «*Krankenrevier – Häftlingsärzte- und pfleger /// The Infirmary - Prisoner-Doctors and Prisoner-Nurses*». Vídeo de Youtube, 5:37. Publicat el 12 d'agost de 2020. <https://youtu.be/3ifflcb0NdE>

-Institut Tereziánské Iniciativy. «*Sachsenhausen*». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://www.holocaust.cz/de/geschichte/nazistische-konzentrationslager-und-ghettos/konzentrationslager/sachsenhausen-2/>

-Military History not Visualised. «Clean Wehrmacht Myth: Necessary? Feat. Prof. Neitzel». Vídeo de Youtube, 20:15. Publicat el 15 de desembre de 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=t1IVENFS-Ri0&list=WL&index=12>

-PAZ, CONVIVENCIA Y DERECHOS HUMANOS. «Conferencia de Manuel Delgado sobre memoria colectiva y memoria histórica en Maurice Halbwachs». Vídeo de Youtube, 54:30. Publicat el 13 de maig de 2020. <https://youtu.be/IU3z8uCFM8g>

-*Stiftung Bayerische Gedenkstätten - KZ Dachau*. «*KZ Dachau 1933–1945*». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/historischer-ort/kz-dachau-1933-1945/>.

-*Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*. «*1936-1945 Konzentrationslager Sachsenhausen*». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://www.sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1936-1945-konzentrationslager-sachsenhausen/>

-*Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*. «1961-1990 Nationale Mahn - Und Gedenkstätte Sachsenhausen». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://www.>

sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1961-1990-nationale-mahn-und-gedenkstaette-sachsenhausen/.

-*Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*. «Eine echte Fälschung». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://www.sachsenhausen-sbg.de/sammlung-forschung/objekt-im-fokus/bernhard-faelschung/>.

-*Stiftung Sächsische Gedenkstätten - Gedenkstätte für Opfer der NS-„Euthanasie“ Bernburg*. «Zur Geschichte Des Historischen Ortes». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://gedenkstaette-berenburg.sachsen-anhalt.de/geschichte/>.

-*Stiftung Sächsische Gedenkstätten - Gedenkstätte Pirna-Sonnenstein*. «Perfekt Organisierter Krankentod.» Consultada el 30 d'agost de 2021. https://www.stsg.de/cms/pirna/historik/krankentod_auf_dem_sonnenstein.

-*Totenbuch KZ Sachsenhausen*. «Totenbuch KZ Sachsenhausen 1936 – 1945». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://www.stiftung-bg.de/totenbuch/main.php>

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «1941: Fechas Clave». Consultada el 30 d'agost de 2021 <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/1941-key-dates>.

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «Auschwitz: Key dates». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/auschwitz-key-dates>

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «The bodies of two Czech prisoners shot in the Wiener Graben quarry at Mauthausen». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa29746>.

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «La Conferencia De Wannsee y La ‘Solución Final’». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/the-wannsee-conference-and-the-final-solution>.

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «Cronología del Holocausto (1 de septiembre 1939 – 2 de septiembre 1945)». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/cronologia-del-holocausto-1-de-septiembre-de-1939-2-de-septiembre-de-1945>

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «Einsatzgruppen: an Overview». Consultada el 30 d'agost de 2021 <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/einsatzgruppen>.

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «Glossary». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://encyclopedia.ushmm.org/en/glossary>.

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «Sachsenhausen: Conditions in the Camp». Consultat el 30 d'agost de 2021. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/sachsenhausen-conditions-in-the-camp?parent=en%2F11331>

-*United States Holocaust Memorial Museum*. «Sachsenhausen: Key Dates». Consultada el 30 d'agost de 2021. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/sachsenhausen-key-dates?parent=en%2F6810>.

8.- Annexos

Annex A: mapes, sistema de classificació dels presos, estàtues

- 1.- Mapes
- 2.- Sistema de classificació dels presos
- 3.- Estàtues

1.- Mapes

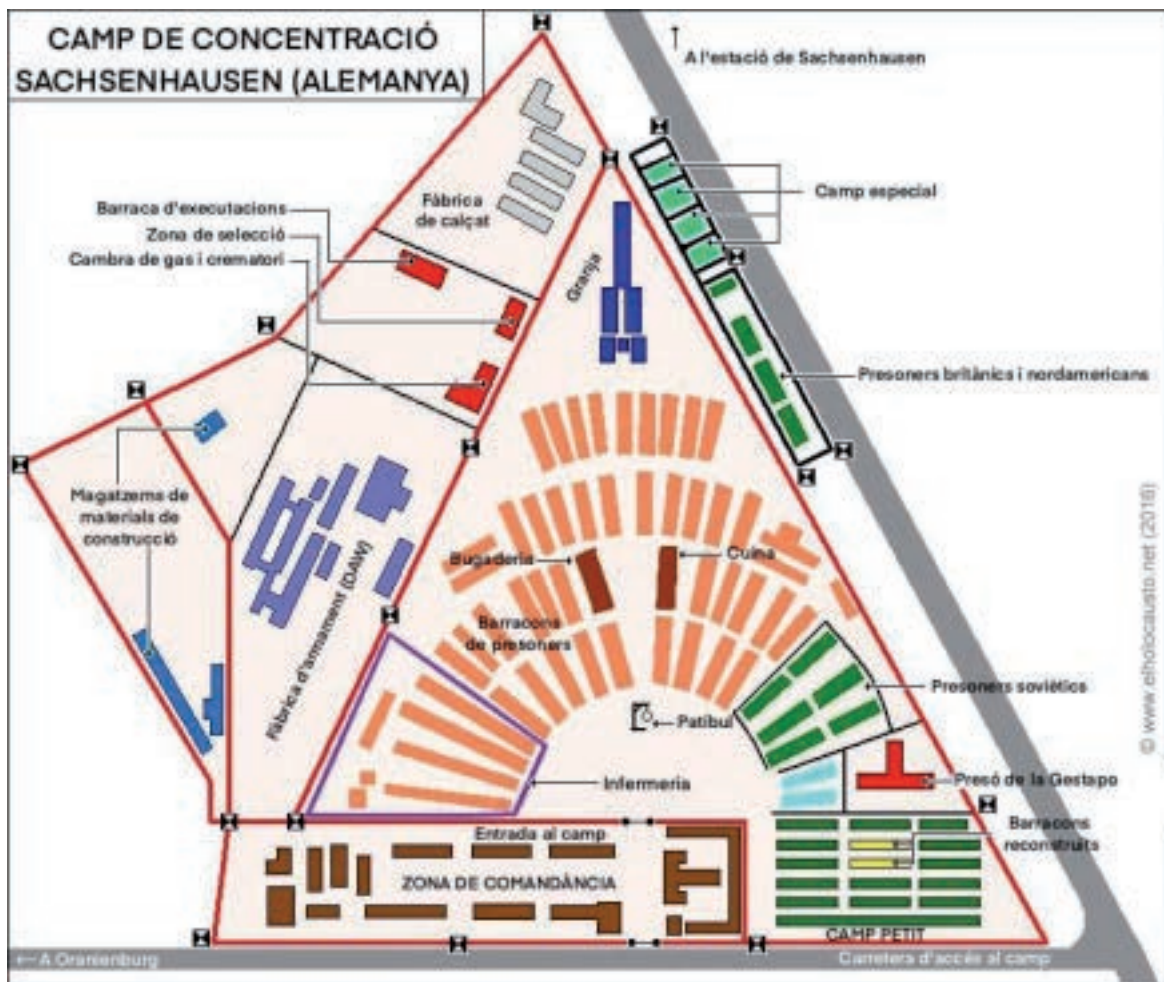

Fig. 1.- Representació del KL Sachsenhausen i les seves diferents zones l'any 1944.

Font: (Cortesia de) www.elholocausto.net (2016). Edició de Núria Jové Ricomà (2022).

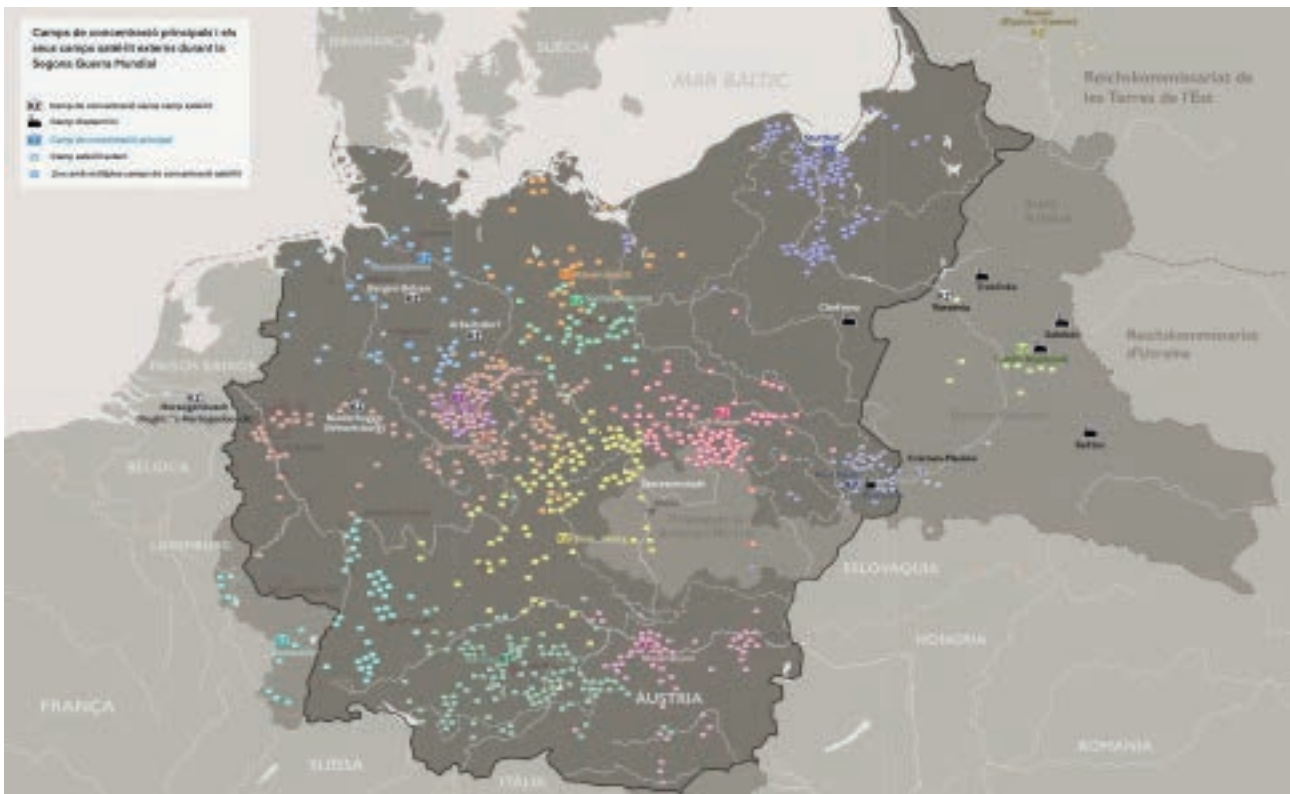

Fig. 2.- Mapa dels principals camps de concentració nazis i dels seus camps satèl·lit durant la Segona Guerra Mundial.

Font: (Cortesia de) M. Teßmer, © gwf-ausstellungen; Hamburg 2013. Edició de Núria Jové Ricomà (2022).

2.- Sistema de classificació dels presos

**Kennzeichen für Schutzhäftlinge
in den Konz. Lagern**
Form und Farbe der Kennzeichen

	Politisch	Berufs- Verbrecher	Emigrant	Bibel- forscher	homo- sexuell	Asozial
Grund- farben						
Abzeichen für Rückfällige						
Häftlinge der Straf- kompanie						
Abzeichen für Juden						
Besondere Abzeichen	 Jüd. Rasse- schänder	 Rasse- schänderin	 Flucht- verdächtig	 Häftlings- nummer	 Beispiel	
	 Pole	 Tscheche	 Wehrmacht angehöriger	 Häftling Ia		

Fig. 3.- «Marques de reconeixement pels presoners en custòdia dels camps de concentració.»

Font: «Kennzeichentafel für Schutzhäftlinge», 10.9.1.134, ITS Archive Arolsen Archives © ITS Archive, Arolsen Archives.

2.- Estàtues

Fig. 4.- Estàtua «Alliberament» de Rene Graetz (1961).

Font: Alberto Manrique, fotografia cedida.

Fig. 5.- Estàtua «Alliberament» davant de la «Torre de les Nacions».

Font: Marcel Biosca Fortuny, fotografia privada.

Fig. 6.- Estàtua «Pietà» de Waldemar Grzimek.

Font: Marcel Biosca Fortuny, fotografia privada.

Fig. 7.- Estàtua «Pietà» en la seva disposició actual dins de l'espai museïtzat de l'«Estació Z».

Font: Alberto Manrique, fotografia cedida.

Annex B: fotografies i dibuixos

- 1.- Fotografies
- 2.- Dibuixos
- 3.- Fotografies d'ús intern nazi i fotografies personals dels membres de les SS

1.- Fotografies

1.1.- En aquesta primera fotografia de propaganda, presa durant la primavera³⁰⁶ o estiu³⁰⁷ de 1939, s'hi veu un grup de presoners davant la façana d'un barracó on es pot llegir, en un cartell de grans dimensions, una part del discurs i arenga radiofònica feta per Heinrich Himmler (cap de les SS i responsable màxim dels camps de concentració) el 29 de gener de 1939. El text diu: «Hi ha un camí cap a la llibertat. Les seves pedres mil·liars són: obediència, diligència, honestat, ordre, netedat, sobrietat, veracitat, sentit del sacrifici i amor a la pàtria.»³⁰⁸ La frase va ser pintada, per primer cop, al KL Dachau, poc abans de la visita que havia de fer Himmler al camp de Sachsenhausen. A principis de 1940, després d'estar plasmada sobre dues taules de fusta en les façanes dels barracons 4 i 9, la van pintar en lletres grans sobre les façanes dels barracons del primer anell entorn el pati de revista.

La frase, sumada al lema «Arbeit macht frei» («El treball et farà lliure») pretenia fer creure que els presoners, en cas de ser diligents, treballadors i complidors, no havien de patir ja que el tractament rebut seria dur però just.

La realitat és que el treball esgotador, juntament amb la falta de condicions higièniques adequades, l'alta concentració de presoners i l'escassetat de menjar, roba i material de neteja, convertia la vida dels interns en un infern al qual s'havia de sumar la possibilitat de rebre càstigs per part dels guàrdies SS o dels kapo (presos de confiança dels vigilants i encarregats del barracó).

Fig. 8.- Presoners davant dels principis a complir esmentats pel líder de les SS Heinrich Himmler. Fotografia de propaganda. Font: Alamy ©, Nr CPJ3ME.

³⁰⁶ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 64.

³⁰⁷ Riedel, «Arbeit macht frei...», 20.

³⁰⁸ Riedel, «Arbeit macht frei...», 13-14.

1.2.- En aquesta segona fotografia, també propagandística, s'hi veu a Heinrich Himmler visitant el camp de Sachsenhausen, a les acaballes d'agost de 1940. Himmler va acompanyat del comandant del camp Hans Loritz i d'una delegació policial franquista espanyola. La comitiva franquista estava capitanjada per José Finat y Escrivá de Romaní, comte de Mayalde, qui en aquell moment era Director General de Seguretat i posteriorment, entre 1941 i 1942, va ser ambaixador espanyol a Berlín així com, també, alcalde de Madrid entre els anys 1952 i 1965.³⁰⁹ La visita es dugué a terme dues setmanes abans que Ramon Serrano Suñer, cunyat de Franco, Ministre de la Governació i, a partir d'octubre de 1940, Ministre d'Exteriors, visités la capital alemanya entre el 15 i el 25 de setembre i es reunís amb Hitler, Himmler, Heydrich i altres membres de la cúpula nazi.³¹⁰

Encara que la visita al camp de Sachsenhausen per part de la delegació presidida pel comte de Mayalde va ser especialment rellevant a causa de la presència del mateix Himmler a part, també, de Richard Glücks, cap de la IKL, el fet és que hi hagué múltiples visites diferents al camp al llarg dels anys en què aquest va estar en funcionament.

En el moment de la visita del comte de Mayalde no hi havia espanyols empresonats a Sachsenhausen ja que encara gaudien del tractament de presoners de guerra a causa del seu enquadrament a les Companyies de Treballadors Estrangers (CTE), Batallons de Marxa i Legió Estrangera francesa.³¹¹ Tanmateix, va ser just després de la visita de Serrano Suñer a Berlín que l'Oficina Central de Seguretat del Reich (RSHA) publicà una nota el 25 de setembre de 1940 on es deia: "Per ordre del Führer [...] d'entre els combatents rojos de la guerra d'Espanya, pel que fa als súbdits espanyols, es procedeix directament al seu trasllat a un camp de concentració del Reich".³¹² El primer republicà espanyol en arribar a Sachsenhausen va ser Pedro Aroyo-Navarro, internat el 14 de juny de 1941.³¹³

Fig. 9.- Hans Loritz i Heinrich Himmler acompanyen una delegació franquista al KL Sachsenhausen l'agost de 1940. Fotografia de propaganda.

Font: Arxiu Central del FSB, Moscou.

³⁰⁹ Astrid Ley, «Spanische Häftlinge im KZ-Sachsenhausen», *Gedenkstätten-Rundbrief*, núm. 151 (2009), 27.

³¹⁰ Hernández de Miguel, *Los últimos españoles...*, 233.

³¹¹ Bermejo, *Francisco Boix...*, 247.

³¹² Hernández de Miguel, *Los últimos españoles...*, 234.

³¹³ Ley, «Spanische Häftlinge...», 27.

1.3.- La tercera imatge també feta per les SS és una de les múltiples fotografies que correspon a la visita al camp de Sachsenhausen, que va fer l'«investigador racial» feixista Guido Landra. Se'l pot veure examinant, el desembre de 1938, els presoners jueus que li «exhibiren» ja que no eren considerats com a persones, sinó que eren tractats com a material amb el qual investigar. Guido Landra seguidor de les teories racials pseudocientífiques considerava els jueus i les persones de pell fosca o orientals, membres de races inferiors en oposició a una «raça pura italiana».³¹⁴

Totes aquestes fotografies tenien la voluntat de plasmar, a nivell local i internacional, la bona relació que mantenia l'Alemanya nazi amb els seus aliats, evidenciada, d'entre d'altres maneres, en les visites al camp model de Sachsenhausen.

Fig. 10.- L'investigador racial feixista Guido Landra durant la seva visita al KL Sachsenhausen el desembre de 1938. Fotografia de propaganda.

Font: (Cortesia de) Friedrich-Ebert-Stiftung e.V / Archiv der Sozialen Demokratie, 6/FOTB004638.

³¹⁴ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 53.

1.4.- En aquesta fotografia, que va ser presa el mes de febrer de 1941,³¹⁵ s'hi veu una panoràmica del pati de revista feta des de la «Torre A» alhora que s'hi pot observar els presos formats durant el recompte. En primer terme, a més, s'hi fa present una metralladora fixa que amenaça tots els presos ja que aquests quedaven dins del seu abast gràcies a l'arquitectura del camp.

Amb aquest tipus de fotografies es volia fer creure que Sachsenhausen era un camp de reeducació on els presoners recuperaven els valors de la societat nazi alemanya. Es pot reconèixer fàcilment que són fotografies de propaganda senzillament per tal com van vestits els interns i el tractament digne que semblen rebre per part de les SS. A les fotografies porten abrics, orelleres, guants... mentre que, en realitat, en el seu veritable dia a dia, eren castigats, per exemple, si utilitzaven abric en dies freds.

Fig. 11.- Presoners format al pati de revista amb la metralladora situada al balcó de la Torre A en primer pla. Fotografia de propaganda.

Font: Interfoto / LP ©, Nr 00354597.

El testimoni de Francesc Boix il·lustra una situació similar però viscuda al camp de Mauthausen:

«Al gener de 1943 hi va haver un transport d'oficials [soviètics]. El mateix dia en què van arribar, els van començar a massacrar [...] però sembla que, de les esferes superiors, van arribar ordres sobre aquests oficials, dient que s'havia de fer alguna cosa especial.- Aleshores els van posar a la millor barraca del camp, la més ben situada, i els van donar roba nova de presoners de guerra. Tenien uniformes nets i en bon estat, per poder mostrar que els presoners russos estaven clarament com calia [...] Els van donar fins i tot una cigarreta, van jeure a llits amb llençols, van menjar tot el que van voler. Van ser auscultats per un comandant mèdic [...]. Van baixar la pedrera, però portaven pedres petites entre quatre i, durant aquell temps hi havia [...] Paul Ricken, que fotografiava sense parar [...] per poder mostrar a les fotografies que els oficials russos no tenien una feina dura, sinó una fàcil. Era solament per fotografiar-los, quan la realitat era totalment diferent. Quan tot això va haver acabat, als russos se'ls va desposseir dels seus vestits nets i de tot i van passar a la cambra de gas. La comèdia ja s'havia acabat [...]»³¹⁶

³¹⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 92.

³¹⁶ Morsch i Ley (Eds.), *Francesc Boix...*, 208.

1.5.- En el següent cas contraposem una fotografia de propaganda que mostra un grup de cerca de bombes al centre de Berlín, entorn l'any 1944, amb una altra feta en secret per un veí. En la primera es veuen treballant, colze a colze, un membre de la Força Aèria Alemanya (Luftwaffe) i diversos interns per tal d'extreure els artefactes que no han explotat després d'un bombardeig.

Fig. 12.- Presoners i un membre de la «Luftwaffe» simulen treballar junts extraient bombes. Fotografia de propaganda.

Font: (Cortesia de) Landesarchiv Berlin, F Rep. 290 (03) Nr. 0252902. Foto: Kosnick, .

La segona, feta d'amagat per un veí el 10 d'abril de 1941 s'entén molt més, en saber la història que hi ha al seu darrere. El mateix cap dels artificiers digué al veí que va prendre la fotografia que qui arriscava la vida en el desenterrament de bombes eren presoners de Sachsenhausen mentre els guàrdies SS els vigilaven.³¹⁷ Els dos casos permeten veure la diferència existent entre allò que volia mostrar el règim i la realitat que podia veure i viure qualsevol ciutadà alemany.

³¹⁷ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 90.

Alemanya en veure's seriosament compromesa per guanyar la guerra, per manca de recursos, també humans, no es podia permetre's el luxe que cap soldat morís fora del front, com per exemple fent tasques tant perilloses com ara desenterrar bombes. Per tant, la solució al respecte va ser la utilització d'interns dels camps de concentració ja que, pels nazis, no tenien cap valor i eren sacrificables. Al cap i a la fi, l'objectiu final dels camps de concentració era que els presoners acabessin morint de gana, de fred, per malalties o per l'extenuació a causa del treball esclau al què estaven sotmesos.

Fig. 13.- «Grup de cerca de bombes», 10 d'abril 1941, Emilienstraße, Berlín. Fotografia feta en secret per un veí.

Font: Propietat privada. No s'ha pogut contactar amb el propietari. Günter Morsch i Ley, Astrid (Eds.), *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936 - 1945*. (Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016), 90-91.

1.6.- Pel que fa a l'última fotografia propagandística, s'hi veu l'interior d'un dels barracons de la infermeria de Sachsenhausen. La fotografia pretenia transmetre el missatge que els interns rebien una correcta atenció mèdica. Per corroborar-ho, publicaven notícies afirmant que el camp disposava d'alta tecnologia mèdica per a l'època (com per exemple màquines de raigs X)³¹⁸. La realitat però era que no només faltaven llits sinó que tampoc hi havia prou medicines, ni suficient personal qualificat. A més, a la infermeria només s'hi atenien les persones que havien tingut un accident laboral.

³¹⁸ Wachsmann. *KL. Una historia de...*, 196.

Els nazis que van cometre múltiples crims mèdics en nom de la ciència i van investigar amb presoners en contra de la seva voluntat,³¹⁹ a partir del mes de març de 1941, per ordre de Himmler, ampliaren el programa d'eutanàsia (existent des del 1939) als presos dels camps de concentració no aptes per treballar i als malats que hi estiguessin més de tres mesos.³²⁰

Fig. 14.- Interior d'un dels barracons de la infermeria. Fotografia de propaganda.

Font: Interfoto / LP ©, Nr 00354670

³¹⁹ Astrid Ley, «Medizin und Verbrechen»: Das Krankenrevier des KZ Sachsenhausen 1936-1945», *Gedenkstätten-Rundbrief*, núm. 129 (2006), 4.

³²⁰ Bermejo, *Francesc Boix...*, 248.

2.- Dibuixos

Els dibuixos fets pels presoners als camps de concentració són molt diferents depenent de les capacitats dels seus autors i dels escassos materials disponibles durant l'empresonament. El ventall de tècniques i la qualitat de les obres augmenta un cop els presoners van ser alliberats i disposaren de majors mitjans.

2.1.- Els dos primers dibuixos, van ser fets, entre els anys 1945 i 1946, pel presoner holandès Ab Nicolaas després del seu alliberament. S'hi veuen, d'una banda, presoners esquelètics morts davant d'un barracó i l'aplicació a un presoner de la tortura anomenada el «poltre».

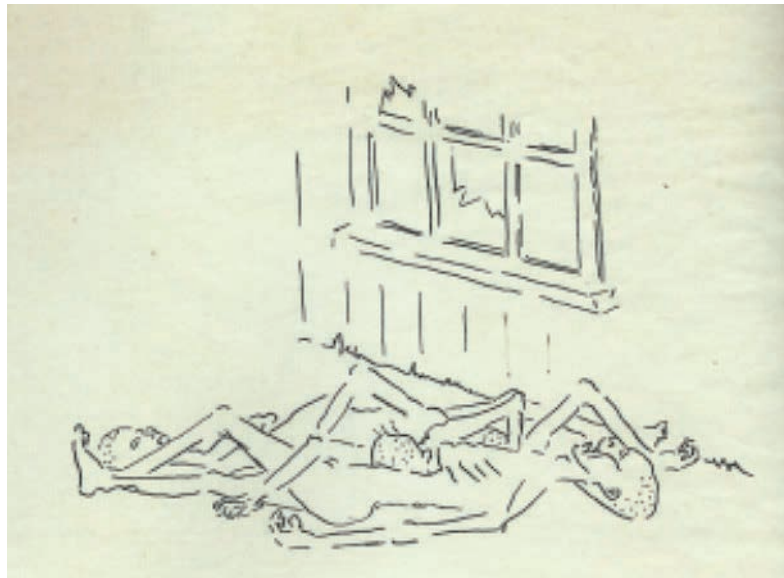

Fig. 15.- Dibuix d'uns presoners morts davant d'un barracó fet pel presoner holandès Ab Nicolaas. Posterior a 1945.

Font: (Cortesia de) Monument Commemoratiu i Memorial de Sachsenhausen (© Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen)

La majoria d'imatges de presoners cadavèrics, vius o morts, que han arribat als nostres dies són fotografies realitzades pels aliats després de l'alliberament dels camps de concentració. En aquest cas però, tenim el record en forma de dibuix d'un presoner supervivent el qual, també, dibuixà com s'executava un càstig, instaurat als KL per Theodor Eicke,³²¹ anomenat «25 al cul» i «tractament 25».³²² El càstig consistia en què l'intern era lligat a una taula amb forma de poltre gimnàstic i, mentre era assotat al cul o als ronyons per altres presoners, havia de comptar els cops en veu alta i en alemany. En cas de descomptar-se, equivocar-se o qualsevol altra motiu o excusa, es tornava a començar. Aquesta tortura potser no ocasionava la mort immediata del presoner, però les ferides internes així com, també, les infeccions derivades de les ferides externes podien provocar altres complicacions que mai serien tractades de manera correcta, i encara menys a la infermeria del camp de Sachsenhausen.

³²¹ Roig, *Els catalans als camps...*, 139.

³²² Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 30.

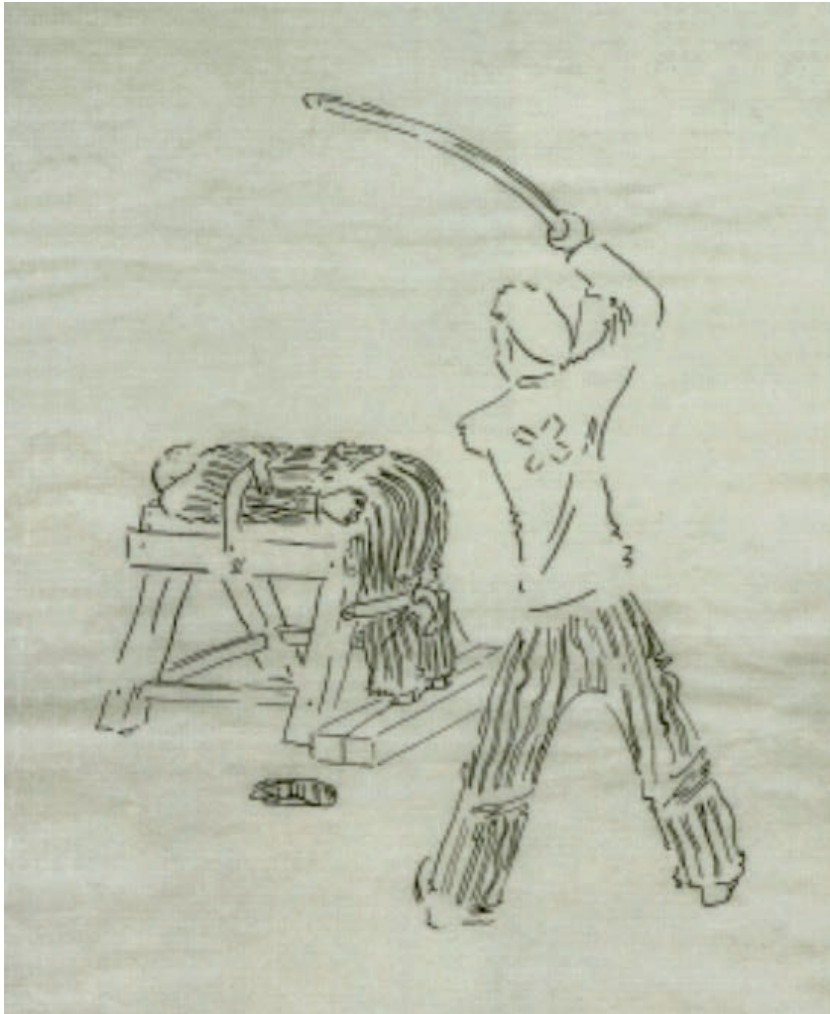

Fig. 16.- «El poltre», dibuix d'una de les múltiples tortures aplicades al KL Sachsenhausen. Dibuix del presoner Ab Nicolaas, 1945-1946.

Font: (Cortesia de) Monument Commemoratiu i Memorial de Sachsenhausen (© Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen)

2.2.- Aquest dibuix fet l'any 1942, pel pres polonès Stefan Horsi porta per títol: «Za nasza i wasza...» («Per la vostra i la nostra [llibertat]»). Fa referència a la frase truncada del presoner dibuixat que mor penjat mentre, alhora, aixeca el puny.

Les execucions es feien davant els altres presoners i, per atemorir-los, un cop efectuades, eren obligats a desfilat davant de la víctima. Alguns interns aprofitaven l'ocasió per presentar calladament els seus respectes a la víctima en haver-se guanyat la seva consideració i estima amb la seva conducta. En el cas del dibuix representat seria, per exemple, pel fet d'haver expressat, durant l'execució, una «última paraula» hostil al nacionalsocialisme.³²³

Ser penjat, significava morir d'una manera reservada als condemnats a qui es volia individualitzar i exposar davant la mirada de la resta de presoners, però això, segons Primo Levi, no servia d'infàmia, tal i com esperaven els nazis, sinó de glòria.³²⁴

Realitzar o posseir un dibuix d'aquesta temàtica podia ser un motiu per ser castigat i, fins i tot, executat. Fer-ho doncs, era un acte de valentia i resistència amb la voluntat que allò que passava al camp de concentració no caigués en l'oblit.

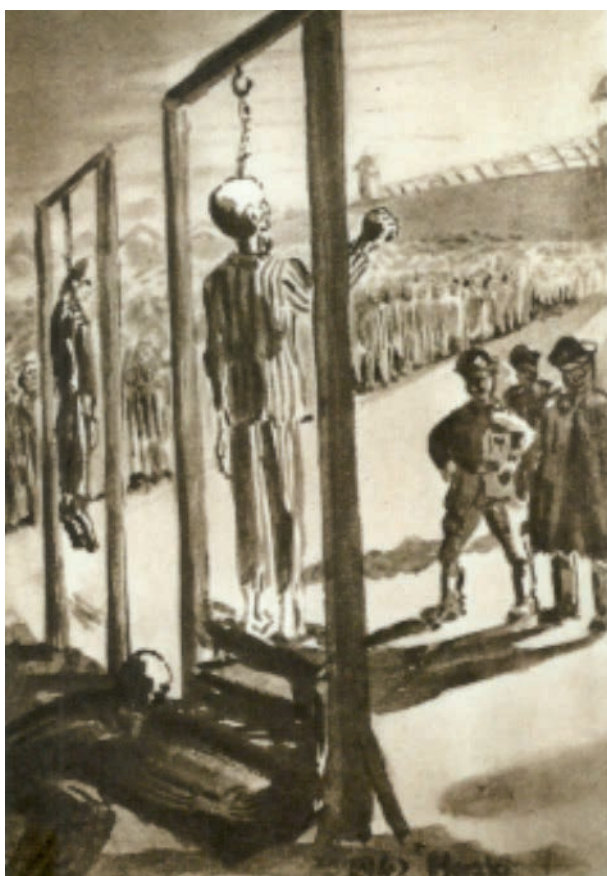

Fig. 17.- «Per la vostra i la nostra [llibertat]», dibuix del presoner polonès Stefan Horsi, 1942.

Font: (Cortesia de) Monument Commemoratiu i Memorial de Sachsenhausen (© Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen)

³²³ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 107.

³²⁴ Levi, *Si esto es...*, 156.

2.3.- El següent dibuix, iniciat al camp i acabat després de 1945,³²⁵ porta per títol «Opfersinn» («Sentit del sacrifici») i va ser fet pel presoner txec Vladimir Matejka. En aquest dibuix es mostra una de les pitjors tortures que aplicaven els guàrdies SS als presoners. Aquesta es duia a terme al pati de la presó del camp, darrere de l'edifici de les cel·les d'aïllament on hi havia diversos troncs d'on el presoner era penjat per les mans, les quals estaven lligades a la seva esquena. D'aquesta manera, en una posició tant forçada i aguantant el propi pes, els braços es podien arribar a dislocar. A partir de 1942, i a mesura que la necessitat de mà d'obra esclava augmentà, aquest càstig quedà reduït a casos excepcionals, com per exemple pel intents de fugida.

Fig. 18.- «Sentit del sacrifici», dibuix del presoner txec Vladimir Matejka. Dibuix iniciat al camp i acabat després de l'alliberament.

Font: (Cortesia de) Monument Commemoratiu i Memorial de Sachsenhausen (© Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen)

³²⁵ Vladimir Matejka, *Opfersinn*. Il·lustració, panell informatiu núm. 174, Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen, Oranienburg.

2.4.- Els darrers dos últims dibuixos presentes la part més intencionadament secreta del camp de Sachsenhausen: l'Estació Z, el lloc on hi havia els forns crematoris; la cambra de gas; la instal·lació d'assassinat massiu mitjançant trets al clatell, camuflada com a consulta mèdica, etc. En el primer cas, trobem un dibuix realitzat suposadament l'any 1945 per Wiktor Siminski (1897-1966) on s'hi poden veure interns del «Sonderkommando» («destacament especial») omplint de cadàvers els forns crematoris.

Els presoners que conformaven aquests «Sonderkommando» vivien apartats de la resta de presoners del camp principal perquè sabien què passava realment a l'interior de l'Estació Z, ja que ells eren els encarregats de buidar la cambra de gas i d'omplir els forns crematoris. La duresa de la seva feina exigia rebre una millor alimentació però, alhora, saber la veritat del que passava en aquest edifici, comportava que aquests interns fossin sovint executats i reemplaçats per nous interns per evitar fugites d'informació.³²⁶

Fig. 19.- Presoners treballant en el «Sonderkommando» («destacament especial») del crematori de l'«Estació Z», dibuix del presoner polonès Wiktor Siminski. Entorn l'any 1945. Font: (Cortesia de) Monument Commemoriatiu i Memorial de Sachsenhausen (© Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen)

³²⁶ Levi, *Si esto es...*, 156.

La temàtica del dibuix és tant dura i impactant que podria induir a qüestionar-ne la seva veracitat i fer-nos pensar que és una recreació exagerada de la realitat. De fet les fotografies que ens han arribat sobre el tema són recreacions fetes pels mateixos interns dels camps de concentració per tal de mostrar a les tropes alliberadores el funcionament dels crematoris.

Aquesta acció tan evident i reveladora sobre el destí final dels presoners, en cas d'haver estat fotografada, seria única i exclusivament per a ús intern i restringit de les SS.

L'últim dibuix que té una temàtica similar al dels «Sonderkommando», porta per títol «A les cambres de gas» i el feu Wiktor Siminski l'any 1944. Ens mostra com un grup de treballadores eslaves són gasades. Aquestes dones, pel fet d'haver estat etiquetades pels nazis com «treballadores de l'est», probablement provenien de la Unió Soviètica ja que aquesta terminologia no era utilitzada per a les persones provinents de Polònia. L'escena, terrorífica i angoixant, transmet l'agonia i desesperança dels últims moments de vida d'aquelles dones, algunes de les quals ja han caigut al terra ofegant-se. El dibuix coincideix amb un fet documentat a inici de l'any 1945 quan una trentena de dones de l'est van ser gasades després d'haver estat acusades de sabotejar la producció de la fàbrica Heinkel que funcionava com a camp extern de Sachsenhausen.³²⁷

Fig. 20.- «A les cambres de gas», dibuix a llapis del presoner Wiktor Siminski, 1944.
Font: Propietat privada. No s'ha pogut contactar amb el propietari. Günter Morsch (Ed.), *Asesinato y matanzas en el campo de concentración de Sachsenhausen*. (Berlín: Metropol Verlag – Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2019), 142-143.

³²⁷ Morsch, «Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager...», 270.

3.- Fotografies d'ús intern nazi i fotografies personals dels membres de les SS

Un cop hem exposat les dues versions sobre allò que passava a Sachsenhausen, en primer lloc, la versió nazi amb fotografies i, en segon lloc, els dibuixos dels interns, cal fer una reflexió sobre la intencionalitat dels autors i, especialment, posar l'èmfasi en la manipulació, per part dels nazis, dels fets que realment succeïen no només a Sachsenhausen sinó a tots els camps de concentració.

La manipulació queda demostrada quan es contraposen les fotografies propagandístiques que hem vist amb aquelles instantànies que no tenien la voluntat de maquillar la realitat i on, per tant, es veu el tractament real que rebien els presoners.

Les imatges procedien tant dels àlbums privats dels guàrdies i oficials SS com de la mateixa organització del camp, que les utilitzava de manera interna. Pel que fa a aquests casos aportem d'una banda, un exemple gràfic de Sachsenhausen i ens remetrem, d'altra banda, a les declaracions de Francesc Boix durant els Judicis de Nuremberg i a les imatges de Mauthausen que ell i altres interns van poder amagar i que serviren com a prova inculpatòria. Les seves declaracions són, doncs, de gran importància perquè veiem com en diferents camps de concentració, tot i les seves particularitats específiques, es vivien situacions similars extrapolables.

La importància del testimoni de Boix rau en què ofereix una gran quantitat d'evidències fotogràfiques del que, pel que fa a la majoria de la resta de camps, només es disposa de dibuixos o memòries d'altre tipus. Amb tot, també hi ha de Sachsenhausen algunes fotografies i negatius que van ser amagats i trets clandestinament del camp durant les marxes de la mort. El presoner txec, Bohuslav Brablik,³²⁸ que treballava en el registre fotogràfic del Departament Polític va ser qui les va salvar. En les imatges es veuen alguns retrats de presoners de guerra, probablement soviètics, fetes per a il·lustrar una exposició on s'ensenyava als alemanys com d'«infrahumans» eren els esclaus. També s'hi poden veure algunes imatges grupals d'aquests interns i cadàvers de presoners de guerra.

Pel que fa al KL Sachsenhausen, un dels casos més rellevants el trobem en Karl Otto Koch. Oficial de les SS va ser, entre 1936 i 1937, Comandant en Cap i responsable de la construcció del camp de concentració. Posteriorment també fou nomenat Comandant en Cap del camp de Buchenwald (prop de Weimar, al centre d'Alemanya) i del camp d'extermini de Majdanek, (a les rodalies de Lublin, a l'est de Polònia).

En els seus àlbums de fotografies personals corresponents a l'etapa en què estava destinat al camp de Sachsenhausen s'hi poden veure, sense cap intenció d'amagar la veritat, la versió crua i cruel de la realitat. En la fotografia seleccionada, de l'any 1937, es veu com diversos oficials i suboficials de les SS, entre els quals s'hi troba ell (2n per la dreta) estan envoltant i humiliant un presoner del camp de concentració que està de genolls a terra mentre és observat amb menyspreu i actitud burleta.³²⁹

³²⁸ Maraike Otters, «Fotografien sowjetischer Kriegsgefangener aus dem Konzentrationslager Sachsenhausen. Eine Untersuchung antisowjetischer 'Propagandabilder'», en *Besatzung – Vernichtung – Zwangsarbeit. Beiträge des 20. Workshops zur Geschichte und Gedächtnisgeschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, ed. per Frédéric Bonnesoeur, Philipp Dinkelaker, Sarah Kleinmann, Jens Kolata i Anja Reuss (Berlin: Metropol Verlag, 2017), 116

³²⁹ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 28.

Fig. 21.- El comandant de Sachsenhausen, Karl Otto Koch (2n per la dreta) amb oficials i suboficials de les SS humiliant un presoner. Fotografia personal de Koch, 1937.

Font: Arxiu Central del FSB, Moscou.

Una anàlisi comparant les diverses maneres, totalment oposades, de narrar la història dels fets que succeïren al camp de concentració de Sachsenhausen ens permet aproximar-nos, dialècticament, a la realitat viscuda pels presoners i presoneres.

D'una banda, veient com els nazis construïren de manera esbiaixada un discurs fals de la realitat, l'objectiu del qual consistia en convèncer, a través de les fotografies, l'opinió pública nacional i internacional i les persones i delegacions que visitaven el camp, del treball reeducador del sistema concentracionari nazi. Per altra banda, la visió dels interns que retraten en els seus dibuixos els aspectes més terribles i quotidians de la vida en captiveri.

Contextualitzar les fotos i dibuixos amb les dinàmiques i funcionament de Sachsenhausen, en tant que camp de concentració model, és imprescindible per establir un fil conductor entre tots els camps de concentració i la seva estructura, per molt que cadascun d'ells fos, alhora, un món diferent en l'aspecte social i econòmic.

Així mateix, el fet d'aportar testimonis excepcionals com ara fotografies privades incriminatòries dels membres de les SS o les declaracions de Francisc Boix a Nuremberg són de gran importància ja que conformen l'excepció que confirma la regla sobre el funcionament dels camps de concentració i, alhora, aporten, no només cares i noms, sinó també una informació de gran rellevància per poder apropar-nos a un tema tant complex sense perdre'ns en l'estadística o xifres tan grans que són quasi impossibles de comprendre.

Annex C: pel·lícules

1.- «Die Fälscher» / «Los falsificadores»

1.1.- Fitxa tècnica, sinopsi i justificació

1.2.- Punts positius (recreació, història, sensacions...)

1.3.- Punts negatius (mercantilització de la història, modificació de la història real, excessiva esteticització, anacronismes...)

2.- «Saul fia» / «El hijo de Saúl»

2.1.- Fitxa tècnica, sinopsi i justificació

2.2.- Punts positius (recreació, història, sensacions...)

2.3.- Punts negatius (mercantilització de la història, modificació de la història real, excessiva esteticització, anacronismes...)

3.- «El fotógrafo de Mauthausen»

3.1.- Fitxa tècnica, sinopsi i justificació

3.2.- Punts positius (recreació, història, sensacions...)

3.3.- Punts negatius (mercantilització de la història, modificació de la història real, excessiva esteticització, anacronismes...)

1.- «Die Fälscher» / «Los falsificadores»

1.1.- Fitxa tècnica, sinopsi i justificació

Stefan RUZOWITZKY (Director) (2007). *Die Fälscher* [Los falsificadores]. Aichholzer Film; Magnolia Filmproduktion; Babelsberg Studio.

98 minuts

Fig. 22.- Cartell oficial de la pel·lícula «Die Fälscher» («Los falsificadores»).

Font: (Cortesia de) Aichholzer Film, Magnolia Filmproduktion i Babelsberg Studio.

Hem escollit aquesta pel·lícula austroalemanya, coproduïda per la televisió pública alemanya (ZDF) perquè representa molt bé la reflexió autocrítica que ha fet la societat alemanya entorn a la responsabilitat històrica que té respecte dels fets narrats.

«Die Fälscher» busca una aproximació fidedigna als fets històrics reals evitant caure en gran quantitat dels tòpics cinematogràfics que normalment exigeixen els interessos econòmics de les productores. Per aquest motiu és important ressaltar la participació pública en la producció de la pel·lícula.

«Die Fälscher» va rebre l'assessorament de l'expresoner eslovac, jueu i comunista Adolf Burger (1917-2016), tipògraf de professió, que participà en l'Operació Bernhard de falsificació de moneda. El guió de la pel·lícula és una adaptació de les seves memòries publicades l'any 1983 en txec, eslovac i alemany. Va ser precisament a la República Democràtica Alemanya on el llibre es difongué més i on es popularitzà el títol amb el qual es traduí: «Des Teufels Werkstatt» («El taller del diable»).

«Die Fälscher» va guanyar l'Oscar a millor pel·lícula de parla no anglesa l'any 2008.

Sinopsi

La pel·lícula narra la història d'un grup de presoners, majoritàriament jueus, que foren internats a Sachsenhausen en els barracons número 18 i 19. Aïllats de la resta del camp van ser obligats, pels nazis, a falsificar moneda i documentació a partir de finals del mes de gener de 1942. Primerament se'ls digué de falsificar la lliura esterlina i, posteriorment, el dòlar estatunidenc per, d'aquesta manera, desestabilitzar l'economia dels països contra els quals Alemanya estava combatent.

Els presoners, a causa dels seus coneixements tècnics i pràctics (treballadors de la banca alemanya, tipògrafs, grafistes, retocadors, calcògrafs, impressors, falsificadors...) eren especials i insubstituïbles.

La tasca de falsificació que es veien obligats a dur a terme era de gran importància per als nazis, per això eren conscients que estaven abocats a una mort segura guanyessin o perdessin la guerra els exèrcits alemanys. A més si complien ràpidament la tasca encomanada deixarien de ser necessaris i imprescindibles i esdevindrien uns testimonis perillosos pel fet de saber l'existència d'aquella operació de falsificació a gran escala.

La Operació Bernhard va suposar la falsificació de més de 135 milions de lliures esterlines.³³⁰ Com que ni els mateixos treballadors del Banc d'Anglaterra sabien identificar quins eren els bitllets oficials i quins els falsificats, al llarg de la dècada dels 50 hi hagué una retirada dels bitllets afectats i una renovació dels d'ús més habitual.

1.2.- Punts positius (recreació, història, sensacions...)

Al parlar de «punts positius» ens referim a aquells elements de la pel·lícula que considerem que recreen d'una manera fidedigna la història, l'estètica, el tractament que rebien els presoners, l'organització i funcionament del camp, etc.

³³⁰ «Eine Echte Fälschung», *Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*, consultada el 30 d'agost de 2021 <https://www.sachsenhausen-sbg.de/sammlung-forschung/objekt-im-fokus/bernhard-faelschung/>

Entre els diversos elements positius, més enllà de recuperar una història real d'una part completament aïllada del camp de Sachsenhausen, veiem, els següents casos:

Durant el pas d'un dels protagonistes (Sorowitsch) pel camp de Mauthausen, es recrea de forma creïble el tractament que normalment dispensaven els «kapos» o responsables de barracó, a la resta d'interns així com, també, algunes de les execucions sumàries que feien els guàrdies de les SS. Normalment els kapos, escollits pels SS d'entre els presos comuns més violents, es convertien en responsables dels barracons i en el braç executor de les ordres dels guàrdies, a canvi d'alguns privilegis, ja que els SS no es relacionaven amb els presoners.

En el cas de Sachsenhausen, també hi havia kapos que eren presoners polítics. Aquests, d'una banda, tenien reticències ideològiques i morals a l'hora de ser els encarregats de la cadena de transmissió de la repressió però, d'altra banda, si els donaven aquest càrrec era, precisament, perquè van ser internats en un primer moment i, per tant, eren els que millor coneixien el funcionament del camp, les seves normes i les dinàmiques d'organització i de treball. Pel que fa a la pel·lícula, ens trobem amb un kapo més similar a aquest l'últim tipus. Sense ser cap pres polític, se'l veu en sintonia amb la resta dels 142 presoners membres del comando falsificador i no només no abusa de la seva autoritat sinó que crida i insulta en veu alta per fer creure als nazis que realment està fent la tasca que li han encomanat. El mateix kapo, en un moment parla del paper de còmplice que va haver de desenvolupar al camp de Teresindstadt ja que, en tant que metge de professió, era ell qui havia de decidir qui moria i qui vivia davant la manca de medicaments; una situació quotidiana i extrapolable, també, al camp de Sachsenhausen.

El cas dels kapos ens permetrà comparar, contrastar i retroalimentar les crítiques o lloances tant historiogràfiques com filmogràfiques sobre aquest tipus de presoners, especialment, en els casos de «Die Fälscher» i «El fotógrafo de Mauthausen», així mateix, brindarà l'oportunitat de veure què passava als diferents camps i quines situacions en són extrapolables.

Un aspecte històric del tot correcte és el tractament privilegiat que rebien els protagonistes de la història en comparació a la resta de presoners del camp. Es pot veure entre d'altres en les condicions higièniques que tenien, el menjar que rebien així com, també, els tipus de llitera metàl·lica de dos pisos que hi havia als barracons, els matalassos i roba de llit.

Un altre cas on veiem similituds històriques i elements totalment independents però que succeïen en diversos camps de concentració és, tant a «Die Fälscher»³³¹ com a «El fotógrafo de Mauthausen», el relatiu a les festes organitzades pels presoners per al gaudi de les SS. En elles hi ha ball i disfresses, cànctics i representacions teatrals... De la mateixa manera hi hagué, també, algunes cantades nocturnes clandestines de germanor i camaraderia entre els presoners de Sachsenhausen que foren més o menys tolerades pels nazis com, per exemple, la del 24 de desembre de 1936.³³²

Entre la gran quantitat d'elements positius que es poden esmentar de la pel·lícula «Die Fälscher» acabarem citant escenes o diàlegs representatius que aporten una informació rellevant que el públic ha de desenvolupar per sí mateix i de forma crítica per copsar tot el que impliquen. Alguns d'aquests casos

³³¹ Tim Fahrenndorff i Moritz Reininghaus, «Der Falschmünzer», *Jüdische Zeitung*, 12 de març de 2008, <https://web.archive.org/web/20080312121916/http://www.j-zeit.de/archiv/artikel.68.html>.

³³² Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 25.

serien els dilemes morals i filosòfics vinculats a la vida i mort dins dels camps de concentració a la vegada que la culpa que sentien els supervivents un cop van ser alliberats; l'humor dels mateixos presoners fent bromes sobre el que es vivia a Auschwitz; el coneixement dels interns sobre l'existència de cambres de gas i la seva utilització; la camaraderia entre els presoners i la consciència del perill que comportava entrar o treure objectes de qualsevol mena del camp.

L'últim element positiu que ressaltarem de «Die Fälscher»³³¹ és la subtil referència als «caminadors». Aquests presoners, normalment castigats, formaven part de companyies o comandos de càstig («Strafkommando»). Es passaven el dia caminant per la pista semicircular entorn el pati de revista com a mesura punitiva mentre portaven motxilles carregades per tal de simular el pes de tota la impedimenta dels soldats alemanys. Tot i que els protagonistes del film sembla que no coneixen la seva existència, sí que s'adonen que el camp està en un silenci atípic, la causa del qual finalment es descobreix quan es diu que els nazis han evacuat el camp.

1.3.- Punts negatius (mercantilització de la història, modificació de la història real, excessiva estetització, anacronismes...)

Com a punt negatiu, si és que se'l vol considerar així, caldria esmentar el fet, plenament conscient pels membres de l'equip de rodatge, que ens trobem davant d'una pel·lícula de ficció basada en fets reals. Per tant, per molt que el guió de la pel·lícula pugui ser una adaptació del llibre autobiogràfic d'Adolf Burger, es van haver de prendre certes llicències. Entre les diverses modificacions trobem el canvi dels noms dels implicats reals ja que, excepte Burger, tots ja havien mort i per tant no es disposava del seu consentiment. Així doncs, el personatge protagonista de Salomon Sorowitsch es basa en l'artista rus Salomon Smolianoff,³³³ i el Sturmbannführer Friedrich Herzog representa a Bernhard Krüger, el líder i de l'operació de falsificació de moneda i del qual pren el nom l'Operació Bernhard.

També una llicència que es van prendre a l'hora de rodar la història, és que els protagonistes del film no van estar a Sachsenhausen fins al seu alliberament, sinó que van ser traslladats a Àustria, juntament amb la maquinària que havien desmuntat prèviament. Així doncs, qui va alliberar els membres del kommando de falsificació van ser les tropes estatunidenques el maig de 1945. Per tant, l'escena abans esmentada on els presoners del comando de falsificació parlen del silenci atípic que hi havia al KL Sachsenhausen no és real, de la mateixa manera que tampoc van poder interactuar amb cap dels últims milers de presoners malalts i sense forces abandonats pels nazis a la seva sort abans de l'arribada de les tropes soviètiques.

³³³ Tim Fahrenhorff i Moritz Reininghaus, «Der Falschmünzer»... <https://web.archive.org/web/20080312121916/http://www.j-zeit.de/archiv/artikel.68.html>.

2.- «Saul fia» / «El hijo de Saúl»

2.1.- Fitxa tècnica, sinopsi i justificació

László NEMES (2015). Saul fia [Hijo de Saúl]. Laokoon Filmgroup

107 minuts

Fig. 23.- Cartell oficial de la pel·lícula «El hijo de Saúl» pel mercat hispanoparlant.

Font: (Cortesia de) Avalon

Una de les causes principals per escollir la pel·lícula «Saul fia» és l'original manera en què està rodada ja que durant gran part del film, la càmera va seguint el protagonista, Saül Ausländer, per sobre l'espatlla creant, d'aquesta manera, una atmosfera tensa amb l'acció centrada en primer pla i sense perspectiva espacial ja que tota la resta de la pantalla es manté desenfocada. El fet encaixa a la perfecció amb la situació de Saül, ja que forma part d'un comando especial (Sonderkommando) que treballa a la cambra de gas. A més, com la càmera segueix el protagonista ens permet veure de manera clara, precisa i rigorosa el funcionament de les diverses parts que formaven la zona de la cambra de gas així com també altres espais: el crematori, els magatzems de pertinences confiscades als interns, etc.

La banda sonora, per les seves característiques, també adquireix una gran importància durant tota la pel·lícula. Si normalment la música escollida en les produccions audiovisuals està pensada per desencadenar, de manera inconscient, certes emocions en l'espectador, en aquest cas ens trobem amb una banda sonora composta per sorolls, crits i sons inquietants derivats de la confusió. La decisió segueix perseguint el mateix objectiu i no deixa pas de ser igualment premeditada però no per això deixa d'encaixar perfectament amb els moviments de la càmera i la història que narra.

«Saul fia» va ser l'«òpera prima» de László Nemes i va guanyar l'Oscar a la millor pel·lícula de parla no anglesa l'any 2016.

Sinopsi

L'acció del film, encara que no s'indiqui en cap moment al llarg de la pel·lícula, se situa l'octubre de l'any 1944 al camp d'extermini d'Auschwitz-Birkenau. El protagonista, Saül Ausländer, és un jueu hongarès destinat a treballar com a membre d'un destacament especial («Sonderkommando») a la zona dels crematoris i cambres de gas del camp. Allà hi descobreix el cadàver d'un noi que pren pel seu fill i llavors intentarà fer l'impossible per enterrar-lo seguint el ritu jueu. La història fictícia sobre el seu periple personal coincideix amb l'esclat real de la revolta organitzada pels membres del Sonderkommando el 7 d'octubre. En l'aixecament els membres del Sonderkommando van matar diversos guàrdies SS i van fer explotar el crematori IV. La rebel·lió va ser ràpidament sufocada i els participants van ser executats.³³⁴

2.2.- Punts positius (recreació, història, sensacions...)

Els principals punts positius són la seva precisió a l'hora de recrear, sense sensacionalismes ni sentimentalismes, el funcionament de les instal·lacions del camp i les diferents feines que desenvolupava un membre d'un «Sonderkommando».

La pel·lícula aprofita la càmera en mà per suggerir, sense tenir la necessitat de mostrar, les terribles accions que es desenvolupen al fons però sempre difuminades i mai enfocades. Tot i així, l'espectador completa, automàticament i mental, aquesta imatge de crús maltractaments i els assassinats en massa que rodegien el protagonista.

Entre els múltiples elements positius de la pel·lícula trobem que, aquesta, comença amb la definició, en pantalla, de la paraula «Sonderkommando», fent a l'espectador conscient, des del principi, que aquest

³³⁴ «Auschwitz: Key dates», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 28 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/auschwitz-key-dates>.

tipus d'interns vivien apartats de la resta del camp i que treballaven uns mesos en aquell lloc abans de ser executats i reemplaçats per altres presoners. Això, precisament, es devia a què els nazis consideraven arriscat que hi hagués no només presoners que sabessin exactament què passava a les cambres de gas i forns crematoris sinó, també, quin era el seu funcionament. Tenir presoners destinats durant molt de temps a un Sonderkommando els podia convertir en un perillós testimoni, per tant, la situació dels Sonderkommando narrada a «Saul fia» és extrapolable al camp de Sachsenhausen o, més ben dit, moltes de les situacions que succeïren realment a Sachsenhausen les podem veure recreades d'una manera molt correcta i verídica en aquesta pel·lícula encara que estigui ambientada a Auschwitz.

Pel que fa al vestuari «Saul fia» mostra el gran repertori de roba que utilitzaven els presoners a mode d'uniforme. No hi ha cap mena d'homogeneïtzació ni de categorització pel que fa a la vestimenta que porten. S'hi observa que hi ha des de les peces que conformaven els uniformes a ratlles blanques i blaves, això és, pantalons i camisa, fins també la roba de civil que porten els interns. Tota ella té algunes marques identificatives com ara pedaços grans de tela de ratlles cosits a l'esquena o creus vermelles pintades també que servien per indicar que qui ho vestia era un presoner.

Seguidament, potser l'element més important que justifica la història de la pel·lícula és l'absurd desig de Saül de voler enterrar el seu suposat fill, amb rabí i ritu religiós inclosos. Es tracta de la destrucció del ser, de la identitat de l'individu; de la personalitat i valor humà del presoner. És el trauma i el shock emocional constant dels interns en els camps de concentració i, especialment, dels membres de Sonderkommandos els quals, juntament amb la brutalitat dels kapos i guàrdies SS, vivien i treballaven d'una manera autòmata, instintiva i amb la mirada perduda per tal de sobreviure envoltats de tanta mort i violència.

Resulta molt interessant, per la seva correcció formal, observar tot el procés a través del qual els interns que anaven a les cambres de gas, eren enganyats dient-los que recordessin el número de penjador on havien deixat la roba. De la mateixa manera quan, els Sonderkommando, agafaven del vestidor la roba de les víctimes, regirant-la per veure què podien trobar de valor dins de les butxaques, o el tractament dels cadàvers que són arrossegats fins als forns crematoris i el procés de neteja dels fluids corporals vessats per les víctimes durant el seu gasejament. Poques vegades s'havia vist al cinema reflectit amb aquesta cruesa i veracitat tota aquesta operació.

Tot i que les diverses cambres de gas del camp d'extermini d'Auschwitz-Birkenau tenien capacitat per a milers de persones i centenars de metres quadrats de superfície, la cambra de Sachsenhausen només tenia una desena de metres quadrats amb i capacitat per a un màxim de 60 persones.³³⁵ Cal entendre que Auschwitz era el resultat d'aplicar una sistematització i uns procediments industrials que primerament s'haurien d'haver anat desenvolupant i perfeccionant, precisament en altres camps, aquests sí, de concentració, com el de Sachsenhausen.

Sachsenhausen, en tant que el camp de concentració model i més proper a Berlín, va disposar d'una cambra de gas des del maig de 1942, on s'anà assassinant a presoners mentre es perfeccionava el modus operandi.

Els dos últims punts que voldríem remarcar de «Saul fia» són, d'una banda, la recreació i funcionament de la sala d'autòpsies i el dipòsit de cadàvers i, d'altra banda, l'eliminació d'evidències dels crims nazis a

³³⁵ Morsch, «Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager...», 267-268.

partir de llençar a rius, canals o llacs un gran volum de cendres derivades de la incineració dels cadàvers dels interns assassinats.

Primerament, veiem tant metges de les SS com metges presoners en instal·lacions destinades específicament per a fer autòpsies i experiments mèdics, encara que això no implicava que hi hagués material, personal ni medicaments suficients ni adequats per tractar els presoners.

En el cas de Sachsenhausen, l'edifici de la «patologia», lloc on es feien les autòpsies estava situat just a sobre del dipòsit de cadàvers. En la pel·lícula això no es pot comprovar tot i que la recreació del magatzem de cadàvers compleix bé amb la seva funció ja que, igual que al cas de Sachsenhausen es tracta d'un ampli soterrani, de sostre baix i columnes robustes que fa la sensació de ser un espai més fred que la resta de llocs per, així, conservar els cadàvers més temps.

Finalment, l'últim moment que voldríem ressaltar és quan un grup de presoners està llençant una gran quantitat de cendres al riu Vístula, situació que també es donà a Sachsenhausen on, a part de ser enterrades en diverses rases repartides pels terrenys ocupats pel camp, també van ser llençades al canal artificial que unia Oranienburg amb Berlín i que s'havia fet servir per transportar, entre d'altres, les totxanes del camp extern i fàbrica Klinkerwerk cap a Berlín.

2.3.- Punts negatius (mercantilització de la història, modificació de la història real, excessiva estetització, anacronismes...)

Com a element negatiu des d'una perspectiva historicista podríem dir que, per molt que la pel·lícula estigui ben ambientada, la història en qüestió no deixa de ser fictícia, quasi increïble es podria dir, ja que es fa difícil d'imaginar com algú, en una situació tant extrema i perillosa com la de Saül Ausländer, es preocupi per enterrar el seu suposat fill d'una manera específica. Tanmateix, això és comprensible si es té present el més que probable estat de xoc en què es deu trobar el protagonista i, també, es torna un fet acceptable quan es té present que es tracta d'una pel·lícula i no pas un documental.

De la mateixa que es pot considerar com a punt negatiu el fet de tenir uns plans molt propers i tancats seguint la cara i l'esquena del protagonista que impedeixen tenir una visió global de la situació, això mateix, des d'una perspectiva artística, és el que li aporta gran valor ja que ens transmet aquesta sensació constant d'angoixa.

La pel·lícula, mentre es va desenvolupant, degut al caos en el que capbussa a l'espectador a través de plans curts, imatges desenfocades, sorolls constants de fons i sense diàlegs llargs, no dona cap moment de respir ni de pausa per a reflexionar sobre allò que estem veient.

3.- «El fotógrafo de Mauthausen»

3.1.- Fitxa tècnica, sinopsi i justificació

Mar TARGARONA (2018). *El fotógrafo de Mauthausen*. Rodar y Rodar

110 minuts

Fig. 24.- Cartell oficial de la pel·lícula «El fotógrafo de Mauthausen».

Font: (Cortesia de) Rodar y rodar.

Hem escollit aquesta pel·lícula espanyola i coproduïda, entre d'altres, per Televisió de Catalunya (TV3) perquè recupera una història real, la del català Francesc Boix, que havia quedat oblidada fins que l'historiador Benito Bermejo la va recuperar l'any 2002 amb la publicació d'un llibre entorn la seva figura. El film, tot i que es prengui inevitablement algunes llicències per tal d'adaptar la història a la gran pantalla, explica de manera molt clara i didàctica el funcionament d'alguns elements dels camps de concentració (en aquest cas particular del KL de Mauthausen), com ara el crematori i la cambra de gas així com, també, la distribució dels triangles de colors per identificar els tipus de presoners, el tractament impartit pels kapos i les represàlies que rebien els presoners que intentaven fugir. Finalment també destaca el fet de mostrar la importància de la comunitat conformada pels presoners republicans espanyols en el camp de Mauthausen.

«El fotògrafo de Mauthausen» va guanyar quatre Premis Gaudí l'any 2019 per la millor Direcció de Producció, la millor Direcció Artística, el Millor Vestuari i el Millor Maquillatge i Perruqueria.

Sinopsi

La pel·lícula explica la història de Francesc Boix i Campo, un barceloní comunista exiliat a l'Estat francès després de lluitar a la Guerra Civil Espanyola el qual va ser fet presoner pels nazis i internat al camp de concentració de Mauthausen el gener de 1941. En aquest camp, Boix hi treballà com a fotògraf, fet que li permeté amagar diverses fotografies i negatius i evitar, així, que els nazis les destruïssin un cop la guerra es decantà a favor dels aliats. Un cop alliberat després de la guerra, aquestes proves van servir com a testimoni en contra dels jerarques nazis en diversos judicis, el més famós dels quals va ser el procés de Nuremberg.

3.2.- Punts positius (recreació, història, sensacions...)

Si s'ha de ressaltar un punt especialment positiu del film és, precisament, el joc d'escenes que recreen el seguit de moments i situacions reals que van ser fotografiades i de les que ens ha arribat la instantània. Unes imatges que, en la seqüència de crèdits final, es mostren i que es corresponen amb les fotografies reals salvades per Boix i altres interns.

Altres elements a destacar i que corresponen, també, a situacions viscudes en el camp de concentració de Sachsenhausen són el tractament rebut pels presoners que intentaven fugir i eren atrapats. Abans de ser executats a la forca, eren humiliats i passejats pel camp davant dels altres presoners amb música d'acompanyament. També és important esmentar la recreació que es fa del prostíbul que hi havia a Mauthausen (encara que no exclusiu, ja que també n'hi havia a Auschwitz, Ravensbrück, Sachsenhausen, etc) i les seves normes de funcionament, ja que poques vegades són esmentades i mostrades en les pel·lícules. En aquest cas i com molts d'altres, la noia prostituïda provenia del camp de Ravensbrück, portava el triangle negre en ser tractada de prostituta, alcohòlica i anarquista. Aprofitant aquesta categorització també és important esmentar les clares explicacions que es fan sobre el sistema de classificació dels presoners. S'incideix especialment en els colors blau, adjudicat als presoners espanyols i el verd, pels presoners comuns, aquest últim cas exemplificat especialment amb la descripció i comportament abusiu dels kapos.

També és important destacar la voluntat dels nazis de destruir la documentació comprometedora així com l'intent d'assassinar la major quantitat de presos possibles davant la imminent derrota. Uns assassinats que es feien, entre d'altres, mitjançant camions amb el remolc hermètic i connectat al tub d'escapament per tal de ser utilitzats com a cambra de gas portàtil, mètode utilitzat també a Sachsenhausen i en diversos camps de concentració i d'extermini.

Finalment hi ha altres elements representats que coincideixen amb alguns fets que succeïren realment a Sachsenhausen. D'una banda, el grup de presoners que van muntar, amb peces robades dels diferents tallers, una ràdio. Es reunien a la bugaderia per a escoltar-la d'amagat fins que el presoner en qüestió va ser descobert i aïllat a la presó del camp.

D'altra banda, els crims fets amb l'excusa d'investigacions mèdiques queden representats, per l'assassinat del nan jueu que era professor de llengües. En realitat la víctima que era neerlandesa i es deia Alex Katan va morir assassinat al camp de Mauthausen el 27 de gener de 1943.

3.3.- Punts negatius (mercantilització de la història, modificació de la història real, excessiva estetització, anacronismes...)

Entre els fets que narra a la pel·lícula i que mai succeïren trobem dos casos principals. Primerament, mai hi va haver una festa per celebrar un aniversari del fill el comandant del KL Mauthausen, Franz Ziereis, ni que aquest li ensenyés a disparar prenent com a dianes alguns dels presoners que hi estaven treballant com a cambrers. El fet no es correspon amb la realitat però és una llicència basada en el sadisme de Ziereis i en el fet verídic que ensinistrés el seu fill a disparar contra presoners.³³⁶

Després, trobem la baralla entre Francesc Boix i l'«SS-Hauptscharführer» Paul Ricken, la qual difícilment hagués pogut succeir realment sense que Boix hagués estat executat, independentment del fet que Ricken tractés amb certa consideració els presoners que l'ajudaven en el Servei d'identificació («Erkennungsdienst») de les SS dins del camp. La situació se soluciona argumentalment de manera oportuna quan Boix, després de ser empresonat i torturat, se salva de morir gasat dins d'un camió hermètic amb altres presoners pel fet que el tub conductor del gas no estigui connectat al remolc.

Un altre element criticable és el fet que es vegi un musical amb la presència de reclusos i oficials de les SS junts dins d'un mateix barracó de presoners, ja que els SS no es barrejaven amb els presos, sinó que l'intermediari era el kapo. Val a dir, tot i així, que a Sachsenhausen sí que hi hagué algunes cantades de germanor, fetes pels presoners, que gaudien de certa tolerància per part de les SS però això no implica que hi hagués guàrdies SS presents. També el musical representat a «El fotògrafo de Mauthausen» no és comparable a la festa representada a la pel·lícula «Die Fälscher» ja que els presoners del kommando de falsificació rebien un tractament especial i tenien unes condicions de vida (entre les quals destaquen les condicions higièniques) molt millors als de la resta de presoners dels camps.

Finalment s'haurien d'esmentar, algunes llicències exigides pel guió per tal de simplificar la història de Boix i presentar nous personatges. Un cas seria quan Boix va al prostíbul com a recompensa per la destrucció de documentació, fet que no s'ha demostrat. De la mateixa manera, tampoc es parla al llarg de la pel·lícula de l'intern polonès Grabowski ni de l'altre presoner català, el tortosí Antonio García Alonso, que van iniciar la tasca de crear una còpia més de les exigides pels nazis i que les van anar guardant abans que García Alonso suggerís a Boix per a què formés part dels presoners que treballaven a l'«Erkennungsdienst» («Servei d'Identificació»).³³⁷

³³⁶ Toran, *Els Camps de concentració...*, 174.

³³⁷ «The bodies of two Czech prisoners shot in the Wiener Graben quarry at Mauthausen», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 28 d'agost de 2021. <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa29746>

També, caldria fer constar, encara que potser no com a punt negatiu, l'evident intencionalitat de l'equip de producció de la pel·lícula per tal d'influir i despertar unes emocions determinades en l'espectador. El cas més clar és quan se succeeixen un seguit de plans tancats, l'ús de la càmera lenta i una música trista de violí en el moment en què representa que Francesc Boix entra per primer cop al crematori de Mauthausen per tal de cremar documentació i fotografies i veu, llavors, com un cadàver esquelètic és introduït dins el forn crematori.

Annex D: personatges

- 1.- EICHMANN, Adolf
- 2.- EICKE, Theodor
- 3.- HEYDRICH, Reinhard
- 4.- HIMMLER, Heinrich
- 5.- HÖß, Rudolf
- 6.- KOCH, Karl Otto
- 7.- LORITZ, Hans

Eichmann, Adolf: 1906 - 1 de juny de 1962

Nascut a Alemanya, protestant de religió, es traslladà a Àustria poc abans de l'esclat de la Primera Guerra Mundial. S'identificava amb el pangermanisme nacionalista i milità en organitzacions juvenils de dretes austríaques. Va apuntar-se al partit nazi austríac el 1932 i, sota la influència d'Ernst Kaltenbrunner, també s'afilià a les SS. Posteriorment es traslladà a Alemanya on, dins del Servei de Seguretat (SD) de Heydrich ascendí ràpidament a causa de la seva diligència i eficàcia. L'any 1938 retornà a Àustria i gestionà l'emigració forçosa de més de 100.000 jueus austríacs des de l'Agència Central per a l'Emigració Jueva, fet que li comportà un altre ascens.³³⁸

Va acabar ocupant el càrrec d'«SS-Obersturmbannführer» (equivalent similar a tinent coronel dins de les SS) i nomenat, dins de la RSHA («Reichssicherheitshauptamt» o «Oficina Central de Seguretat del Reich») líder de la «Secció IV B4» la qual s'encarregava dels assumptes jueus.

Eichmann va redactar l'acta a la Conferència de Wannsee i va ser tant l'organitzador de la burocràcia del genocidi com l'encarregat de la deportació dels jueus cap als KL.

Quan Alemanya va envair Hongria el març de 1944, Eichmann va ser l'encarregat de capturar els jueus hongaresos de les zones rurals per tal d'enviar-los a Auschwitz.³³⁹ El mes d'agost d'aquell mateix any Eichmann informà Hitler de la mort de 6 milions de jueus, 4 d'ells en camps d'extermini i la resta en operacions mòbils.³⁴⁰

Després de la guerra, va fugir a l'Argentina on, l'any 1960, va ser descobert, segrestat i traslladat a Jerusalem pel Mossad israelià. Allà, després de ser llargament interrogat, va ser jutjat i condemnat a la forca. Pena que s'executà l'1 de juny de 1961.

³³⁸ Evans, *El Tercer Reich...*, 643-644.

³³⁹ Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 256.

³⁴⁰ Toland citat a Bambery, *Historia marxista...*, 256.

Eicke, Theodor: 1892 – 26 de febrer de 1943

Nascut el 1892, Theodore Eicke era un oficial de l'exèrcit alemany encarregat de les pagues i, alhora, guarda de seguretat dins les SS. Dins les Esquadres de Protecció, anà ascendint fins ser, a finals de 1931, cap de batalló al capdavant de més de 1.000 homes.

L'any següent, després de ser processat per preparar atemptats amb bombes, va ser obligat a traslladar-se a Itàlia on va dirigir un camp de refugiats sota les ordres del govern feixista de Mussolini. Eicke tornà a Alemanya poc després que Hitler accedís al poder però, a causa d'una violenta baralla amb un altre cap nazi, va ser posat sota examen psiquiàtric per ordre de Himmler, qui el protegia. En arribar el mes de juny de 1933 el Reichsführer de les SS recordà l'experiència d'Eicke en el camp italià i el nomenà director de Dachau.³⁴¹ Quan Eicke hi arribà començà a reorganitzar tot el camp per assegurar el predomini de les SS per sobre dels interns i proposà, l'octubre de 1933, un seguit de noves normes de funcionament i càstigs dins del KL, implantant, no només el càstig físic, sinó també la tortura mental.³⁴²

Ell mateix va ser l'encarregat, mentre era encara comandant en cap de Dachau, de disparar el tret de gràcia a Ernst Röhm en el transcurs de la «Nit dels ganivets llargs».³⁴³ Pocs dies després, el 4 de juliol de 1934, va ser ascendit per Himmler i traslladat a Berlín en ser nomenat inspector dels camps de concentració de tot el Reich. D'aquesta manera, la seva nova tasca consistiria en estendre les normes que havia plantejat per al funcionament de Dachau i el control dels presoners a tots els altres camps de concentració, essent el KL Sachsenhausen el primer en adoptar-les.

L'11 de juliol de 1934, Theodor Eicke va rebre el màxim rang dins de les SS, només superat pel mateix Himmler, fet que l'equiparava a Reinhard Heydrich, cap del Servei de Seguretat.³⁴⁴

A partir de 1939, Eicke va ser comandant de la divisió Totenkopf i va estar, també, al capdavant dels equips mòbils d'extermini («SS-Einsatzgruppen») al front oriental fins que morí en un accident aeri. Richard Glücks, en tant que col·laborador íntim d'Eicke en la reestructuració del sistema de KL, va ser qui va substituir-lo al capdavant de la «Inspektion der Konzentrationslager» (IKL) a partir de 1939.³⁴⁵

³⁴¹ Evans, *El Tercer Reich...*, 90.

³⁴² Rees, *Auschwitz. Los nazis y...*, 40.

³⁴³ Gallego, *Todos los hombres...*, 170.

³⁴⁴ Evans, *El Tercer Reich...*, 92.

³⁴⁵ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 44-45.

Heyrich, Reinhard: 1904 - 4 de juny de 1942

Heydrich entrà en l'esfera d'influència del NSDAP gràcies a la que seria la seva dona Lina von Osten. L'1 de juny de 1931 començà a militar en el partit nazi i un mes després ingressà a les SS on ascendí ràpidament fins a esdevenir la mà dreta de Himmler i un possible candidat a succeir a Hitler.

Va ocupar, entre altres càrrecs, el de cap de la RSHA (Oficina Central de Seguretat del Reich) des que aquesta es creà el 27 de setembre de 1939 fins que morí. La RSHA, que tenia unes funcions que se solapaven amb les de les SS, tenia dues branques: d'una banda, la Gestapo (amb la «Secció V»; Brigada d'Investigació Criminal i la «Secció IV B4»; liderada per Adolf Eichmann) i, per altra banda i creada amb posterioritat l'any 1931, el Servei de Seguretat («Sicherheitsdienst» o SD). Per tant, Heydrich era no només el cap de la Gestapo (policia secreta nazi) sinó, també, de la «Kripo» (policia criminal) i del Servei de Seguretat.

L'estiu de l'any 1941, Hermann Göring li va encarregar detallar i dur a terme la «decisió final a la qüestió jueva». Posteriorment, a les acaballes de setembre del mateix any, va ser nomenat protector de Bohèmia i Moravia (la part de Txecoslovàquia que no s'havia annexionat a Alemanya després dels Acords de Munic de 1938).

El 20 de gener de 1942, Heydrich presidí la Conferència de Wannsee, en tant que organitzador principal del genocidi dels jueus, per tal de coordinar l'aplicació de l'extermini dels jueus de l'Europa continental.

Morí el 4 de juny de 1942, una setmana després de patir un atemptat a Praga per part de la resistència txecoslovaca, la qual havia estat entrenada pels britànics. Després de la seva mort, Ernst Kaltenbrunner el va substituir com a cap de la RSHA.

Himmler, Heinrich: 1900 – 23 de maig de 1945

Heinrich Himmler va ser, des dels anys 1923, membre del NSDAP i un dels col·laboradors més pròxims a Hitler, aconseguint ascendir fins a ser un dels homes més poderosos del «Reich». Va participar en el «Putsch de Munic» de Hitler i aquest el designà cap de la seva guàrdia personal.³⁴⁶ El gener del 1929 va ser nomenat líder («SS-Reichsführer») de les elitistes SS i, l'any 1934, un cop les «Sturmabteilung» van ser purgades durant la «Nit dels ganivets llargs», començà a dirigir tant la Gestapo com, també, els camps de concentració. Finalment, el cúmul del seu poder arribà l'any 1943 quan substituï Wilhelm Frick com a Ministre d'Interior. En la figura de Himmler es veu com l'Alemanya nazi va instrumentalitzar les institucions estatals fins al punt que no se sabia on començaven i on acabaven les organitzacions del partit i de l'Estat, fet que va ser constant al llarg de la dictadura de Hitler. Les funcions que desenvolupaven diferents organitzacions i institucions es barrejaven impossibilitant, d'aquesta manera, saber si les tasques policials de la Gestapo (policia secreta creada l'abril de 1933 amb la finalitat de perseguir els enemics de l'Estat nacionalsocialista) o les tasques de la policia estatal seguien instàncies governamentals, judicials, de les SS o del partit nazi.³⁴⁷

Himmler i les seves SS van ser dels màxims responsables del genocidi causat pels nazis esdevenint el paradigma del que, posteriorment, es considerarien «crims contra la Humanitat».

Després de fracassar a l'hora d'establir negociacions amb els aliats occidentals al final de la guerra per crear un front comú contra la Unió Soviètica, se suïcidà amb una càpsula de cianur, el mes de maig de 1945, sota custòdia britànica i fou Ernst Kaltenbrunner qui, en els judicis de Nuremberg fou acusat en representació de les institucions que dirigia Himmler.³⁴⁸

³⁴⁶ Toran, *Els Camps de concentració...*, 50.

³⁴⁷ Benz, *El Tercer Reich...*, 59-61.

³⁴⁸ Toran, *Els Camps de concentració...*, 50.

Höß, Rudolf: 1900 – 16 d'abril de 1947

Rudolf Höß va néixer a la regió bavaresa de Suàvia, al sud-oest d'Alemanya, en el si d'una família catòlica. Höß va lluitar durant els dos últims anys de la Primera Guerra Mundial a l'estranger arribant a ser un dels suboficials més joves de les files alemanyes, amb el rang de sergent de cavalleria. Quan la guerra acabà ell i els membres de la seva unitat eren a Damasc però Höß va negar-se a rendir-se i lliurar les armes, fet que implicà que per tornar a casa haguessin de cavalcar principalment de nit i tardessin tres mesos en fer tot el trajecte.³⁴⁹

A principis de 1919, després d'arribar a la nova Alemanya, s'uní amb els seus antics companys d'armes als Freikorps (organització paramilitar d'extrema dreta prohibida el 1921).³⁵⁰ Dins aquesta organització conegué a Martin Bormann amb qui, l'any 1923 juntament amb uns amics es trobaren un antic camarada dels Freikorps acusat de traïdoria i a qui assassinaren. Per aquests fets Höß i Borman van ser arrestats però com a acte de lleialtat, Höß va assumir la responsabilitat de l'acció i fou condemnat el març de 1924 a 10 anys de presó. El juliol de 1928, en el context d'una amnistia a tots els presos polítics, va ser alliberat.³⁵¹

Rudolf Höß era membre del NSDAP el novembre de 1922 i de les SS des de l'abril de 1934 ja que compartia les polítiques i els objectius del partit, especialment advocava per un antisemitisme seriós i científic per oposar-se als jueus als quals concebia com un perill per a l'estil de vida alemany.

Tot i que Himmler compartia també els interessos de Höß sobre granges i agricultura, el «Reichsführer» li oferí de ser membre actiu i a temps complet de les SS al camp de Dachau on, finalment, s'hi traslladà al desembre de 1934.³⁵²

Rudolf Höß esdevení un membre exemplar de les SS, cosa que li comportà ràpids ascensos, passant de guàrdia a ser, a principis de 1936, «Rapportführer», encarregat de passar llista, fer tasques administratives generals³⁵³ i, poc després d'una visita de Himmler, Borman i Hess a Dachau el juny de 1936, va tornar a ser ascendit, aquest cop per ser el responsable d'administrar les propietats confiscades als presoners.³⁵⁴ L'agost de 1938 va ser transferit al KL Sachsenhausen per ser adjunt del comandant, amb la tasca de responsabilitzar-se de la disciplina i les execucions del camp fet que li suposà una millora a l'hora de poder seguir ascendint en la jerarquia de les SS.³⁵⁵

Poc abans d'abril de 1940, el cap de la IKL, Richard Glücks trucà a Höß per dir-li que Himmler el volia com a comandant del nou camp que es construïria a la ciutat polonesa de Oświęcim, que en alemany porta el nom d'Auschwitz.

Auschwitz era un dels nous camps de concentració situats en el «Nou Reich», encara que en el moment del seu nomenament, el camp encara no existia.³⁵⁶ Va començar a exercir com a comandant del KL

³⁴⁹ Thomas Harding, *Hanns and Rudolf: the German jew and the hunt for the Kommandant of Auschwitz* (Londres: Windmill Books, 2014), 29-30.

³⁵⁰ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 29-30.

³⁵¹ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 37-43.

³⁵² Harding, *Hanns and Rudolf...*, 63.

³⁵³ Roig, *Els catalans als camps...*, 533.

³⁵⁴ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 66-67.

³⁵⁵ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 69-71.

Auschwitz el maig de 1941 i va ser-ho fins el desembre de 1943. Per tant, va ser sota el seu mandat, el setembre de 1941, que es construï el camp Auschwitz II - Birkenau que funcionaria com a camp d'extermini fins el seu alliberament per part de les tropes soviètiques el gener de 1945.

A causa de la corrupció existent a diversos camps de concentració, especialment pel que fa a l'or de les dents dels presoners assassinats, ell fou investigat a finals d'estiu, en tant que comandant del camp d'Auschwitz però Martin Bormann li retornà el favor que, 20 anys abans, Höß li havia fet. Höß se salvà però perdé el càrrec. Finalment Höß fou destinat a Oranienburg com a administratiu de la IKL sota les ordres de Richard Glücks, on començà a treballar l'1 de desembre de 1943.³⁵⁷

Höß s'escapà al final de la guerra i s'amagà rere una identitat falsa però va ser detingut, finalment, el març de 1946, per soldats britànics.³⁵⁸ Va ser interrogat i portat també als judicis de Nuremberg i per a què actués de testimoni de descàrrec (sic) de Kaltenbrunner. Finalment va ser lliurat a Polònia on se'l jutjà i se'l condemnà a mort.³⁵⁹ L'abril de 1947 va ser traslladat a Auschwitz on fou executat a la forca.

³⁵⁶ Rees, *Auschwitz. Los nazis y...*, 33.

³⁵⁷ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 156-158.

³⁵⁸ Rees, *Auschwitz. Los nazis y...*, 398-399.

³⁵⁹ Toran, *Els Camps de concentració...*, 149.

Koch, Karl Otto: 1897 – 5 d'abril de 1945

Soldat condecorat, ferit i presoner de guerra dels britànics durant la Primera Guerra Mundial, Karl Otto Koch entrà a formar part de les SS l'any 1931 després de no reeixir en diverses feines de caràcter civil.

L'octubre de l'any 1936³⁶⁰ va ser ascendit a Comandant en Cap del nou camp de concentració de Sachsenhausen per tal de substituir el comandant Michael Lippert i ser, alhora el responsable dels treballs de construcció, càrrec que va desenvolupar fins mitjan de 1937. En aquesta etapa es casà amb Ilse Köhler, coneguda com Ilse Koch. El 1937 va ser ascendit i recompensat per la seva feina essent nomenat comandant del nou KL Buchenwald, plaça que ocupà fins el 1941.

Tot i ser un dels comandants de KL més prominents abans de la guerra, amb l'inici de les hostilitats la seva trajectòria va canviar dràsticament a causa de la seva corrupció, fet pel qual les mateixes SS el van arrestar el 1941 en el context d'una investigació sobre 800 membres de les SS dels camps de Dachau, Sachsenhausen i Buchenwald.³⁶¹ En ser tractat amb benevolència per Hitler rebé una segona oportunitat, per aquest motiu fou destinat a Polònia, aquest cop com a comandant del camp d'extermini de Lublin-Majdanek. Allà només hi estigué uns pocs mesos ja que, després de la fugida de quasi un centenar de presoners de guerra soviètics, se li obrí una nova investigació i se'l retornà a Buchenwald, a la seva antiga residència, a l'espera del resultat, sense que deixés de viure, per això, en l'opulenta casa del comandant del camp. La seva causa s'anà ampliant i també allargant fins que, a final de 1944, un tribunal de les SS el condemnà a mort i va absoldre la seva dona. A les acaballes de la guerra, va ser afusellat.³⁶²

³⁶⁰ «Sachsenhausen: Key Dates», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 30 d'agost de 2021, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/sachsenhausen-key-dates?parent=en%2F6810>.

³⁶¹ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 155-156.

³⁶² Wachsmann, KL. *Una historia de...*, 435-437.

Loritz, Hans: 1895 – 31 de gener de 1946

Veterà de la Primera Guerra Mundial i presoner de guerra, Hans Loritz treballà, durant la República de Weimar, com a funcionari, entrant al NSDAP i a les SS el 1930.³⁶³ Theodore Eicke el nomenà comandant d'Esterwegen, on començà a manar el juliol de 1934³⁶⁴ i del camp de Dachau a la primavera de 1936. Al KL de Dachau, Loritz ja va ser el supervisor de Rudolf Höß i, quan tornaren a coincidir el gener de 1940, aquest cop al camp de Sachsenhausen, Loritz fou comandant del camp i Höß la seva mà dreta.³⁶⁵

Al gener de 1940, Hans Loritz, va ser nomenat com a comandant del camp de Sachsenhausen, càrrec que desenvolupà fins que fou traslladat a Noruega el 1942 per dirigir una nova xarxa de camps de treballs forçats. Loritz va ser el responsable de l'execució dels més de 12.000 presoners de guerra soviètics la tardor de 1941, essent, aquesta, la matança més gran succeïda al KL Sachsenhausen.

El seu trasllat fora del KL Sachsenhausen es degué a què, el març de 1942, es descobrí que hi havia hagut un malbaratament sistemàtic d'aliments per part de guàrdies SS i que Loritz els havia encobert culpant dels fets a un reclús. Això, juntament amb altres proves, desencadenà una investigació oficial l'estiu d'aquell mateix any que ni la protecció que li brindava Theodor Eicke va poder evitar.³⁶⁶

Acabà penjant-se al gener de 1946 sota custòdia britànica abans que se li poguessin obrir diligències.³⁶⁷

³⁶³ Wachsmann, KL. *Una historia de...*, 136.

³⁶⁴ Wachsmann, KL. *Una historia de...*, 102.

³⁶⁵ Harding, *Hanns and Rudolf...*, 96.

³⁶⁶ Wachsmann, KL. *Una historia de...*, 433-435.

³⁶⁷ Morsch i Ley (Eds.), *El campo de concentración...*, 101.

El camp de concentració de Sachsenhausen, tot i no ser tan conegut pel públic català com el camp de Mauthausen o el d'extermini d'Auschwitz, va jugar un paper clau en l'evolució i perfeccionament de l'engranatge d'exploració i d'assassinat en massa nazis. Amb aquest llibre no només es pretén contextualitzar i descriure el K.L. Sachsenhausen dins del règim i aparell nacionalsocialista sinó que, també, mitjançant l'anàlisi crític, dialèctic i comparatiu de materials gràfics i artístics, es volen aportar diferents perspectives i mètodes per explicar a tot tipus de públic, el fet més traumàtic que ha viscut la Humanitat durant el segle XX: l'Holocaust nazi.

Aquest llibre ha estat editat per
l'Ajuntament de la Pobla de Mafumet, amb motiu
de la Festa Major del Lledó 2024.